

1 Тарау. Қылмыстық құқықтың түсінігі, міндеті, қағидалары

- 1. Қылмыстық құқықтың түсінігі, пәні, әдістері**
- 2. Қылмыстық құқықтың міндеттері**
- 3. Қылмыстық құқықтың қағидалары**
- 4. Қылмыстық құқықтың басқа құқық салаларымен ара қатынасы**
- 5. Қылмыстық құқық ғылымы**

1. Қылмыстық құқықтың түсінігі, пәні, әдістері.

«Қылмыстық құқық» түсінігі үш мағынада қолданылады. Біріншіден, заңнама саласы ретінде, құқық саласы ретінде, үшіншіден ғылым және оқу пәні ретінде.

Заңнама саласы ретінде қылмыстық құқық мемлекеттік биліктің жоғарғы органымен қабылданатын және қылмыстық жауаптылықтың жалпы ережелері мен негіздерін анықтайтын нормалардың жүйесін, жазаның түрлерін және жауаптылық пен жазадан босатудың негіздерін білдіреді.

Құқық саласы ретінде қылмыстық құқық тек қылмыстық заңнаманы ғана емес, сонымен қатар заңшығарушылықпен және құқық қолданушылықпен байланысты қылмыстық құқықтық қатынастарды біріктіреді.

Ғылым ретінде қылмыстық құқық қылмыстық жауаптылықтың негіздері мен қағидалары, қоғамдық қауіпті әрекеттердің белгілері, жазаның мазмұны мен тиімділігі, тұжырымдар мен ұсыныстарды заң шығарушылық және құқық қолданушылық тәжірибеде одан әрі қолдану жайлы басқа да сұрақтар туралы ой-пікірлер жүйесін білдіреді.

Оқу пәні ретінде қылмыстық құқық қолданыстағы заңнама мен құқық қолдану тәжірибесі негізінде, қылмыстық құқық ғылымының жетістіктерін ескере отырып оқу орындарында және факультеттерде оқытылатын жеке дара курсты білдіреді.

Әрбір жеке құқық саласы сияқты, қылмыстық құқықтың да өзінің пәні мен құқықтық реттеу әдістері бар.

Қылмыстық құқықтың пәні – бұл қоғамдық қауіпті іс-әрекеттерді жасаумен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар.

Қылмыстық- құқықтық реттеудің пәнін үш түрлі қылмыстық-құқықтық қатынастар құрайды.

1. Қорғаушылық құқықтық қатынастар қылмыс жасау аясында пайда болады. Аталған құқықтық қатынас императивтік сипатқа ие, себебі бұл жерде тұлғаның әрекетіне құқықтық баға беретін және оны мәжбүрлеу құқығын иеленетін мемлекеттік орган басымдық жағдайды алады.

2. Жалпы ескертушілік құқықтық қатынастар тұлғаны қылмыс жасаудан ұстап қалумен байланысты. Мұндай ұстап қалу қылмыстық-құқықтық әсер ету шараларын қолдану қатерімен қамтамасыз етіледі.

3. Реттеушілік құқықтық қатынастар тұлғамен жасалған іс-әрекет формальды түрде қылмыс белгілеріне жатқызылады, алайда заңмен белгіленген белгілі-бір мән-жайларға байланысты олай есептелінбеген кезде

орын алады. Қылмыстық заң кейбір жағдайларда адамға залал келтіруге құқық береді, алайда бұл басқа бір жағдайларда қылмыс болып саналуы мүмкін. Мысалы, қажетті қорғану, мәжбүрлі қажеттілік және басқа да іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын мән-жайлар кезінде шабуыл жасаушыға залал келтіру.

Құқықтық реттеудің әдістері- бұл белгілі бір құқықтық құралдар мен әдіс-тәсілдердің жиынтығы, олардың көмегімен құқық саласы оның пәні болып табылатын қоғамдық қатынастарға әсер етеді.

Қылмыстық құқықтың әдістері қылмыстық құқықтың пәнімен тығыз байланысты. Олар төмендегілерден тұрады:

- белгісіз тұлғалар тобының қоғамға қауіпті іс-әрекет жасауына тыйым салу;

- кез келген қылмысты жасағаны үшін жекелеген тұлғаға қылмыстық жауаптылықты белгілеу;

- сырттай қылмыс сипатына ие, бірақ ондай болып табылмайтын мүмкін болатын залал мөлшерінің шегін анықтау.

2. Қылмыстық құқықтың міндеттері

Қылмыстық құқық міндеттерінің мазмұны мен бағытталғандығы алдымен басты құндылығы ретінде адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын жариялап, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау мен қорғау мемлекеттің міндеті болып табылатындығын көрсеткен ҚР Конституциясының 1 бабының нормаларына негізделеді. Сондықтан да адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің басты міндеті болып табылады. Қылмыстық кодекстің ерекше бөлімі жеке тұлғаға қарсы қылмыстар тарауынан басталуы текке емес (ҚР ҚК 1-тарауы).

Қылмыстық заң соңғы кездері біздің елімізде болып жатқан сапалы түбегейлі өзгерістерді ескеріп, дамыған демократиялық мемлекеттерде қабылданған, ең бірінші- жеке бастың қызығушылығы, содан кейін барып қоғам мемлекет деп құндылықтардың иерархиясын бейнеледі.:

Жеке тұлғаны қорғаудан басқа Қылмыстық кодекстің міндеті болып меншіктің барлық нысандарын қорғау танылады. Алдыңғы қылмыстық заңнамадан өзгешелігі, Қылмыстық кодекс мемлекеттік меншікке қарсы қылмыстарды ерекше бөлімге бөлмей, меншіктің барлық нысандарының бірдей қорғалуын қамтамасыз етеді.

Қылмыстық-құқықтық әдістермен қорғалатын маңызды объектілерге, сондай-ақ қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздік, сонымен қатар Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы жатады.

Қылмыстық заң онымен қоса қоршаған орта мен адамзат қауіпсіздігін қорғайды.

Сонымен, біз қылмыстық құқықтың басты міндеті болып қорғаушылық міндеті танылатындығын айта аламыз.

Сондай-ақ қылмыстық құқықтың аса маңызды міндеті болып, қылмыстарды жасаудың алдын алу танылады.

Ол жазамен қорқыту жолымен тұлғаны қылмыс жасаудан ұстап қалудан көрініс табады. Ол нәтижесінде қылмыстық заңда көрсетілген жаза түрлерін қолдануды көздейтін қылмыстық заңда тыйымдарды белгілеу жолымен қамтамасыз етіледі. Мұндай тыйымдарды белгілеу азаматтарға қылмыс жасаудан тыйылу міндетін жүктейді, демек ескертушілік міндетті атқарады. Қылмыстық құқықта ескертушілік міндеттің екі түрі бөліп көрсетіледі: жалпы және жекелей превенция.

Жалпы превенция (ескерту) қылмыстық-құқықтық тыйымдардың ықпалымен тұлғаларды қылмыс жасаудан ұстап қалудан көрінеді.

Жекелей превенция (ескерту) – бұл бұрында қылмыс жасаған тұлғаны жаңа қылмыс жасаудан ұстап қалу. Аталған міндетке Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 38 бабының 2 бөлігінде көрсетілген жазаның мақсатына мұндай әрекеті үшін жаза қолдану жолымен қол жеткізіледі.

Қылмыс жасаудың алдын алу міндеті қылмыстық құқықтың тәрбиелік міндетімен (қызметімен) де тығыз байланысты, себебі қылмыстық заңнаманың бар болу фактісінің өзі, ол туралы ақпараттандыру, әсіресе оны кінәлілерге қолдану, азаматтарда мемлекетте қалыптасқан қоғамдық қатынастарды бұзбау қажеттілігін қалыптастырады, қылмыс жасауға әуес тұлғаларды қоғамдық қауіпті әрекеттер жасаудан сақтандырады, қоғам мүшелерінде өзінің құқықтары мен бостандықтарының қорғалғандық сенімін тәрбиелейді.

Көтермелеу міндеті қылмыстық құқықтың айрықша міндеті болып табылады. Ол екі жақты рөлге ие, себебі, бір жағынан азаматтарға қылмыстық әрекеттерді жасаудың бетін қайтаруға мүмкіндік береді (қажетті қорғану, қылмыскерді ұстау институттары), ал екінші жағынан- қылмыстық заңмен қорғалған мүдделерге залал келтірген кезде де қылмыстық жауаптылыққа тартылмауды көздейді (негізді тәуекел, тұтқындағы адамды босату және т.б.)

Жоғарыда көрсетілген қылмыстық құқықтың міндеттерін талдау нәтижесінде, олардың айрықша сипатқа ие екендігін байқауға болады. Басқа құқық салаларына қарағанда, қылмыстық құқық көбінесе реттеуші емес, қоғамдық қатынастарды одан әрі нығайту және дамытып, оларды қорғау міндетін атқарады.

3. Қылмыстық құқықтың қағидалары

Қылмыстық құқықтың қағидалары- бұл аталған құқық саласының мазмұны мен негіздерін анықтайтын қылмыстық құқық нормаларында көрсетілген басқарушы ережелер.

Қылмыстық құқық келесідей негізгі қағидаларға негізделеді: заңдылық қағидасы, барлық азаматтардың заң алдындағы теңдік қағидасы, кінәлілік қағидасы, әділеттілік қағидасы, ізгілік қағидасы.

Заңдылық қағидасы әрекеттің қылмыстылығы, сондай-ақ оның жазаланушылығы тек қана қылмыстық заңмен анықталатындығын білдіреді. Демек, ешбір заңдар мен нормативтік актілер қылмыстық жауаптылықты белгілей алмайды.

Сонымен қатар, заңдылық қағидасы қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейтіндігін білдіреді. Бұл аталған ереже Қазақстан Республикасы Конституциясының 77 бабында көзделген, оған сәйкес ешкім де жасалған уақытта құқық бұзушылық болып танылмаған әрекеті үшін жауаптылыққа тартыла алмайды. Сөйтіп, заң шығарушы біреуді нақты Қылмыстық кодексте көзделмеген, бірақ ұқсас әрекеті үшін қылмыстық жауаптылыққа тарту мүмкіндігін жібермейді.

Барлық азаматтардың заң алдындағы теңдік қағидасы қылмыс жасаған тұлғалар олардың ұлтына, қызметтік немесе әлеуметтік жағдайына және басқа да қасиеттеріне қарамастан қылмыстық жауаптылыққа тартылатындығын білдіреді. Аталған қағида да конституциялық ережелерге сүйенеді, себебі Қазақстан Республикасы Конституциясының 14 бабына сәйкес «заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең». Бұл ретте тұлғалардың жекелеген санаттарын (судьяларды, депутаттарды және т.б.) қылмыстық жауаптылыққа тартудың ерекше тәртібі аталған қағидаға қайшы келмейді, себебі олар өздерінің жасаған қылмыстары үшін жауаптылықтан босатылмайды. Бұл күрделендірілген тәртіптің қажеттілігі, ол аталған тұлғалардың тәуелсіздігін және дұрыс жұмысын қамтамасыз етумен, әлемнің өркениетті елдерінде қабылданған нормаларға толығымен сәйкестігімен түсіндіріледі.

Қылмыстық құқықтың айрықша қағидаларының бірі болып кінәлілік қағидасы танылады. Аталған қағида тұлғаның өзінің әрекетіне деген психикалық қатынасын, яғни оның кінәлілігін анықтайтын, тек оның жасаған қоғамдық қауіпті әрекеттері үшін ғана қылмыстық жауаптылыққа тартылатындығын білдіреді. Сондықтан да кінәлі қасақана немесе абайсызда жасалған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер ғана қылмыс болып танылады. Заң пайда болған зардаптардың қиындығына байланыссыз кінәсіз зардап келтірілгені үшін қылмыстық жауаптылыққа жол берілмейтіндігін ерекше көңілге аударады.

Әділеттілік қағидасы тұлғаға қолданылатын жаза және басқа да қылмыстық-құқықтық сипаттағы шаралар әділетті, яғни қылмыстың қоғамдық қауіпті дәрежесі мен оның сипатына, сондай-ақ кінәлінің жеке тұлғасына сәйкес болуын білдіреді. Аталған қағида тұлғаға қолданылатын жауаптылық пен жазаны дараландырады. Әлбетте, әртүрлі адамдарға олар бірдей қылмыс түрін жасағаны үшін бірдей жаза тағайындау әділ болмас еді. Сот сезімдерін емес, жасалған әрекеттің объективті бағасын, сонымен қатар тұлғаның жеке басын басшылыққа алуы тиіс. Әділеттілік қағидасы, атап айтқанда әртүрлі санкцияны бекітумен, олардың төменгі және жоғарғы шектерінің айтарлықтай алшақтығымен, тұлғаның жекелеген санаттарының жауаптылығының ерекшеліктерімен, рақымшылық және кешірім беру институттарының бар болуымен және тағы басқаларымен қамтамасыз етіледі.

Ешкімде бір қылмысы үшін екі рет жауапты болуға тиіс еместігі ерекше орынға ие. Біздің елімізде бұрын әрекет еткен қылмыстық заңнама, тұлғаның шет елде жазасын өтегеніне қарамастан, ол қайталап қылмыстық

жауаптылыққа тартылатындығын көздеген болатын. Ал қазір болса, қылмыстық заң халықаралық құқықтық актілерге сәйкестендірілген.

Әділеттілік қағидасы ізгілік қағидасымен тығыз байланысты. Аталған қағиданың мәні болып Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету керектігі танылады. Адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету, біріншіден қылмыстық-құқықтық сипаттағы шараларды белгілеу мен қолдану арқылы оның өмірін, денсаулығын, меншігін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды білдіреді. Онымен қоса қылмыстық құқықтың ізгіліктілігі ауыр, қатты және ұятты жазаларды мойындамау мен тыйым салудан көрінеді. Жазаның негізгі мақсаты физикалық азаптау немесе адамзаттың ар-намысын қорлау болып табылмайтындығы заңда нақты айтылады. Ізгілік қағидасы, сонымен қатар шартты соттау, мерзімінен бұрын босату, жазаны жеңілдету, кәмелет жасқа толмағандарға айтарлықтай жеңіл жазалау шараларын қолдану сияқты институттарда да көрініс табады. Біздің қарастырып отырған қағиданы жүзеге асыру үшін қолданыстағы ҚР ҚК-дегі өлім жазасын қолдану негіздерін айтарлықтай шектеу үлкен мәнге ие.

Бізбен қарастырылған қылмыстық құқықтың қағидалары өзара тығыз байланысты және барлығы да қылмыстық құқық қағидаларының жиынтығын құрайды.

4. Қылмыстық құқықтың басқа құқық салаларымен ара қатынасы

Қылмыстық құқық басқа да құқық салаларымен, атап айтқанда конституциялық құқықпен өзара байланысты. Мұндай байланыс біріншіден қолданыстағы қылмыстық заңнаманың заңи негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылатындығынан көрінеді. ҚР ҚК-нің 1-бабында «осы Кодекс Қазақстан Республикасы Конституциясына негізделеді» делінген. Конституцияда бекітілген көптеген ережелер, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің баптарында айтарлықтай толық дамып нақтыланған.

Қылмыстық құқық қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару құқығымен де байланысты, себебі бұл салалардың барлығының міндеті-қылмыстылықпен күрес болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізу құқығы құқық қорғау органдарының қылмыстық істерді қозғау, тергеу және ашу бойынша қызметін реттейді, яғни аталған құқық саласы қылмыстық құқық бекітетін ережелерді тәжірибеде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қылмыстық-атқару құқығы қылмыс жасағаны үшін сотпен тағайындалатын жазаларды атқару мен орындау шарттарын және оның тәртібін белгілейді.

Әкімшілік құқық пен қылмыстық құқықтың ұқсастығы, олардың міндеттерінде: адамның, заңды тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау. Оларды бұзу қылмысты жасағаны үшін немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін әкімшілік жазалау шараларын қолдануға алып келеді. Бұл екі құқық

саласының ұқсастығы бірдей сипаттағы іс-әрекеттер қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық болып танылатындығымен анықталады. Мұндай іс-әрекеттер сипатына қарай емес, өзге де белгілері бойынша айрықшаланады.

5. Қылмыстық құқық ғылымы

Қылмыстық құқық ғылымы- бұл қазіргі кездегі қылмыстық құқық және оның негізгі түсініктері жөніндегі білімдер мен түсініктер жүйесінің жиынтығы.

Пәні болып қылмыстық-құқықтық қатынастар танылатын қылмыстық құқық саласынан өзгешелігі, қылмыстық құқық ғылымының пәнін қылмыстық құқықты оны тәжірибеде қолдануды зерттеу құрайды. Сондықтан да қылмыстық құқық ғылымының пәні болып ең бастысы қылмыстық-құқықтық нормалар, яғни қолданыстағы қылмыстық заңнама танылады.

Алайда қылмыстық құқық ғылымының пәні сала ретіндегі қылмыстық құқықтың пәніне қарағанда ауқымды, себебі ол қылмыстық құқықтың және қылмыстық заңнаманың даму тарихын, сондай-ақ қылмыстық құқықты одан әрі жетілдіру мен даму перспективаларын зерттейді. Сөйтіп, Қазақстан Республикасында жаңа Қылмыстық кодексті әзірлеу мен қабылдау қылмыстық құқық ғылымының соңғы жетістігі болып табылады. Қылмыстық құқық ғылымының пәніне, сонымен қатар шетелдік қылмыстық заңнаманы талдау, оның халықаралық құқық жүйесіндегі орны мен ресейлік қылмыстық құқықпен ара қатынасы жатады.

Қылмыстық құқық ғылымының әдістері: салыстырмалы-құқықтық, диалектикалық, тарихи, әлеуметтік, статистикалық.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс- әлемнің түрлі мемлекеттерінің қылмыстық құқығының біртепті құқықтық институттарын салыстыруға негізделеді. Аталған әдіс шетелдік қылмыстық заңнаманың артықшылықтарын қолдануға, мәселелерді шешудің оңтайлы жолдарын табуға мүмкіндік береді, басқа мемлекеттердің қылмыстық заңнамасымен жақындастырады, зерттеушінің ой-өрісін кеңейтеді.

Диалектикалық әдіс- қылмыстық-құқықтық зерттеулерді жүргізу кезінде философияның негізгі заңдары мен түсініктері қолданылатындығымен түсіндіріледі. Мұндай әдіс себепті байланыс, қажеттілік мен кездейсоқтық, сана-сезім мен ерік, себеп мен тергеу және тағы басқа қылмыстық құқықтың негізін салушы түсініктерді анықтау мен зерттеу кезінде қолданылады.

Тарихи әдіс- қылмыстық құқық пен оның институттарының тарихи, кезеңдік дамуын зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс қылмыстық құқық дамуының алдыңды кезеңдеріндегі, соның ішінде революцияға дейінгі кезеңдерінің жетістіктері мен тәжірибесін ескеруге мүмкіндік береді. Тарихи әдіс қылмыстық заңнама дамуындағы ауыспалылықты қамтамасыз етеді. Басқа жағынан ол бұрын жіберілген қателіктер мен кемшіліктерді жібермеуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік әдіс- қылмыстық заңнаманы, оның институттарын әлеуметтік тұрғыдан талдауға, қылмыстық заңнаманы әзірлеу мен жетілдіру

кезінде нақты әлеуметтік-саяси жағдайды ескеруге мүмкіндік береді.

Статистикалық әдіс- түрлі оқиғалардың криминализациясын уақытылы есепке алу үшін, сонымен қатар қылмыстық заңнамада белгілі бір тыйымдарды және санкцияларды бекіту үшін қажет. Осының нәтижесінде ҚР ҚК-де соңғы уақытқа дейін белгісіз көптеген қылмыс құрамдары пайда болды.

Қылмыстық құқық ғылымы қылмыстық құқық саласына қарағанда әртүрлі қайнар көздерге ие.

Қылмыстық құқық ғылымының қайнар көздері болып біріншіден, қылмыстық құқық нормалары бар құқықтық актілер, яғни Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі танылады.

Қылмыстық құқық ғылымының аса маңызды қайнар көзі болып, сонымен қатар қылмыстық заңнаманың мәселелері, оның тарихы мен перспективалары зерттелген ғалымдардың, мамандардың еңбектері танылады.

Сондай-ақ ғылымның қайнар көзіне қылмыстық құқықты жүзеге асыру мен қолдану тәжірибесі жатады. Кез-келген ғылыми теория, кез-келген қылмыстық заң біріншіден, оны қолданудың нақты шарттары кезінде танылады. Қылмыстық заңнама ережелерін жүзеге асыру бойынша тәжірибелік қызметті талдамай, қылмыстық құқықтың мәселелерін зерттеу мүмкін емес. Тек тәжірибе ғана қылмыстық құқық нормаларының нақты артықшылықтары мен кемшіліктерін көрсетеді.

2 Тарау. Қылмыстық заң қылмыстық құқықтың бірегей қайнар көзі ретінде

- 1. Қылмыстық заңның түсінігі**
- 2. Қылмыстық кодекстің құрылымы**
- 3. Қылмыстық заңның кеңістікте және уақыт бойынша қолданылуы**
- 4. Қылмыстық заңды түсіндіру**

1. Қылмыстық заңның түсінігі.

Қылмыстық құқықтың ерекшелігі, оның бірден-бір қайнар көзі Қылмыстық кодекс нысанында ұсынылған қылмыстық заң болып табылатындығында.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 1-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы тек Қылмыстық кодекстен тұрады, ал қылмыстық жауаптылықты көздейтін жаңа актілер аталған Кодекске енгізілуі тиіс.

Осылайша, қылмыстық құқықтың қайнар көзі ретінде өзге де нормативтік актілер, сондай-ақ әдет-ғұрыптар мен сот прецеденттері таныла алмайды. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының да Нормативтік Қаулылары қайнар көз бола алмайды, себебі олар басқа да жаңа нормалар

шығара алмайды; олардың мақсаты- әрекеттегі қылмыстық-құқықтық актілер мен нормалардың мәнін ашу.

Қылмыстық заң- бұл бір-бірімен байланысты заңи нормалардан тұратын, қылмыс болып танылатын іс-әрекеттің, қылмыстық жауаптылықтың негіздері мен қағидаларын, оларды жасағаны үшін жаза тағайындаудың тәртібін немесе одан босатудың белгілі-бір шарттарының бар болуын анықтайтын, жоғарғы мемлекеттік билік органдарымен қабылданған нормативтік-құқықтық акт.

Қылмыстық заң бірқатар белгілермен сипатталады.

Қылмыстық заң Конституциямен реттелген тәртіп негізінде жоғарғы мемлекеттік билік органдарымен қабылданады.

Мәжіліс депутаттарының жалпы санының көпшілік даусымен қаралған және мақұлданған заң жобасы, Сенатқа беріледі, ол онда алпыс күннен аспайтын мерзім аралығында қаралады. Сенат депутаттарының жалпы санының көпшілік даусымен қабылданған жоба заң болып саналады және он күннің ішінде Президентке қол қою үшін ұсынылады.

Қылмыстық заң жоғарғы заңи күшке ие. Нормативтік актінің әрекет ету, заңи құқықтық салдарды туғызу сипатының өзі заңи күш болып табылады. Жоғарғы заңи күш келесілерден көрінеді: а) бірде-бір органның заңды бұзуға немесе өзгертуге құқығы жоқ; ә) басқа нормативтік құқықтық актілер заңға қайшы келмеуі тиіс; б) басқа да нормативтік актілер заңға қайшы болған уақытта, артықшылық заңға беріледі.

Қылмыстық заңның келесі белгісі, оның нормативтілігі. Қылмыстық заң құқық нормаларынан, яғни белгісіз жағдайлардың және субъектілердің белгісіз аясына негізделген адамдардың мінез-құлқының жалпыға міндетті тәртіп ережелерінен тұрады.

Қылмыстық заң қылмыстық құқықтың бірден-бір қайнар көзі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы қылмыстық заңның заңи негізі болып Конституция, сонымен қатар халықаралық құқықтың жалпы жұрт таныған қағидалары танылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 1-бабына сәйкес «Осы Кодекс Қазақстан Республикасы Конституциясына және халықаралық құқықтың жалпы жұрт таныған принциптері мен нормаларына негізделеді».

Аталған жағдайлар әсіресе құқықтық реформаны жүргізу кезінде ерекше маңызға ие, себебі олардың танылуы мен жүзеге асырылуы, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын одан әрі жетілдіру бойынша заң шығарушылық қызметтің мазмұны мен бағытын анықтайды, сонымен қатар халықаралық қылмыстылықпен күрес жүргізуде өзара тиімді мемлекетаралық ынтымақтастықты қамтамасыз етеді.

Онымен қоса, қылмыстық заң табиғат пен қоғамның шынайы, объективті заңдарына қарағанда, ол адамдармен, заң шығарушымен жасалады, сондықтан да оның мазмұны біріншіден, қоғам өмірінің материалдық және рухани шарттарымен анықталатындығын ұмытпауымыз қажет.

2. Қылмыстық кодекстің құрылымы.

1995 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы қылмыстық заңнаманы Қазақстан Республикасының жаңа Негізгі заңының талаптарына сәйкестендіруді талап еткен, еліміздегі саяси және экономикалық қатынастардың жаңа жүйесін бекітті.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 7 бөлім, 16 тарау және 393 бапты біріктірген екі бөлімнен: Жалпы және Ерекше бөлімнен тұрады.

Жалпы бөлімде қылмыстық құқықтың жалпы түсінігі мен негіздері баяндалады, ал Ерекше бөлім қылмыстың нақты түрлерін және оларды жасағаны үшін жазаның түрлерін бекітеді.

Жалпы және Ерекше бөлім бір-бірімен тығыз байланысты, Ерекше бөлімнің нормасын Жалпы бөлімге сүйенбей дұрыс қолдана алмаймыз, себебі дәл бұл бөлімде кінәлі тұлғаны қылмыстық жауаптылық пен жазаға тартудың негіздері мен тәртібі, сондай-ақ одан босатудың шарттары айқындалады, қылмыс жасау кезеңдері, кінә нысандары, іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын мән-жайлар және тағы басқалары анықталады.

Сонымен қатар Қылмыстық құқықтың Жалпы бөлімі Ерекше бөлімсіз, онда бекітілген міндеттерді жүзеге асыра алмас еді, себебі нақты қылмыстың белгілері мен ол үшін тағайындалатын жаза (санкция) түрі Ерекше бөліммен анықталады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Жалпы бөлімі 7 бөлімнен, 95 баптан, ал Ерекше бөлім 16 тарау, 298 баптан тұрады.

Жалпы бөлімдегі бөлімдер талданушы түсініктерге сәйкес бөлінеді (мысалы, II- бөлім «Қылмыс»), ал Ерекше бөлімде- қол сұғушылықтың тектік объектісіне байланысты (мысалы, жеке тұлға- 1-тарау «Жеке адамға қарсы қылмыс»).

Ерекше бөлімнің тараулары баптардан тұрады. Өз кезегінде бұл баптар араб сандарымен белгіленген бөлімдерге, ал бұл бөлімдер сандық белгімен белгіленген тармақтарға (мысалы, ҚР ҚК-нің 96-бабының 2-бөлімінің «в» тармағы) бөлінеді.

ҚР ҚК-нің Жалпы бөлімінің құрылымының ерекшелігі, онда қылмыстық-құқықтық норманың құраушы элементтері бөлініп шығарылмайды және кейбір баптарда ғана гипотеза бар болады.

Ерекше бөлімде керісінше, диспозиция мен санкция нақты айқындалған, гипотеза болса мүлдем жоқ. Диспозиция деп қылмыстық іс-әрекеттің түсінігін ашатын, Ерекше бөлім бабының бөлігін айтамыз. Ал санкция жазаның түрлері, мерзімі және мөлшері бекітілген Ерекше бөлім бабының бір бөлігі.

Ерекше бөлімнің баптарының диспозициясы жай, сипаттамалы, сілтемелі және бланкетті болады.

Жай диспозицияда қылмысты сипаттайтын белгілер көрсетілмей, тек аты ғана аталады. Мысалы, ҚР ҚК-нің 125-бабы- адамды ұрлау.

Сипаттамалы диспозиция іс-әрекетті қылмыс ретінде атайды және оның белгілерін ашады. Мысалы, ҚР ҚК-нің 96-бабының 1-бөлімінің диспозициясы, оның басқа адамға қасақана қаза келтіру екендігін ашады.

Сілтемелі диспозиция- бұл сипаттамалы диспозицияға қарағанда қылмыстың белгілерін ашпайды, қылмыстың белгілерін анықтау үшін Қылмыстық кодекстің басқа тиісті бабына, бабының бөлігіне немесе тармағына сілтейді. Мысалы, ҚР ҚК-нің 104-бабының 1-бөлігі «Денсаулыққа қасақана орташа ауырлықтағы зиян келтіру» адамның өміріне қауіпті емес және осы Кодекстің 103-бабында көрсетілген зардаптарға әкеп соқпаған, бірақ денсаулықты ұзақ уақытқа бұзылуға немесе жалпы еңбек қабілетінің кемінде үштен бірін айтарлықтай тұрақты жоғалтуға әкеп соққан денсаулыққа қасақана орташа ауырлықтағы зиян келтіру.

Бланкеттік диспозиция- қылмыстық заңның өзінде қылмысты атай отырып, оның белгілерін анықтамайды және басқа заңдарға немесе өзге құқық салаларының заңға негізделген құқықтық актілеріне сілтеме жасайтын диспозицияның түрі. Мысалы, ҚР ҚК-нің 152-бабының 1-бөлігі «Қауіпсіздік техникасын, өндірістік санитария ережелерін немесе еңбекті қорғаудың өзге де ережелерін...».

Қолданыстағы қылмыстық заңда салыстырмалы-анықталған және баламалы санкциялар бөліп көрсетіледі.

Салыстырмалы-анықталған санкцияда жазаның мерзімі мен оның мөлшері көрсетіледі.

Баламалы санкция екі немесе одан да көп жазаның түрін көрсететін санкция.

3. Қылмыстық заңның кеңістікте және уақыт бойынша қолданылуы.

ҚР ҚК-нің Жалпы бөлімінде қылмыстық заңның кеңістікте және уақыт бойынша қолданылу тәртібі айқындалады.

Қылмыстық заңның уақыт бойынша қолданылуы, қылмыстылық пен іс-әрекеттің жазаланушылығы оны жасаған уақытта әрекет еткен заңмен анықталатындығын білдіреді.

Аталған жағдайлар жаңа заң заңды күшіне енгенге дейін жасалған іс-әрекетке қолдануға тыйым салады.

Қылмыстың жасалу уақытын дұрыс анықтау, қылмыстық заңды дұрыс қолдану үшін аса маңызды.

Қылмыстық заң қоғамдық қауіпті іс-әрекет жүзеге асырылған уақыт, зардаптардың басталған уақытына қарамастан, қылмыс жасалған уақыт болып табылатындығын айқындайды.

Жалғаспалы қылмыс жасалған уақытта, яғни үздіксіз жалғасқан кезде, процесс нысанында (мысалы, атыс қаруын сақтау), қылмыстық заңның өзгеруі кезінде жауаптылық жаңа (өзгертілген) заң бойынша тағайындалады, себебі қоғамдық қауіпті іс-әрекет оның заңды күшіне енгенінен кейін де жалғасады.

Жалғаспалы қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық, егер іс-әрекет бірқатар ұқсас, бір мақсатқа біріктіріліп жасалса (мысалы, теледидарды

жинау үшін бөлшектерді ұрлау), кінәлінің әрекетін әшкерелеу немесе оны қылмыскердің өзі аяқтаған уақытта әрекет еткен заң бойынша пайда болады.

Қылмыстық заң жалпы ережеден ерекшелік ретінде, егер ол іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын болса, жазаны жеңілдетсе немесе кінәлі тұлғаның жағдайын әлдеқайда жақсартса, қылмыстық заңның кері күшін қарастырады. Заңның кері күші оның заңды күшіне енгенге дейін қылмыстық іс-әрекеттер жасаған тұлғаларға таралатындығын білдіреді. ҚР ҚК-нің 5-бабының 1-бөлігіне сәйкес, әрекеттің қылмыстылығын немесе жазаланушылығын жоятын, жауаптылықты немесе жазаны жеңілдететін немесе қылмыс жасаған адамның жағдайын өзге де жолмен жеңілдететін заңның кері күші болады, яғни осындай заң күшіне енгенге дейін тиісті әрекет жасаған адамдарға, оның ішінде жазасын өтеп жүрген немесе жазасын өтеген, бірақ соттылығы бар адамдарға қолданылады.

Мұндай жағдайлар қылмыстық құқықтың ізгілік қағидасының қызметімен айқындалады. Бұл ретте, Қылмыстық кодекс әрекеттің қылмыстылығын немесе жазаланушылығын белгілейтін, жауаптылықты немесе жазаны күшейтетін немесе осы әрекетті жасаған адамның жағдайын өзге де жолмен нашарлататын заңның кері күші болмайтындығын белгілейді.

Қылмыстық заңның кеңістіктегі күші мынадай екі қағидаға негізделеді: территориялық және азаматтық.

Қылмыстық заңның қолданылуының территориялық қағидасына сәйкес, ҚР территориясында қылмыс жасаған тұлға, ҚР-ның қылмыстық заңнамасы бойынша жауаптылыққа тартылады.

Қазақстан Республикасының территориясы болып оның шекарасы аясындағы құрлық, су, әуе кеңістігі, құрлықтық шельф және ерекше экономикалық аймақ танылады. Сонымен қатар ҚР территориясына ашық су немесе әуе кеңістігінде жүрген ҚР-ның азаматтық кемесі жатады, бұл ретте әскери кемелер оның қай жерде жүргеніне қарамастан ҚР-ның территориясы болып саналады.

Аталған қағидадан құқықтық (дипломатиялық) иммунитетке ие тұлғаларға таралатын бір өзгешелік туындайды. Бұл тұлғалар олар өкілдік ететін мемлекеттің үкіметінің рұқсатынсыз қылмыстық жауаптылыққа тартыла алмайды.

Азаматтық қағидасы Қазақстан Республикасының азаматтары қай жерде қылмыс жасағанына қарамастан, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша жауаптылыққа тартылатындығын білдіреді. ҚР-ның әскери қызметшілері де халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, ҚР ҚК-не сәйкес жауаптылыққа тартылады.

Алайда, Кодекс ҚР-ның азаматтары егер олар жасаған әрекет ол аумағында жасалған мемлекетте қылмыс деп танылса, егер бұл адамдар басқа мемлекетте сотталмаған болса, Қылмыстық кодекс бойынша жауапқа тартылатындығын айқындайды. Бұл ретте аталған адамдарды соттау кезінде жазаны аумағында қылмыс жасалған мемлекеттің заңында көзделген санкцияның жоғары шегінен асыруға болмайды.

Қолданыстағы Қылмыстық кодексте қылмыстық заңның қолданылуының нақты қағидасы тұжырымдалған, оған сәйкес Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде қылмыс жасаған шетелдіктер қылмысы Қазақстан Республикасының мүдделеріне қарсы бағытталған жағдайларда және Қазақстан Республикасының халықаралық шартында көзделген жағдайларда, егер олар басқа мемлекетте сотталмаған болса және Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық жауапқа тартылса, осы Кодекс бойынша қылмыстық жауапқа тартылуға тиіс.

Жоғарыда келтірілген жағдайлар азаматтығы жоқ адамдарға да (апатридтерге), егер олар Қазақстан Республикасының территориясында үнемі тұрған жағдайда қолданылады.

Қылмыстық кодексте басқа мемлекеттің аумағында қылмыс жасаған Қазақстан Республикасының азаматтары, егер халықаралық шартта өзгеше белгіленбесе, ол мемлекетке ұстап берілмеуге тиіс деген түбегейлі қағида мазмұндалған.

Шетел азаматтары және азаматтығы жоқ адамдар ҚР-ның халықаралық шарттарына сәйкес шет елдік мемлекетке берілмеуі тиіс. Ол жоқ болған жағдайда мәселе дипломатиялық жолмен шешіледі.

4. Қылмыстық заңды түсіндіру

Қылмыстық заңды түсіндіру- бұл заң шығарушының еркімен байланысты қылмыстық заңды дәлме-дәл қолдану мақсатында заңның нақты мазмұнын айқындау.

Қылмыстық заңды түсіндіру оның субъектісіне, тәсіліне және қолданылу көлемі бойынша бірнеше түрге бөлінеді.

Заңды түсіндіретін субъектісіне байланысты ресми, соттық, ғылыми түсіндіру деп бөлінеді.

Ресми түсіндіру ресми нормативтік актілермен өкілеттік берілген органдармен жүзеге асырылады. Мысалы, парламент заңды қабылдаған уақытта бір мезгілде оны қолдануды түсіндіретін акт шығара алады. Бұл аталған түсіндіру түсінік берілетін қылмыстық заң нормасын қолданушылардың барлығына міндетті болып табылады.

Соттық түсіндіру сот органдарымен беріледі және соттың қызметінде құқық нормаларын дұрыс және біркелкі қолданылуын қамтамасыз етеді. Біздің елде соттық түсіндіру негізінен ҚР Жоғарғы Сотының басқарушылық түсініктерінде ұсынылған.

Ғылыми түсінік қылмыстық заңға түсіндірмелерге, оқу құралдарына, ғылыми жұмыстарға, дәрістерге, монографияларға ғалым-заңгерлермен, тәжірибелік қызметкерлермен, сарапшылармен беріледі.

Мұндай түсіндіру міндетті болып табылмайды және белгілі бір дауларды шешу кезінде оны басшылыққа алуға болмайды, алайда ол қылмыстық заңнаманы жетілдіруге, оны дұрыс қолдануға септігін тигізеді.

Қылмыстық заңды тәсілі бойынша түсіндіру келесідей түрлерге бөлінеді: грамматикалық, жүйелі, тарихи түсіндіру.

Грамматикалық түсіндіру кезінде баптың құрылымдық элементтері: гипотеза, диспозиция, санкция, сондай-ақ қылмыстық заңның жекелеген

түсініктері мен терминдерінің мәні мен мазмұны айқындалады, олардың арасындағы мағыналы байланыс анықталады.

Жүйелі түсіндіру - қылмыстық-құқықтық норманы (бапты) оны басқа заңдар мен өзге нормативтік құқықтық актілердің нормаларымен салыстыра отырып қылмыстық заңның мазмұнын ашу (мысалы, жол жүру ережелерін бұзғандығы үшін қылмыстық жауаптылықты бекітетін норманы дұрыс түсіндіріп қолдану үшін, жол жүру ережелерін анықтайтын арнайы актілерге жүгіну қажет).

Тарихи түсіндіру қылмыстық заң қабылдаған тарихи жағдайды талдауды мақсат етіп қояды. Аталған түсіндіру жаңа қылмыстық заңды қабылдауға себеп болған, оның әлеуметтік-саяси мағынасының себептері мен мән-жайларын түсінуге мүмкіндік береді.

Қолдану көлемі бойынша қылмыстық заңды түсіндіру дәлме-дәл, тар және кең көлемде түсіндіру болып бөлінеді.

Көп жағдайда қылмыстық-құқықтық норманың мағынасы дәлме-дәл, яғни нақты заңның текстіне (әрпіне) сәйкес түсіндіріледі.

Дәлме-дәл түсіндіру кезінде қылмыстық норманың мазмұны толықтай оның тексттік көрінісімен сәйкес келеді.

Тар көлемдегі түсіндіру егер қылмыстық-құқықтық норманың нақты мазмұны оның заңдағы тексттік көрінісіне қарағанда айтарлықтай тар болғанда қолданылады.

Кең көлемдегі түсіндіру қылмыстық заңға оның текстін дәлме-дәл талдағаннан гөрі неғұрлым кең мағына береді.

3 Тарау. Қылмыстың түсінігі

1. Қылмыстың түсінігі, белгілері

2. Қылмыс санаттары

1. Қылмыстың түсінігі, белгілері

Қылмыс- бұл жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты қоғамдық қауіпті әрекет (іс-әрекет немесе әрекетсіздік) (ҚР ҚК-нің 9-бабы).

Қылмыстың келесідей белгілері бар:

1. Қылмыс- бұл әрқашанда іс-әрекетпен, сондай-ақ әрекетсіздікпен жасалған әрекет.

Іс –әрекет- бұл қылмысты жасаудың белсенді нысаны; ал әрекетсіздік кезінде кінәлі тұлға ол орындауы тиіс және жасай алатын әрекетті жасамайды. Адамның ой қызметі жазаға тартылмайды, себебі ол қоғамдық қауіпті іс-әрекетті жасаумен ілеспейді.

2. Қылмыс қоғамдық қауіпті іс-әрекет болып табылады, яғни ол қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға елеулі зардап келтіреді, не ондай мүмкіндік туғызады. Қоғамдық қауіптілік қылмысты басқа да құқық бұзушылықтан айыруға мүмкіндік беретін қылмыстың сапалы және объективті белгісі болып табылады.

Бұл ретте заң формальды қандай да болса қылмыстың белгілері бар, алайда өзінің маңызды еместігінен қоғамға қауіпті болып табылмайтын іс-әрекет қылмыс болып табылмайтындығын нақты айқындайды.

Қылмыстық заң қоғамдық қауіптіліктегі сапалық және сандық жақтарды бөліп көрсетеді, себебі онда жаза тағайындаған кезде жасалған қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесін ескеру қажеттілігі айтылады.

Қоғамдық қауіптіліктің сипаты (сапалы жағы) қылмыстық қолсұғушылықтың объектісімен анықталады, сондықтан да бір объектіге қол сұғатын қылмыстар қоғамдық қауіптіліктің бір түріне жатады (мысалы, халықтың денсаулығына қарсы қылмыстар). Егер қылмыстар әртүрлі объектілерге қарсы бағытталған болса, онда олардың қоғамдық қауіптілік сипаты әртүрлі болады; бұл ретте қол сұғылатын объект неғұрлым маңызды болса, қылмыстың қоғамға қауіптілік дәрежесі соғұрлым жоғары болады (мысалы, адамның өміріне қарсы қылмыстар меншікке қарсы қылмыстарға қарағанда анағұрлым қауіпті).

Қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесі (сандық жағы) біріншіден, келтірілген зардаптың ауырлығымен, кінәнің нысанымен және оны жасау тәсілімен анықталады. Қоғамдық қауіптіліктің дәрежесі өзінің көрінісін қылмыстық-құқықтық норманың санкциясынан табады, сондықтан да заң шығарушының пікірінше, санкция неғұрлым қатаң болса, қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесі соғұрлым жоғары болады (мысалы, қорлау соққыға қарағанда қатаң жазаланады, себебі анағұрлым қауіпті тәсілдермен жасалады).

3. Қылмыс әрқашанда құқыққа қайшы.

Құқыққа қайшылық- бұл қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекет, сондықтан аталған белгі заңға қайшылық деп те аталады. Құқыққа қайшылық қылмысты жасаушы тұлға Қылмыстық кодекспен белгіленген тыйымды бұзды дегенді білдіреді.

Заңды ұқсастығы бойынша қолдануға жол берілмейді, сол себепті қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында нақты қарастырылған іс-әрекет қана құқыққа қайшы болып табылады.

4. Қылмыстың міндетті белгісі болып тұлғаның кінәлілігі танылады.

Кінә- бұл тұлғаның онымен жасалған іс-әрекетке деген белгілі бір психикалық қатынасы. Кінә ниет нысанында немесе абайсыздық нысанында көрініс табады.

5. Әрбір қылмыс жазаланады.

Жазаланушылық- бұл қауіп-қатер, Қылмыстық кодекспен тыйым салынған іс-әрекетті жасағаны үшін қылмыстық жазаны қолданудың мүмкіндігі.

2. Қылмыс санаттары

Қолданыстағы Қылмыстық кодекс қылмыстардың сипаты мен қауіптілік дәрежесі бойынша төрт түрлі санатқа бөлді. Қылмыс санаттарының формальды шектеулері болып жазаның мерзімі, ал аса ауыр қылмыстар үшін жазаның мерзімі мен кінәнің нысаны танылады.

Онша ауыр емес қылмыстар деп- жасалғаны үшін Қылмыстық Кодексте көзделген ең ауыр жаза екі жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын қасақана жасалған әрекет, сондай-ақ жасалғаны үшін осы Кодексте көзделген ең ауыр жаза бес жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын абайсызда жасалған әрекет танылады.

Ауырлығы орташа қылмыстар деп - жасалғаны үшін Қылмыстық Кодексте көзделген ең ауыр жаза бес жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын қасақана жасалған әрекет, сондай-ақ жасалғаны үшін бес жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделген абайсызда жасалған әрекет танылады.

Ауыр қылмыс деп- жасалғаны үшін Қылмыстық Кодексте көзделген ең ауыр жаза он екі жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын қасақана жасалған әрекет танылады.

Аса ауыр қылмыс деп- жасалғаны үшін Қылмыстық Кодексте он екі жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза немесе өлім жазасы көзделген қасақана жасалған әрекет танылады.

Қылмыстарды санаттарға бөлу тек теоретикалық мәнге ғана емес, сондай-ақ маңызды тәжірибелік мәнге ие болып табылады. Қылмыстың санаттарына ескіру мерзімінің ұзақтығын анықтау, түзеу мекемелерінің режим түрі, жазадан мерзімінен бұрын босатуды қолданудың тәртібі, қылмыстық жауаптылықтан босатудың негіздері және т.б. сияқты сұрақтардың шешімдері тәуелді.

№ 1 Тапсырма

Үш 15-жасар жасөспірім саяжай учаскесінен алма ұрлады, оның бағасы заңнамамен белгіленген бір айлық есептік көрсеткішті кұрайды.

1. Жасөспірімдермен жасалған әрекет қылмыс болып табыла ма, соны анықтаңыз?

№ 2 Тапсырма

Азамат Мутабилов зейнеткер Каратаеваның ізіне түсіп, оның кассадан 2030 теңге көлемінде алған зейнетақысын әмиянымен бірге ұрлап, зейнеткерді өмір сүру мүмкіншілігінсіз қалдырып кетті.

1. Азамат Мутабиловпен жасалған іс-әрекеттің қоғамға қауіптілік сипатын анықтаңыз.

№ 3 Тапсырма

Спирт ішімдіктерін ішіп, Ибраимов автобус аялдамасында дөрекі, әдепсіз сөйлеп, содан автобус күтіп тұрған әйелдерге тіл тигізе отырып тиісе бастады. Ескертулерге ешбір көнбеді. Содан жақындап келген Әскери Академияның курсантымен Ибраимовтың қоғамға қайшы іс-әрекеттері әшкереленді.

1. Ибраимов қылмыстық жауаптылыққа тартылуы тиіс пе? ҚР ҚК-нің 257-бабымен танысыңыз.

2. Қылмыс пен теріс қылықтың айырмашылығы неде?

№ 4 Тапсырма

Каспакбаев қатты алкогольдік мастықтың салдарынан автокөлікті басқара алмай, аяқжолдан өтіп бара жатқан жаяу жүргіншілерге соқтығысып қалды. Соқтығысудың нәтижесінде бір адам қайтыс болып, екеуінің денсаулығына ауыр зиян келтірілді. Каспакбаев ҚР ҚК-нің 295-бабының 2-бөлігі бойынша үш жыл мерзімге көлік құралын жүргізу құқығынан айырылып, 5-жылға бас бостандығынан айырылды.

1. Каспакбаевпен жасалған қылмыс қандай санатқа жатқызылады?

4 Тарау. Қылмыстық жауаптылық және қылмыс құрамы оның негізі ретінде

- 1. Қылмыстық жауаптылықтың түсінігі**
- 2. Қылмыс құрамының түсінігі және мәні**
- 3. Қылмыс құрамының белгілері және элементтері**
- 4. Қылмыс құрамының түрлері**

1. Қылмыстық жауаптылықтың түсінігі

Қылмыстық жауаптылық- бұл қылмыстық заңмен белгіленген тұлғаның онымен жасалған қылмысы үшін қылмыстық-құқықтық сипаттағы шараларды немесе жаза тарту міндеті.

Қылмыстық жауаптылық- бұл көпэлементті құрылым, оған келесілер кіреді: тұлғаның онымен жасалған қылмысы үшін жауап беру міндеті; тұлғаның жасаған іс-әрекетіне деген соттың теріс бағасымен сипатталатын кінәлаушылық; кінәлі тұлғаға қылмыстық-құқықтық сипаттағы шараларды қолдану; соттылық жаза тағайындаудың құқықтық салдары ретінде.

Қылмыстық жауаптылық қылмыстың жасалу сәтінен пайда болады және тұлғаға қылмыстық мәжбүрлеу шараларын қолдану кезінен бастап жүзеге асырылады. Қылмыстық жауаптылық соттылық мерзімінің өтуімен аяқталады. Егер тұлғаға жаза тағайындалмаған болса, онда соттың айыптау үкімі заңды күшіне енген күннен бастап қылмыстық жауаптылық аяқталады.

Қылмыстық жауаптылық жазамен тығыз байланысты, алайда оған сәйкестендірілмейді, себебі жаза тек қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың бір нысаны ғана.

Жазадан басқа қылмыстық жауаптылық тұлғаға жаза тағайындамай-ақ соттау жолымен, сондай-ақ медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану нысанында жүзеге асырылады. Сөйтіп, қылмыстық жауаптылық жазаға қарағанда ауқымдырақ түсінік болып табылады.

Қылмыстық жауаптылық келесідей негіздер бойынша жауаптылықтың басқа түрлерінен ерекшеленеді:

- қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі болып қылмыс құрамының барлық белгілері бар іс-әрекетті жасау танылады;
- қылмыстық жауаптылық және оны қолдану тәртібі тек заңмен белгіленеді;

– тұлғаға қылмыстық жауаптылық тек сотпен тағайындалады, өзге органдар мен лауазымды тұлғалар мұндай құқыққа ие бола алмайды; қылмыстық жауаптылық жеке сипатқа ие. Ол тек физикалық тұлғаға қатысты қолданылады, ал мысалы азаматтық немесе әкімшілік жауаптылық заңды тұлғаларға да таралады;

– қылмыстық жауаптылық соттылықты көздеуі мүмкін.

2. Қылмыс құрамының түсінігі және мәні

Қылмыс құрамы- бұл жасалған іс-әрекетті қылмыс ретінде сипаттайтын, қылмыстық заңмен белгіленген белгілердің жиынтығы. Қылмыс құрамының белгілері Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімінде де, Ерекше бөлімінде де айқындалған.

Қылмыс құрамы қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі. Қылмыс құрамы мен қылмыс бір-бірімен тығыз байланысты, алайда ұқсас түсінік болып табылмайды. Қылмыс- бұл объективті шынайы құбылыс, ал қылмыс құрамы- ол жөніндегі заңи түсінік, сол себепті қылмыс қылмыстық жауаптылықтың нақты көрінісі, ал қылмыс құрамы- тек заңмен белгіленгендіктен заңи көрінісі болып саналады.

Қылмыс құрамының мәні де оның қылмысты саралаудың дұрыс шарты болуымен айқындалады.

Қылмысты саралау- бұл нақты жасалған іс-әрекет пен Қылмыстық кодекстің баптарында (нормаларында) көзделген белгілердің, яғни қылмыс құрамының белгілері арасындағы үйлесімділікті анықтау.

Егер үйлесімділік процесі кезінде бұл белгілер дәл келсе, онда саралау дұрыс жүзеге асырылған деген қорытындыға келуге болады.

Қылмыстық кодексте қылмыс құрамдарының жеткілікті тізімі келтірілген, сондықтан егер жасалған іс-әрекет заңда белгіленген қылмыс құрамы белгілерінің ешқайсысына да келмесе, онда қылмыстық жауаптылық туындамайды.

3. Қылмыс құрамының белгілері және элементтері

Қылмыстың белгілері- бұл бір қылмыс құрамын екіншісінен бөлуге мүмкіндік беретін, қылмыстық заңда белгіленген қылмыстың нақты сипаты.

Қылмыс құрамының элементтеріне белгілердің тобы жатады және қылмыстың түрлі жақтарына: оның объектісіне, объективтік жағына, субъектісі мен субъективтік жағына сәйкес болады. Сондықтан да қылмыстың объектісі, қылмыстың объективтік жағы, қылмыстың субъектісі, қылмыстың субъективтік жағы деп бөледі.

Сонымен қатар қылмыстың белгілері төрт топқа бөлінеді, олар: қылмыстың объектісін сипаттайтын белгілер; қылмыстың объективтік жағын сипаттайтын белгілер; қылмыстың субъектісін сипаттайтын белгілер; қылмыстың субъективтік жағын сипаттайтын белгілер.

Барлық қылмыс құрамдары элементтері бойынша ұқсайды, алайда әртүрлі белгілерге ие.

Қылмыстың объектісі- бұл қоғамға қауіпті іс-әрекет қолсұғатын, қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 2 бабында бұл объектілердің тізімі

келтірілген, олар: адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары; меншік; қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік; қоршаған орта; Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы.

Қылмыстың объектісінен қылмыстың затын айыру өте маңызды. Қылмыстың заты болып қоғамдық қатынастар емес, қылмыс жасалатын объективтік шындықтағы нақты заттар.

Қылмыстың объективтік жағы- бұл қылмыстың сыртқы көрінісі. Қылмыстың объективтік жағының белгілеріне: қоғамға қауіпті іс-әрекет, қоғамға қауіпті зардаптар, себепті байланыс, қылмысты жасау тәсілі, қылмысты жасаудың орны, уақыты, құралдары мен амалдары жатады.

Қылмыстың субъектісі- бұл қылмыс жасаған және қылмыстық заңның негізінде жасалған әрекеті үшін қылмыстық жауаптылық тартуға қабілетті физикалық тұлға. Қылмыстың субъектісінің белгілеріне: тұлғаның физикалық табиғаты, оның ақыл есі дұрыстығы мен белгілі бір жас шамасына жетуі жатады. Кейбір жағдайларда қылмыстық жауаптылық басталу үшін тұлғада азаматтық, белгілі бір қызметпен айналысу және т.б. сияқты қосымша белгілердің болуы қажет. Бұл жерде арнайы субъект жөнінде сөз етіліп отыр.

Қылмыстың субъективтік жағы тікелей оның жасалатын қылмыстық іс-әрекетімен байланысты, тұлғаның психикалық қызметін сипаттайды. Аталған қылмыс құрамы элементтерінің белгілеріне: қасақана және абайсыздық нысанында болатын кінә, сондай-ақ қылмыстың ниеті, мақсаты және эмоционалдық жағдайы жатады.

Қылмыс құрамының барлық элементтеріне тән міндетті қылмыстың белгілері.

Нақты іс-әрекеттегі міндетті белгілерді анықтамау, қылмыс құрамының жоқ болуына байланысты тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту мүмкін емес.

Әрбір қылмыс құрамының элементі үшін өзінің міндетті белгілері болады: объект үшін- ол қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастардың бар болуы; объективтік жақ үшін- қоғамға қауіпті әрекет; субъект үшін- физикалық тұлға, ақыл есі дұрыстық және белгілі бір жас шамасы; субъективтік жақ үшін- кінә.

Сонымен қатар қылмыс құрамының элементтерінде факультативті белгілер болуы мүмкін.

Факультативті белгілер- бұл қылмыс құрамының кейбіреуіне ғана тән белгілер. Олар қылмыс құрамының элементтерін қосымша сипаттайды. Оларға: объект үшін-қосымша объект және қылмыстың заты; объективтік жақ үшін- қоғамға қауіпті зардаптар, себепті байланыс, сондай-ақ қылмысты жасаудың орны, уақыты, жағдайы, тәсілі, құралы мен амалы; субъект үшін- арнайы субъект; субъективтік жақ үшін- ниет, мақсат және эмоционалдық жағдай жатады.

Факультативті белгілердің маңызы, егер заң шығарушы оны қылмыстық жауаптылықтың пайда болуы үшін қажетті шарты ретінде нақты қылмыстың құрамына енгізсе, олар міндетті болып табылады. Онымен қоса, мұндай

белгілер қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар ретінде таныла алады.

4. Қылмыс құрамының түрлері

Қылмыс құрамын түрлерге саралау үш негіз бойынша жүзеге асырылады: қоғамдық қауіптілік дәрежесіне қарай; құрамның құрылымына қарай; құрамның құрылысына қарай.

Қоғамға қауіптілік дәрежесіне қарай қылмыстар 4 түрлі қылмыс құрамына бөлінеді: негізгі құрам; жеңілдетілген құрам; жауаптылықты ауырлататын мән-жайлары бар құрам; жауаптылықты аса ауырлататын мән-жайлары бар құрам.

Негізгі құрамның мысалы- адам өлтіру (ҚР ҚК-нің 96-бабының 1-бөлігі); жауаптылықты ауырлататын мән-жайлары бар құрам - аса қатігездікпен адам өлтіру (ҚР ҚК-нің 96-бабының 2-бөлігінің «д» тармағы); жеңілдетілген құрам- жан күйзелісі жағдайында адам өлтіру (ҚР ҚК-нің 98-бабы).

Қылмыс құрамы құрылымына қарай 3 түрге бөлінеді: материалды, формальды және қысқартылған.

Қылмыстардың материалды құрамдары өзінің міндетті белгілері ретінде тек іс-әрекетті ғана емес, қоғамдық қауіпті зардаптарды да, сонымен қатар олардың арасындағы себепті байланысты да белгілейді. Материалды құрамның мысалы ретінде әртүрлі дәрежедегі зиян келтіруге алып келген қылмыстарды айтуға болады. Мұндай жағдайда қоғамдық қауіпті зардаптар ретінде денсаулыққа келтірілген зардап танылады, ал «алып келген» деген сөз іс-әрекет пен оны жасаудағы зардаптың арасындағы себепті байланыстың болуын білдіреді.

Қылмыстың формальды құрамы бір ғана міндетті белгіге ие, ол іс-әрекет, сондықтан да мұндай құрамы бар қылмыстар қылмыстық іс-әрекетті жасаған сәттен бастап аяқталған болып есептеледі, бұл жерде зардаптың болуы қажет емес. Формальды құрамның мысалы ретінде қауіпті жағдайда қалдыруды (ҚР ҚК-нің 119-бабы), қорқытып алушылықты (ҚР ҚК-нің 181-бабы) және т.б. атауға болады.

Қысқартылған құрам кезінде қылмыс оны жасаудың бастапқы кезеңінде аяқталған болып саналады (мысалы, бандитизм- ҚР ҚК-нің 237-бабы).

Қылмыс құрамы құрылысына қарай 3 түрге бөлінеді: жай, күрделі және баламалы.

Қылмыстың жай құрамы деп бір объектіге қол сұғатын бір әрекеттің белгілерімен сипатталатын құрам. Мысалы, ұрлықтың құрамы жай болып табылады, себебі оның бір ғана объектісі бар, ол-меншік, объективтік жағы бір ғана әрекетпен белгіленген, субъективтік жағында кінәнің бір ғана нысаны- ниет бар.

Қылмыстың күрделі құрамында бір белгі болса да көп мөлшерде сипатталады. Мысалы, терроризм бір дегенде бірнеше объектіге: қоғамдық қауіпсіздікке, адамның өмірі мен денсаулығына қол сұғады:

Қылмыстың баламалы құрамы қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында көрсетілген ең болмаса бір (кез-келген) әрекетін заң қылмыс деп танытындығымен сипатталады. Мұндай құрамның мысалы

болып, есірткі заттарды немесе психотроптық заттарды заңсыз дайындау, өңдеу, иемденіп алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе сатуды қарастыратын ҚР ҚК-нің 259-бабының диспозициясы танылады

№ 1 Тапсырма

70-жастағы Қарпықов баспалдақпен көтеріліп келе жатқан уақытта, оны көршісі Серіков айқайлап шақырды. Оған қарай бұрылғанда, Қарпықовтың басы айналып, тепе-теңдікті жоғалтып, құлаған кезде басын жарды.

1. Қарпықовтың денсаулығына орташа ауырлықтағы зияны келтіргені үшін Серіковты қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіз бар ма?

№ 2 Тапсырма

Астана қаласының әуежайында мас күйінде дөрекі, әдепсіз сөйлеп, азаматтарға тиіскені үшін, сондай-ақ әуежайдың күту залында өзінің табиғи қажеттіліктерін шығарғаны үшін, азамат Сәлімгереев полиция қызметкерлерімен ұсталды. Сәлімгереевтің бұрында психиатриялық стационарда ем қабылдағанын ескере отырып, анықтау органы оған сот-психиатриялық сараптамасын тағайындады. Аталған сараптаманың нәтижесінде азамат Сәлімгереев өзінің бұзықтық қылықтарын патологиялық мастық күйінде жасағаны анықталды.

1. Сәлімгереевті қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіз бар ма?

№ 3 Тапсырма

Бахрамов іссапардан келген уақытта өзінің жұбайын төсекте бөтен еркекпен ұстап алды. Бахрамов қатты ашуланып, оны бас салып ұра бастады, алайда аталған еркек пәтерден қашып кетті. Опасыздық жасағаны үшін, Бахрамов ашу үстінде өзінің жұбайын буындырып өлтірді.

Тергеу кезінде жүргізілген соттық-психиатриялық сараптаманың нәтижесінде, Бахрамовтың адам өлтіру кезінде жұбайының адамгершілікке жат қылықтарымен туғызылған қатты жан күйзелісінде болғандығы анықталды.

1. Бахрамов адам өлтіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылады ма?

№ 4 Тапсырма

Сейіткерімов әрдайым «Тұлпар» атты автокөлік базарына барып, автокөліктің әртүрлі ұсақ қосалқы бөлшектерін ұрлайтын. Тінту нәтижесінде оның үйінен бағасы 97 мың теңгені құрайтын қосалқы бөлшектер табылды. Тергеу нәтижесінде Сейіткерімовтың kleptomаниямен ауыратыны анықталды.

1. Сейіткерімов қылмыстық жауаптылыққа тартылуы тиіс пе?

5 Тарау. Қылмыстың объектісі және қылмыстың заты

- 1. Қылмыс объектісінің түсінігі және мәні**
- 2. Қылмыс объектілерін жіктеу**
- 3. Қылмыстың заты, оның объектіден айырмашылығы**

1. Қылмыс объектісінің түсінігі және мәні

Қылмыстың объектісі- қылмыстық іс-әрекет залал келтіретін немесе нақты залал келтіру қаупін туғызатын, қылмыстық заңның қорғауындағы қоғамдық қатынастар.

Қылмыстық кодекс қылмыстық заңмен қорғалатын объектілерді олардың маңыздылығына қарай атап өтеді. Сондықтан да бірінші орынға ең жоғарғы құндылық ретінде және қорғаудың анағұрлым маңызды объектісі ретінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары қойылған.

Объектілердің тізбесі тұрақсыз болып табылады, себебі олар нақты әлеуметтік-экономикалық қатынастардың дамуы мен өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады. Сондықтан уақыт өте келе қылмыстық құқықпен қорғалатын қоғамдық қатынастардың жаңа топтары пайда болады, ал белгілі бір қоғамдық қатынастарға қол сұққан бұрынғы іс-әрекеттер декриминализацияланады, яғни қылмыс қатарынан алынып тасталады.

Қылмыс объектісінің мәні біріншіден, ол қылмыс құрамы элементінің бір түрі болып табылатындығымен анықталады. Сондықтан тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін оның іс-әрекеті қандай қоғамдық қатынастарға зиян келтіргенін анықтау қажет. Объектінің жоқ болуы, қылмыстық жауаптылықты жояды, себебі қылмыс құрамы элементінің біреуі жоқ болып саналады.

Екіншіден, қылмыстың объектісі басқа элементтері бойынша бір-бірімен сәйкес келетін қылмыстарды бір-бірінен бөлуге мүмкіндік береді. Мысалы, қылмыстың объектісі не болып табылғандығына байланысты адам өлтіруді жәбірленушінің өліміне алып келген денсаулыққа ауыр зиян келтіруден айыруға болады, себебі адам өлтірудің объектісі- адамның өмірі, ал зиян келтірудің объектісі- денсаулық.

Қылмыс объектісінің мәні - зиян келтірілген объект неғұрлым маңызды болса, соғұрлым оған тағайындалатын жаза ауыр болады. Мысалы, өлім жазасын қолдану жеке адамға қарсы қылмыс жасағанда қолданылуы мүмкін.

2. Қылмыс объектілерін жіктеу

Объектілерді түрлерге жіктеу қылмыстық қол сұғушылық болатын қоғамдық қатынастардың шеңберіне байланысты.

Осыған байланысты олар келесідей бөлінеді: жалпы объект, тектік объект, тікелей объект.

Жалпы объект – бұл қылмыстық заңмен қорғалатын барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығын.

Тектік объект- біртекті қылмыстар қол сұғатын бір топтағы бір-бірімен байланысты қоғамдық қатынастардың жиынтығы. Тектік объект-қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімін тарауларға бөлудің критерийі болып табылады.

Тікелей объект- бұл қылмыс оған зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін туғызатын нақты қоғамдық қатынастар. Тікелей объект бойынша Қылмыстық кодекс баптарға бөлінеді.

Тікелей объект төмендегідей болуы мүмкін:

– Негізгі, егер ол тектік объектімен мазмұны бойынша сәйкес келсе (мысалы алаяқтықтың объектісі);

– Қосымша, егер жасалған қылмыс басқа негізгі объектіге бағытталып, сонда да міндетті түрде оған зиян келтірсе. Мысалы, қарақшылық меншікке де, адамның денсаулығына да қол сұғады, алайда бұл жерде негізгі объект болып меншіктік қатынастар, ал қосымша объект болып адамның денсаулығы танылады, себебі қарақшылықтың мақсаты бөтеннің мүлкін иелену.

Факультативті тікелей объект- бұл зиян келтірілетін нақты қоғамдық қатынастар, алайда баптың шегінде ол қарастырылмайды. Мысалы, тонаудың негізгі объектісі- меншіктік қатынастар, ал факультативті объектісі- жәбірленушінің физикалық және психикалық қол сұғылмаушылығы, себебі тонау күш қолданып немесе күш қолданамын деп қорқытумен біріктірілуі мүмкін.

3. Қылмыстың заты, оның объектіден айырмашылығы

Қылмыстың затын қылмыстың объектісінен қоғамдық қатынастардың топтары ретінде айыру қажет. Қылмыстың заты- бұл оған қарсы қылмыстық іс-әрекет жасалатын мүлік.

Қылмыстардың барлығы сыртқы әлемнің заттарына әсер ету жолымен жасала бермейді, сондықтан да қылмыстың заты қылмыс құрамының факультативті белгісі болып табылады.

Мысалы, ұрлықтың объектісі- меншіктік қатынастар, ал пәні болып нақты жылжитын немесе жылжымайтын мүлік: ақша, бағалы қағаздар, көлік құралдары және т.б. танылады. Егер қылмыстың объектісіне зиян әрқашан кез-келген қылмыстармен келтірілсе, жалпы ереже бойынша қылмыстың заты ешқандай зиянға ұшырамайды.

Қылмыстың затын, жасалған қылмыс нәтижесінде физикалық не моральдық залалға ұшыраған, физикалық тұлға болып табылатын жәбірленушіден де, сондай-ақ олардың көмегімен жасалған қылмыстың құралы мен амалдарынан айыра білу қажет.

№ 1 Тапсырма

Айдарбеков әрбіреуі 2000 теңге болатын үш ақша купюраларын жасады. Дүкеннің сатушысы Журумбаевтың көзі нашар көретінін пайдаланып, Айдарбеков сатып алған тауары үшін жалған ақшаны өткізді.

Айдарбековты жалған ақша жасағаны үшін айыптау бойынша сот талқылауында, соңғысының қорғаушысы, адвокат Қожабеков, оның қорғауындағы азаматтың жасаған іс-әрекетін жалған ақша жасау немес сату ретінде емес, жалғандықтың соншалықты өрескел, тіпті оны табу үшін ешқандайда арнайы зерттеулердің қажет еместігін, оның үстіне Журумбаев Айдарбековтан алған ақша жалған екендігін сол күні-ақ анықтап, оны

қайтарайын дегенін және өрескел жалғандық жолымен дайындалған ақша белгілері қолданысқа енгенін, тек азаматтарды алдау үшін пайдалануға болатындығын негіздей отырып, бұл іс-әрекетті алаяқтық ретінде саралау туралы өтінім жасады.

1. ҚР ҚК-нің 177-ші және 206 баптарымен танысыңыз, бұл қылмыстар қол сұғатын объектіні анықтаңыз.

2. Адвокат Қожабековтың өтінімі қанағаттандырылуға жата ма?

№ 2 Тапсырма

«Мәскеу-Алматы» пойызының жолсерігі Жұмабаевқа Қазан вокзалында белгісіз азамат келіп, азғантай сыйақы үшін шекара және кеден органдарынан жасырып, морфий ампулалары салынған шабаданды алып баруын өтінген. Жұмабаев келісті, алайда Алматы қаласында шабаданды табыстап жатқан кезде ұсталды.

1. Аталған қолсұғушылықтың объектісін анықтаңыз.

2. Қылмыстың заты болып не танылады?

№ 3 Тапсырма

Әлібеков, оның көршісі Шойбеков өзінің жанұясымен демалысқа кеткенін пайдаланып, үйінің есігінің құлпын бұзып, соңғының пәтеріне кірді. Әлібеков Шойбековтың пәтерінен жалпы құны 210 мың теңгені құрайтын бағалы заттарды, сондай-ақ Шойбековке тиесілі полиция қызметкерінің қызметтік куәлігін, он алты патронымен бірге «ПМ» жүйесіндегі пистолетті ұрлады,

1. Қылмыстың объектісі мен затын анықтаңыз. Қылмыстың заты бойынша жасалған іс-әрекетті саралаңыз.

2. Қылмыстың объектісі мен затының айырмашылығы неде?

№ 4 Тапсырма

Қасиева белгілі бір сыйақы үшін еркектермен жыныстық қатынасқа түсіп ақша табатын. 1999 жылдың 20 маусымында ол Махмедовпен жыныстық қатынасқа түсіп, оған үш аптадан кейін белгілі болғанындай, Махмедов оған сифилис ауруын жұқтырған. Ауру туралы білгеннен кейін Қасиева тері-соз ауруларының диспансеріне бармай, дәрігерге барғанға дейін Хамзаевпен және Балабековпен жыныстық қатынасқа түсті.

1. Қасиеваның жасаған іс-әрекеттерінің қол сұғушылық объектісін анықтаңыз.

6 Тарау. Қылмыстың объективтік жағы

- 1. Объективтік жақтың түсінігі және мәні**
- 2. Қоғамға қауіпті іс-әрекет**
- 3. Қоғамға қауіпті іс-әрекеттің зардаптары**
- 4. Қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекетсіздік) пен зардаптың арасындағы себепті байланыс**

5. Қылмыс құрамының объективтік жағының факультативті белгілері

1. Объективтік жақтың түсінігі және мәні

Қылмыстың объективтік жағы- бұл жасалған қылмыстық іс-әрекеттің процесін сипаттайтын қылмыстың сыртқы көрінісі. Қылмыстың объективтік жағының белгілеріне: қоғамға қауіпті іс-әрекет, қоғамға қауіпті зардаптар, себепті байланыс, қылмысты жасау тәсілі, қылмысты жасаудың орны, уақыты, құралдары мен амалдары жатады.

Аталған белгілердің ішінде қоғамға қауіпті іс-әрекет қана қылмыстың объективтік жағының белгісі болып табылады.

Қылмыстың объективтік жағының мәні:

– қылмыс құрамы элементтерінің бірі болып табылады, сондықтан да нақты іс-әрекетте қылмыстың объективтік жағының белгілерін анықтамау, қылмыстық жауаптылықты жояды;

– қылмыс құрамының басқа белгілері мен элементтерімен сәйкес келетін қылмыстарды бір-бірінен айыруға мүмкіндік береді. Мысалы, тонау мен қарақшылық негізгі объект бойынша да, субъектісі бойынша да, субъективті жағынан да өзара ұқсайды, алайда бұл қылмыстарды жасаудың амалдары өзгеше, бұл тонау мен қарақшылықтың қылмыс құрамдары әртүрлі екендігін көрсетеді;

– объективтік жақтың мәні, сонымен қатар қылмысты дұрыс саралау үшін, сәйкес бапта үнемі көрсетіле бермейтін нақты қылмыстың барлық белгілерін анықтау қажеттілігімен шартталады. Объективтік жақтың белгілері әрдайым диспозицияда толықтай көрініс табады, сондықтан да қылмыстың объектісін, кінә нысанын, қылмыс субъектісінің ерекшеліктерін және т.б. қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында көрсетілмеген кезде, оларды анықтауға мүмкіндік береді.

2. Қоғамға қауіпті іс-әрекет

Қоғамға қауіпті іс-әрекет қылмыстың объективтік жағының бірден-бір міндетті белгісі болып табылады.

Қылмыстық іс-әрекеттің заңи белгілеріне келесілер жатады:

– Қоғамға қауіптілік. Іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігі, оның қылмыстық заңмен қорғалатын объектілерге зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін туғызуын білдіреді. Қоғамға қауіптілік мен оның дәрежесі, құқықбұзушылықты қылмыстарға, әкімшілік және азаматтық-құқықтық деликтілерге, сондай-ақ тәртіптік теріс қылықтарға бөлудің критерийі болып табылады;

– Құқыққа қайшылық. Бұл дегеніміз, нақты іс-әрекетті жасау, қылмыстық заңның тиісті бабымен тыйым салынғандығын білдіреді;

– Саналы жасалуы. Аталған белгі тұлға қоғамдық қауіпті іс-әрекетті, оның нақты мазмұны мен мүмкін болатын зардаптардың сипатын түсіне отырып, қалыпты психикалық жағдайда жасауын білдіреді. Әйтпегенде, іс-әрекет қылмыс болып танылмайды, себебі Қылмыстық кодекске сәйкес, егер

әрекет жасаған адам өзінің іс-әрекетінің (әрекетсіздігінің) қоғамдық қауіптілігін ұғынбаған және істің мән-жайы бойынша ұғына алмаған болса, не қоғамдық қауіпті зардаптардың пайда болуы мүмкін екенін алдын ала білмесе және істің мән-жайы бойынша оларды алдын ала білуге тиіс болмаса немесе білуі мүмкін болмаса, әрекет жазықсыз жасалған деп танылады;

– Іс-әрекеттің ерікті сипаты. Тұлғаның өзінің әрекетін басқара алмай жасаған іс-әрекеті, қоғамдық қауіпті болып саналмайды. Сондықтан да егер зиян еңсерілмейтін күштің және т.б. әсерінен, физикалық не психикалық мәжбүрлеу арқылы жасалса, тұлға қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

Қоғамға қауіпті іс-әрекет екі нысанда жасалуы мүмкін: әрекетпен немесе әрекетсіздікпен.

Әрекет- бұл қол сұғатын объектіге (адам өлтіру, ұрлық және т.б.) физикалық әсер етуден пайда болатын тұлғаның белсенді іс-қимылы. Әрекет сондай-ақ ауызша немесе жазбаша нысанда білдірілуі мүмкін, мысалы: қорлау, өлтірумен қорқыту, қызметтік жалғандық жасау және т.б.

Әрекетсіздік- іс-әрекеттің бәсең нысаны, себебі аталған жағдайда кінәлі тұлға ол жасауы қажет болып жасай алатын әрекет жасаудан жалтарады (тыйылады). Қылмыстық әрекетсіздік кезінде, ең бастысы тұлғаның белгілі бір жағдаймен әрекет ету міндетін анықтау қажет. Мұндай міндет тұлғаға нормативтік актінің, шарттың нұсқауымен немесе туыстық қатынастармен келісілуі, қызметтік жағдаймен не басқа да негіздермен жүктелуі мүмкін.

Әрекетсіздік, талап етіліп отырған іс-әрекетті жасамаудан тұрса, онда айқын болып саналады, бұл мысалы қауіпті жағдайда қалдыру кезінде көрініс табады. Айқын әрекетсіздік өте бәсең болып табылады. Аралас әрекетсіздік талап етіліп отырған іс-әрекеттерді ішінара орындау не оларды дұрыс орындамаумен сипатталады, мысалы- немқұрайлылық.

3. Қоғамға қауіпті іс-әрекеттің зардаптары

Қоғамға қауіпті іс-әрекеттің зардаптары- бұл қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға, қылмыс жасаудың нәтижесінде келтірілген елеулі зиян.

Келтірілген зиянның сипатына қарай қоғамдық қауіпті зардаптар материалдық не материалдық емес сипатқа ие болуы мүмкін. Егер зардаптар адамға және сыртқы әлем заттарына физикалық әсер етудің нәтижесі болса немесе мүліктік жағдайдың өзгеруіне алып келсе, олар материалдық болып саналады.

Материалдық зардаптар мүліктік және жеке (физикалық) болып бөлінеді. Мүліктік зардаптар нақты залал немесе алынбай қалған пайда келтіруден, ал жеке (физикалық) зардаптар физикалық тұлғаның өмірі мен денсаулығына зиян келтіруден көрінеді.

Материалдық емес зардаптар, қылмыстың объектісі материалды емес (болмашы, сезілмейтін) болған кезде келтіріледі және саяси, ұйымдастырушылық және моральдық залалдың пайда болуымен сипатталады. Мысалы, бұзақылық мәдени, саяси немесе басқа да қоғамдық шараға кедергі келтірумен сипатталады, материалдық емес сипатқа ие елеулі ұйымдастырушылық залал келтіреді. Келтірілген зиянның ауырлық

дәрежесіне қарай қоғамдық қатынастар: ауырлығы орташа зиян (жалпы еңбек қабілетінің кемінде үштен бірін айтарлықтай тұрақты жоғалту- ҚР ҚК-нің 104-бабы); ауыр зиян (жәбірленушінің қандай да болсын органын жоғалтуы- ҚР ҚК-нің 130-бабы) нысанында көрініс табады.

4. Қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекетсіздік) пен зардаптың арасындағы себепті байланыс

Себепті байланыс- бұл объективті келісілгендік, қоғамға қауіпті іс-әрекет пен пайда болған қоғамға қауіпті зардаптардың арасындағы байланыс.

Себепті байланыстың белгілері:

– Уақытша белгі. Бұл дегеніміз іс-әрекет уақыт бойынша пайда болған қоғамға қауіпті зардаптардың алдында болуын білдіреді;

– Жасалған қылмыстық іс-әрекеттің салдарынан қоғамға қауіпті зардаптардың пайда болуының шынайы мүмкіндігінің болуы; Сөйтіп, автокөлікті қатты мастық күйінде жүргізу, әрқашан елеулі зиян келтіру қаупін туғызады, ал автокөлікті жүргізу куәлігінсіз жүргізу, мысалы ол ұмытылып кеткен жағдайда, ешқандай нақты қауіп туындамайды.

– Кінәлі тұлғамен жасалған іс-әрекет, қауіпті зардаптардың пайда болу себебінің басты шарты болуы тиіс.

5. Қылмыс құрамының объективтік жағының факультативті белгілері

Қылмыстың объективтік жағының факультативті белгілеріне қылмыстың жасалу уақыты, орны мен жағдайы, құралдары мен тәсілдері жатады.

Қылмыстың жасалу уақыты- бұл қылмысты жасаудың ұзақтығы, не ол жасалып жатқан белгілі бір уақыт аралығы. Мысалы, бөлімді немесе қызмет орнын өз бетімен тастап кету қылмыс болып, егер өз бетімен тастап кетушілік бір тәуліктен артық ұзаққа созылсатанылады (ҚР ҚК-нің 372-бабы).

Қылмыстың жасалу орны- бұл қылмыс жасалған аумақ, кеңістік. Мысалы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимінің бұзылуы (ҚР ҚК-нің 293-бабы).

Қылмыстың жағдайы- бұл қылмыс жасаудың шарттары. Мысалы, жан күйзелісі жағдайында адам өлтіру ерекше жағдайдың ықпалымен: жәбірленушінің күш қолдануынан, қорлауынан немесе ауыр балағаттауынан не өзге де заңға қарсы немесе моральға жат іс-әрекетінен (әрекетсіздігінен) жасалады (ҚР ҚК-нің 98-бабы).

Қылмыстың жасалу тәсілі- бұл қылмыстық іс-әрекет жасаған уақытта кінәлі тұлғаның қолданылатын әдістері мен амалдарының жиынтығы. Тәсіл ретінде күш қолдану, қызметтік бабын пайдалану, алдау, сенімге қиянат ету және т.б. танылады.

Қылмыс жасау құралы- бұл қылмыстық іс-әрекет жасау кезінде тікелей қолданылатын сыртқы әлемнің заттары, мысалы: адам өлтіру кезінде атыс қаруын қолдану.

Қылмысты жасау амалдары- басталып кеткен қылмыстың жасалуын немесе сәтті аяқталуын жеңілдетеді. Мысалы, ұрлықшылар автокөлікті ұрланған мүлікті тездетіп алып шығу үшін пайдаланады.

Қылмыстың объективтік жағының факультативті белгілері үш түрлі мәнге ие:

– Қылмысты сипаттау кезінде факультативті белгілер міндетті бола алады. Мысалы, қарақшылық міндетті түрде ерекше әдісті қолдана отырып, мысалы өмір мен денсаулыққа қауіпті күш қолданумен, не оны қолдану қауіпімен жасалады. Егер мұндай амал анықталмаса, онда қарақшылықтың құрамы жоқ болып есептеледі;

– Факультативті белгілер саралаушылық белгілердің мәнін иелене алады. Мысалы, қару қолдана отырып бұзақылық жасау, негізгі құрамға қарағанда қатаң жазаланады;

– Егер факультативті белгілер қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында көрсетілмесе, қылмысты саралауға әсер етпейді, сонда да олар жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар ретінде көрініс таба алады. Осылайша, физикалық немесе психикалық мәжбүрлеу салдарынан қылмыс жасау- жазаны жеңілдетуші мән-жай, ал төтенше жағдайда қылмыс жасау- жазаны ауырлататын мән-жай болып табылады (ҚР ҚК- нің 53, 54 баптары).

№ 1 Тапсырма

Қасымов пен Шардарбеков Іле өзенінде шомылып жатып, қарама-қарсы жағаға қайсысы бірінші жүзіп өтетіні туралы бәстесті. Өзеннің ортасына таман Қасымовтың аяғы тартылып, ары қарай жүзе алмайтынын сезді. Ол Шардарбековты көмекке шақыра бастады, алайда соңғысы оның көмекке шақырғанына ешбір көңіл аудармай, ары қарай жүзе берді. Қасымов суға батып кетті. Болған оқиғадан кейін Шардарбеков Қасымовқа өзі де дұрыс жүзе алмайтындықтан онымен бірге батып кетуге қорқып, көмек көрсете алмағандығын айтты.

1. Шардарбековтың әрекетсіздігі қауіпті жағдайда қалдырудың объективтік жағын құрай ма? (ҚР ҚК-нің 119-бабы)

2. Егер Шардарбеков Қасымовтың дұрыс жүзе алмайтындығын біліп, оны әдейі өзенді жүзіп өтуге еліктіріп, содан Қасымов суға бата бастаған кезде, көмек көрсетуге мүмкіндігі болса да оған әдейі көмектеспегенде, даудың шешімі өзгерер ме еді? Жауабыңызды түсіндіріңіз.

№ 2 Тапсырма

Саймасаев үйіне түнделетіп келді. Екінші қабатта орналасқан пәтеріне кіріп қалған уақытта, пәтердегі шашылған заттар мен бір жасөспірімді көрді. Саймасаев қолына түскен 5 келі тартатын гантельді алып, жасөспірімге қолын көтеріп оған қарай келуін бұйырды. Алайда жасөспірім оның бұйрығына қарамай, терезені шағып секіріп түсті. Сол кезде Саймасаев оған қолындағы гантельін лақтырып қалды, алайда ол тимеді. Саймасаев төмен түсіп қарағанда, жасөспірімнің өліп қалғанын көрді. Сот-медициналық

сарапшы, жасөспірімнің өлімі екінші қабаттан, аяқжолдың бетонды жиегіне құлап, бас сүйектің сынуынан болғандығын анықтады.

1. Саймасаевтың іс-әрекеті жасөспірімнің өлімімен себепті байланыста бола ма?

2. Бас сүйектің сынуы гантельдің құлауы нәтижесінен болғанда, сіздің шешіміңіз өзгегер ме еді? Жауабыңызды негіздеңіз.

№ 3 Тапсырма

Жүк автокөлігінің жүргізушісі Көшербаев рейстен келе жатқанда, жол жүру ережелерін бұза отырып жолсеріктерді алып, оларды жолаушы тасуға жабдықталмаған, автокөліктің қорабына отырғызды. Келе жатқанда, жолаушының біреуі үйінің жанынан өтіп бара жатып, автокөліктен секіріп түскенде, ол жүк автокөлігінің дөңгелегінің астына түсіп, қайтыс болды.

1. Көшербаевпен жіберілген жол жүру ережелерін бұзуы мен жәбірленушінің өлімінің арасында себепті байланыс бар ма?

№ 4 Тапсырма

Рахметов ұрсысып, артынан төбелеске айналған жанжал нәтижесінде Таласбаевтың басына қатты соққы келтірді. Төбелес аяқталғаннан кейін, біраз уақыттан соң Таласбаевтың басындағы соққы келтірілген жерінде ісік пайда болып, үш сағаттан кейін ол мүлдем есінен танып, ауруханаға жеткізілді. Операция жүргізген хирург, Таласбаевтың бас миының бір қан тамыры жарылып, миға қан кетіп, ол Таласбаевтың өліміне алып келгендігін анықтады.

Сот-медициналық сараптамасының қорытындысына сәйкес, Таласбаевтың бас сүйегінде менингитпен ауырғанның салдарынан қан тамырларының патологиялық өзгерісі болған.

Жәбірленушінің өліміне алып келген Рахметовтың соққысы, жұқарған қан тамырына тиген. Егер ондай соққы сау ағзаға тигенде, ол өлімге алып келмес еді.

1. Рахметовтың іс-әрекеті Таласбаевтың өлімінің себебі болып табылады ма?

№ 5 Тапсырма

Калиеков тыйым салынған уақытта қорықтың территориясында маралдарды аулап жүргенде, қорықшымен ұсталды.

1. ҚР ҚК-нің 288-бабымен танысыңыз. Қылмыстың жасалу орны істелінген іс-әрекетке әсер ете ме?

2. Калиековпен жасалған қылмыс құрамының түрін анықтаңыз.

7 Тарау. Қылмыстың субъектісі

- 1. Қылмыс субъектісінің түсінігі мен белгілері**
- 2. Есі дұрыстық және есі дұрыс еместік**
- 3. Арнаулы субъектінің түсінігі мен оның белгілері**

1. Қылмыс субъектісінің түсінігі мен белгілері

Қылмыс субъектісі- бұл қылмыс жасаған және қылмыстық заңның негізінде жасалған әрекеті үшін қылмыстық жауаптылық тартуға қабілетті физикалық тұлға.

Қылмыс субъектісі қылмыс құрамы элементтерінің бірі болып табылады және үш міндетті, бір қосымша белгімен сипатталады.

Қылмыс субъектісінің міндетті белгілері:

Қылмыстың субъектісі болып тек қана физикалық тұлғалар танылады. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы заңды тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарту мүмкіндігін қарастырмайды.

Тұлғаның қылмыстық жауаптылыққа тартылуы көзделетін, белгілі бір жас шамасына жетуі.

Қылмыстық жауаптылық басталатын, кәмелеттік жас пен жас шамасы түсініктерін айыра білу қажет, себебі кәмелетке толмаған тұлғалар болып, қылмыс жасау кезінде 18 жасқа толмағандарды айтамыз, ал қылмыстық жауаптылық 16, ал кейбір жағдайларда 14 жастан бастап туындайды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 15-бабы жалпы ережені бекітеді, оған сәйкес қылмыс жасаған кезде он алты жасқа толған адам қылмыстық жауапқа тартылады. Осы жастан бастап тұлға болып жатқанды толық және дұрыс түсінуге және оған жете араласуға қабілетті болып есептеледі.

Кейбір қылмыстар үшін (мысалы, адам өлтіру, денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру, қарақшылық, тағылық) заң шығарушы неғұрлым ерте жас шамасын бекітеді, оған сәйкес қылмыстық жауаптылық 14-жастан басталуы мүмкін. Бұл жоғары қауіптілік пен қылмыстың ауырлығымен емес, аталған қылмыстардың қоғамға қауіптілігін тұлға неғұрлым жас кезінен бастап ұғына алатындығымен айқындалады.

Кінәлі тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін, оның нақты жасын анықтау керек, сол себептен де көп жағдайларда сараптама тағайындалады.

Бұл ретте, тұлға оның туылған күні емес, одан келесі күні қылмыстық жауаптылық жасына жеткен болып есептеледі. Егер туылған күні мен айын анықтау мүмкін болмаса, онда тұлғаның туылған күні болып анықталған жылдың соңғы күні саналады.

Субъектілік ерекшеліктерге айыпталушының жеке басы мен өмір сүру жағдайы үлкен әсерін тигізеді, сондықтан қылмыстық заң егер ол қылмыстық жауаптылық жасына жеткен болса да, алайда психикалық бұзылумен байланысты емес, өзінің психикалық артта қалуының салдарынан, жасаған әрекетінің физикалық сипаты мен қоғамға қауіптілігін сезіне алмаған немесе оған басшылық ете алмаған кәмелет жасқа толмағанды қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкіндігін қарастырады. Бұл жерде қылмыстық құқықтың ізгілік қағидасы орын алады.

2. Есі дұрыстық және есі дұрыс еместік

Есі дұрыстық, яғни тұлғаның өзінің әрекетінің іс-жүзіндегі сипатын, қоғамға қауіптілігін ұғына алатын және оны басқара алатын қабілеті.

Аталған белгі ерекше мазмұнды болғандықтан, арнайы қарастыруды қажет етеді.

Қылмыстық жауаптылық қылмыс жасаған уақытта есі дұрыс болған тұлғаға ғана қолданыла алады. Тұлғаның есі дұрыс еместігі, қылмыстық жазаны тудырмайды.

Есі дұрыс еместік- бұл қауіпті әрекетті жасаған кезде есі дұрыс емес күйде болған, яғни созылмалы психикалық ауруы, психикасының уақытша бұзылуы, кемақылдығы немесе психикасының өзгеде дертке ұшырауы салдарынан өзінің іс-әрекетінің (әрекетсіздігінің) іс жүзіндегі сипаты мен қоғамдық қауіптілігін ұғына алмаған немесе оған ие бола алмайтын психикалық жағдай.

Есі дұрыс еместіктің екі түрлі критерийін бөліп көрсетеді: медициналық және заңи.

Есі дұрыс еместіктің медициналық критерийі, тұлғаның психикалық жағдайын биологиялық нормамен салыстырып, психиатрияның қызметкерімен белгіленетіндігін сипаттайды.

Заңи критерийдің болуын сот бекітеді және онымен тұлғаның қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасау кезіндегі жай-күйі сипатталады.

Бір уақытта медициналық және заңи белгілердің болуы, нақты тұлғаның есі дұрыс еместігі жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл ретте, есі дұрыс еместік нақты қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасау кезінде белгіленуі қажет, егер тұлға жан ауруына қылмыстық іс-әрекетті жасап болғаннан кейін душар болса, онда ол қылмыстың субъектісі болып танылады, сондықтан да өзінің сауыққанынан кейін қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Есі дұрыс еместіктің медициналық критерийі, қауіпті іс-әрекет жасаған тұлғада созылмалы психикалық аурудың қандай да бір нысанының болуын білдіреді.

Мұндай медициналық критерийдің нысандардың (элементтердің) қатарына келесілер жатады:

А) Әртүрлі созылмалы психикалық аурулар, шизофрения, эпилепсия (қояншық ауруы), үдемелі сал, ми мүшесі (паранойя), маниакалды-депрессивті психоз және т.б.;

Ә) Психиканың уақытша бұзылуы. Олар біршама тез болады, және толық жазылумен аяқталады. Мысалы: патологиялық мас болу, патологиялық аффект, алкогольді психоз;

Б) Кемақылдылық- адам ақылының терең зақымдануы. Кемақылдылықтың үш дәрежесі болады: идиотия (ақыл-ой қызметінің ең терең зақымдану дәрежесі), имбецильдік (орта дәреже) және дебильділік (неғұрлым жеңіл).

В) Психиканың өзге де дертке шалдығуы. Олар психикалық аурулардан туындамайды, алайда тұлғаны өзінің іс-әрекетінің сипатын түсіну мүмкіндігінен айырады. Мысалы, іш сүзегі, бөртпе сүзегі әсерінен адамның сандырақ күйге түсуі.

Есі дұрыс еместіктің заңи критерийі- бұл тұлғаның қылмыс жасау кезінде өзінің іс-әрекетінің нақты сипаты мен қоғамдық қауіптілігін

түсінбегендігін (интеллектуалдық белгі), не өзінің іс-әрекетін басқара алмағандығы (ерікті белгі).

Заңи критерийдің болуы үшін көрсетілген екі белгінің біреуінің: интеллектуалдық не ерікті белгінің болуы жеткілікті.

Тұлғаны есі дұрыс емес деп тану туралы соңғы шешімді сот қабылдайды, бұл ретте тұлғаның есі дұрыстығы немесе есі дұрыс еместігі жөніндегі сот-психиатриялық сараптаманың қорытындысы сот үшін міндетті емес, ол іс бойынша басқа да дәлелдемелермен бірге қарастырылады.

3. Арнаулы субъектінің түсінігі мен оның белгілері

Арнаулы субъект- бұл қылмыс субъектісінің жалпыға міндетті белгілерімен қатар, оның өзіндік қасиеттерін бейнелейтін, қосымша белгілерді иемденетін тұлға.

Бұл қылмыс субъектісінің жалғыз қосымша белгісі.

Арнаулы субъектінің белгілері әрқилы және келесідей жағдайлармен айқындалады:

– Тұлғаның қызметтік жағдайы: мемлекеттік қызметі иеленетін тұлға ғана пара алғаны үшін жауаптылыққа тартылады (ҚР ҚК-нің 307-бабы);

– Тұлғаның кәсіби міндеті: науқасқа көмек көрсетпеу (ҚР ҚК-нің 118-бабы);

– Тұлғаның азаматтығы: тек шетелдің азаматы ғана шпионаж үшін жауаптылыққа тартылады (ҚР ҚК-нің 166-бабы)

– Туыстық қатынастар: алимент төлеуден жалтару (ҚР ҚК-нің 136-бабы);

– Әскери қызметтегі қатынас: қашқындық (ҚР ҚК-нің 373-бабы) және т.б.

Арнаулы субъект қылмыс құрамы элементінің факультативті белгісі ретінде аса маңызды мәнге ие:

– Егер арнаулы субъектінің белгілері заңмен қылмыстың негізгі құрамына енгізілсе, олар міндетті болып шығады. Сондықтан да нақты іс-әрекетте арнаулы субъектіні анықтамау қылмыстық жауаптылықты болдырмайды;

– Қылмыстың арнаулы субъектісінің белгілері жауаптылықты ауырлататын мән-жайлардың құрамына енгізілуі мүмкін, сондықтан олар жауаптылықты ауырлататын мән-жайлармен жасалған қылмыстарды саралау кезінде міндетті болып саналады;

– Арнаулы субъект үнемі тұлғаның жеке басын сипаттайды, сол үшін қылмыстық жауаптылықты ауырлататын мән-жай ретінде таныла алады. Мысалы, ҚР ҚК-нің 54-бабына сәйкес, қылмыскердің қызметі жағдайына байланысты өзіне көрсетілген сенімді пайдаланып қылмыс жасауы, қылмыстық жауаптылықты ауырлататын мән-жай болып саналады.

№ 1 Тапсырма

Бұрындары бірнеше рет соттаған Байтеміров пәтерлік ұрлықтарды жасау үшін топ құрды. Қылмыстық топтың құрамына келесілер кірді:

Алдарбергенов – 12 жас, Ахатов – 13 жас, Саметов – 15 жас. Ұрланған мүлікті сату нәтижесінде алынған ақшаны Байтеміров көбісін өзі иелене отырып, топтың арасында бөлді. Сегізінші ұрлық кезінде топтың қызметі әшкереленді.

1. Жасалған ұрлықтар үшін кім қылмыстық жауаптылыққа тартылуы тиіс?

8 тарау. Қылмыстың субъективтік жағы

- 1. Субъективтік жақтың түсінігі мен белгілері**
- 2. Кінәнің түсінігі мен нысандары**
- 3. Ниет кінәнің нысаны ретінде, оның түсінігі мен түрлері**
- 4. Абайсыздық кінәнің нысаны ретінде, оның түсінігі мен түрлері**
- 5. Жазықсыз зиян келтіру**
- 6. Қылмыстық құқықтағы қате және оның маңызы**

1. Субъективтік жақтың түсінігі мен белгілері

Қылмыстың субъективтік жағы- бұл тұлғаның тікелей қылмыс жасаумен байланысты психикалық қызметі.

Қылмыс құрамының аталған элементі, тұлғаның қылмыстық іс-әрекет жасау кезіндегі ішкі дүниесін, психикалық процестерін сипаттайды

Субъективтік жақтың мазмұны: кінә, ниет, мақсат пен эмоционалдық жағдай сияқты белгілердің көмегімен ашылады, бұл ретте тек кінә ғана кез-келген қылмыс құрамының міндетті белгісі болып табылады.

Кінә- бұл тұлғаның онымен жасалған қоғамдық қауіпті іс-әрекетіне деген психикалық қатынасы.

Ниет- бұл адамды қылмыс жасауға итермелейтін ішкі сезімі.

Мақсат- бұл кінәлі тұлға ұмтылатын, қылмыстың болашақ нәтижесінің ойша моделі. Мысалы, қоғамға қауіпті іс-әрекеттің мақсаты болып диверсия нәтижесінде жасалған мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін жою танылады.

Эмоционалдық жағдай- тұлғаның қылмысты жасауға байланысты күйзелуін білдіреді. Мысалы, қатты жан толқуын көрсететін, жан күйзелісі жағдайында адам өлтіру.

Қылмыстың субъективтік жағының мәні:

– Ол қылмыс құрамы элементінің бірі болып табылады, сондықтан да қылмыстық іс-әрекетті басқа да құқық бұзушылықтардан айыруға мүмкіндік береді. Осылайша, баланы ауыстыру, егер ол ерекше ниетпен мысалы пайдакүнемдік немесе өзге жамандық ниетпен жасалса ғана қылмыс болып саналады (ҚР ҚК- нің 134-бабы);

– Ол басқа элементтері мен белгілері бойынша ұқсас келетін қылмыс құрамдарын бір-бірінен бөледі. Мысалы, қылмыс жасаудың мақсаты, көлік құралдарын айдап кету қылмысын оны ұрлаудан айыруға мүмкіндік береді;

– Субъективті жақтың факультативті белгілері, жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар бола алады. Мысалы, аяушылық ниетімен

қылмыс жасау- қылмыстық жазаны жеңілдетеді, ал ұлттық не діни өшпенділік ниетімен қылмыс жасау- қылмыстық жазаны ауырлатады.

2. Кінәнің түсінігі мен нысандары

Кінә- бұл тұлғаның онымен жасалған қоғамдық қауіпті іс-әрекетіне деген қылмыстық заңмен белгіленген психикалық қатынасы. Кінәнің мәні қылмыскердің қылмыстық заңмен қорғалатын әлеуметтік құндылықтарға деген дұрыс емес қатынасымен анықталады. Кінәнің деңгейі оның нысаны мен мазмұнының жиынтығымен анықталатын, кінәнің әлеуметтік мәнінің сандық сипаттамасын білдіреді.

Кінәнің элементтеріне жиынтығында оның мазмұнын құрайтын сана (интеллектуалдық элемент) мен ерік жатады. Сөйтіп, кінә адамның санасы мен оның еріктілік қызметімен анықталады.

Интеллектуалды элемент тұлғаның онымен жасалған іс-әрекетінің сипатын түсіну мен зардаптың болуын алдын-ала болжауын білдіреді.

Еріктілік элемент- қоғамға қауіпті зардаптардың болуын тілеу мен саналы түрде оған жол беру. Интеллектуалды элемент пен еріктілік элемент бір-бірімен тығыз байланысты. Олардың үйлесуі кінәнің әр түрлі нысандарын туғызады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы кінәнің екі нысанын қарастырады: қасақана және абайсызда.

Кінәнің нысандары келесідей түрлерге бөлінеді: қасақаналық- тікелей және жанама; ал абайсыздық- менмендік және немқұрайлылық. Бұл ретте, абайсызда жасалған әрекет ол ҚР ҚК-нің Ерекше бөлімінің тиісті бабында арнайы көзделген жағдайда ғана қылмыс деп танылады (ҚР ҚК-нің 19-бабының 4-бөлігі).

3. Ниет кінәнің нысаны ретінде, оның түсінігі мен түрлері

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі заңды деңгейде бірінші рет ниеттің түсінігі мен оның түрлеріне анықтама берді.

Егер тұлға өзінің іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігін түсініп, қоғамдық қауіпті зардаптың болуын немесе оның болмай қалушылығын болжаған болса (интеллектуалды элемент) және олардың болуын тілесе (еріктілік элемент), онда қылмыс тікелей ниетпен жасалған болып есептеледі.

Егер тұлға өзінің іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігін түсініп, қоғамдық қауіпті зардаптардың болу мүмкіндігін болжап, оны тілемеген болса, алайда бұл зардаптарға немқұрайлы қараса, онда қылмыс жанама ниетпен жасалған болып есептеледі. Осылайша, интеллектуалды элемент тікелей және жанама ниет үшін жалпы болып табылады.

Тікелей ниет пен жанама ниеттің негізгі айырмашылығы, олардың еріктілік элементінде.

Тікелей ниет үшін еріктілік элемент зардаптың болуын тілеген кезде көрінеді.

Тілеу- бұл соңғы мақсат немесе мақсатқа жетудің құралы ретінде болатын, тұлғаның белгілі бір нәтижеге деген талпынысы (мысалы, басқа қылмыстың жасалуын жеңілдету мақсатымен адам өлтіру). Егер формальды құрамы бар қылмыстар туралы айтатын болсақ, бұл жерде тілеудің пәні-

қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасаудың өзі болады, сол себепті формальды құрамы бар қылмыстар тек тікелей ниетпен жасалады.

Жанама ниет үшін еріктілік элемент ойша зардаптарға жол беру, немесе оларға деген немқұрайлы қатынаспен сипатталады. Жанама ниет кезінде тұлға қоғамдық қауіпті зардаптардың болуын тілемейді, алайда селқостық танытып, олардың болуына әдейі жол береді. Бұл ретте қылмыскер зиян келтіру мүмкіндігі туралы ойламай, зардаптардың пайда болуына мүлдем селқос қарайды.

Тұлғаның онымен жасалған іс-әрекетінің объективті құрамдарының түсінігінің анықтылық дәрежесіне қарай: нақтыланған ниет; нақтыланбаған ниет; баламалы (альтернативті) ниетті бөліп көрсетеді.

Нақтыланған ниет тұлғада мүмкін болатын зардаптың сипаты мен көлемі жөнінде нақты түсініктің болуымен сипатталады. Мысалы, үшкір затпен жәбірленушінің жүрегінің тұсына соққы жасағанда, кінәлі адам өлімінің болуы мүмкін екендігін анық біледі. Яғни бұл кінәліде адам өлтіруге бағытталған нақтыланған ниеттің бар екендігін көрсетеді.

Баламалы (альтернативті) ниет тұлға қылмыс жасау кезінде бір уақытта бірнеше зардаптың болу мүмкіндігін болжап біле алатын және бұл ретте оның еркі бірдей деңгейде зардаптардың екеуіне де бағытталған жағдайда орын алады. Мұндай ниетпен жасалатын қылмыстар нақты келтірілген зардаптарға байланысты сараланады.

Нақтыланбаған ниетте кінәліде мүмкін болатын зардап туралы тек жалпылама түсінік қана болады. Мысалы, дененің түрлі бөлігіне соққылар келтіру кезінде кінәлі зиян келтіру мүмкіндігін ғана болжай алады, ал ол зиянның қаншалықты ауыр екендігін білу мүмкіндігі болмайды. Сонымен қатар, анықталмаған ниетпен жасалған қылмыс нақты келтірілген зиянға байланысты сараланады.

Абайсыздық кінәнің нысаны ретінде: түсінігі мен түрлері

Абайсыздық–қылмыстық заңға сәйкес менмендік пен немқұрайдылық болып екі түрге бөлінетін кінәнің екінші нысаны.

Егер адам өз іс-әрекетінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіп туғызуы мүмкін екенін алдын ала білсе (интеллектуалдық элемент), бірақ бұл зардаптарды жеткілікті негіздерсіз жеңілтектікпен болғызбау мүмкіндігіне сенсе (еріктілік элементі), қылмыс менмендікпен жасалған қылмыс деп танылады.

Менмендік өзінің интеллектуалдық элементі бойынша жанама қасақаналықпен кейбір ұқсастығы бар. Бұл ретте жанама қасақаналықта тұлға зардаптың болуының нақты мүмкіндігін болжай алады, ал менмендікте зардаптың болу мүмкіндігі тек абстрактілі болады, саған байланысты субъект зардап болмайды деп ойлайды. Менмендіктің жанама қасақаналықтан басты айырмашылығы еректілік элементінде.

Жанама қасақаналықта тұлға зардаптың болу мүмкіндігіне келісіммен қарайды, ал менмендікте керісінше, тұлға зардаптың болуын тілемейді және

оны келтірмеуге тырысады, сондықтан зардаптардың болуына қарсы көзқарас танытады.

Қылмыстық менмендіктетұлға өзінің қоғамға қауіпті зардаптың алдын ала аламын деп ойлайды, себебі ол әртүрлі жағдайларға сенеді. Мысалы, өзінің жеке қасиеттеріне (күшіне, тәжірибесіне, ептілігіне), белгілі бір жағдайға (түнгі уақыт, адамдардың жоқтығы), басқа адамдардың әрекеттеріне, табиғат күштеріне, механизмдерге және тағы басқаларына. Алайда іс жүзінде кінәлі бұл факторлардың мазмұнын дұрыс бағаламайды, нәтижесінде қоғамға қауіпті зардаптың алдын алуға мүмкіндігі болмай, олар орын алады.

Егер адам қажетті ұқыптылық пен сақтық болғанда ол зардаптарды болжап білуге тиіс (интеллектуалдық элемент) және болжап біле алатын бола тұра өз іс-әрекетінің қоғамға қауіпті зардаптарының болуы мүмкін екенін болжап білмесе, қылмыс немқұрайдылықпен жасалған қылмыс деп танылады.

Немқұрайдылық екі белгімен сипатталады: жағымсыз және жағымды.

Жағымсыз белгі тұлғаның өзінің қылмыстық әрекетінің зардабын болжап білмеуінен, сонымен қатар жасалынып жатқан әрекеттің қоғамға қауіптілігін түсінбеуінен көрініс табады. Жағымды белгі кінәлінің пайдаланатын зардапты болжап білуі мүмкін және болжап білуге тиіс екендігінен тұрады. Жағымды белгі объективті және субъективті белгілердің көмегімен қалыптасады.

Объективті белгі кінәлінің қоғамға қауіпті зардапты болжап білу міндетін білдіреді (міндетті болды). Тұлғаның мұндай міндеті қандай да бір міндетті ережелермен: заңмен, қызметтік нұсқаулық, бұйрық, келісім және тағы басқаларымен бекітілуі мүмкін. Субъективтік белгі нақты тұлғаның зардаптың болу мүмкіндігін болжап білу қабілеттілігін білдіреді (мүмкін болатын).

Тек объективтік және субъективтік көрсеткіштердің бір уақытылы болуы ғана кінәлі тұлғаның немқұрайдылығын айғақтайды. Немқұрайдылықтың еріктілік элементі қоғамға қауіпті зардаптың орын алуын болжай білуге бағытталған еріктілік күшінің болмауымен сипатталады.

Жазықсыз зиян келтіру

Қылмыстық ұқыпсыздықтан жағдайды ажырата біду керек ("казус").

Жағдайда тұлға істің жағдайы бойынша қоғамға қауіпті зардаптардың болуын болжап білмеген және болжап білуі мүмкін болмайды. Сонымен ұқыпсыздыққа қарағанда жағдай ұқыпсыздықтың объективтік және субъективтік критерийлерінің болмауымен сипатталады. Сәйкесінше қылмыстық жауаптылық та жаққа шығарылады.

ҚР Қылмыстық кодексі жазықсыз зиян келтірудің ерекше бір түрін: тұлға қоғамға қауіпті зардаптың орын алу мүмкіндігін біліп, алайда экстремалды жағдайлар талаптарына өзінің психофизиологиялық жағдайы немесе жүйке-психикалық жағдайының сай келмеуіне байланысты зардаптардың алдын алалмаған жағдайдағы әрекетті де кінәсіз деп тануды қарастырған.

1. Қылмыстық құқықтағы қате және оның маңызы

Қате—бұл тұлғаның өзінің жасаған қылмыстық әрекетінің іс жүзіндегі заңдық және фактілік сипаты туралы қате түсінігі.

Тұлғаның қате түсінігінің сипатына байланысты заңдық және фактілік қатенің түрлерін ажыратады.

Заңдық қате - өзінің жасаған әрекетінің заңдық мағынасына байланысты тұлғаның қате түсінуі, бағалауы. Бұған байланысты заңдық қатенің үш түрін ажыратады:

– Іс жүзінде қылмыстық заң ол әрекетті қылмыс қатарына жатқызбағанымен, тұлғаның өзінің әрекетін қылмыс ретінде қате бағалауы. («жалған қылмыс»). Аталған жағдайда қылмыс құрамының болмауына байланысты қылмыстық жауаптылық орын алмайды;

– Іс жүзінде қылмыс болып табылатын әрекетті, тұлға қылмыс емес деп қате бағалауы. Аталған жағдайда кінәлі қылмыстық жауаптылыққа тартылады, себебі заңды білмеу жауаптылықтан босатпайды;

– Өзінің жасаған әрекетінің заңдық саралануы туралы тұлғаның дұрыс емес түсінігі. Мысалы, тұлға бір қылмыстық әрекетті жасадым деп ойлайды, ал іс жүзінде ол мүлдем басқа құрамды құрайды. Қатенің бұл түрінде кінәлі іс жүзінде нақты жасаған қылмыстық әрекеті үшін жауаптылыққа тартылады.

Фактілік қате - адамның өзі жасаған қылмыстың объектісіне және объективтік жағына жататын мән жайларды қате түсінуі. Мұндай қателерге мыналар жатады:

– Қылмыстың объектісіне қатысты қате, яғни кінәлінің қылмыс объектісінің әлеуметтік және заңдық мазмұны бойынша қателесуі. Субъект нақты бір объектіге қол сұғамын деп ойлап, іс жүзінде басқа бір объектіге қол сұғады. Мұндай қате орын алған кезде қылмыс ниеттің бағытталуына байланысты сараланады. Объектіге байланысты қатеден қылмыстың заты мен жәбірленуші тұлғасын ажырата білу керек.

Жалпы ереже бойынша қылмыс заты бойынша қате (жарамсыз объект) қылмысты саралауға әсер етпейді. Себебі ол қылмыс құрамының белгісі үшін маңызы бар жағдайларға еш қатысы жоқ.

Бұл ретте қылмыс заты туралы қате пікір, қылмыс объектісі бойынша да қате пікір қалыптастырады, онда әрекетті ниеттің бағытталуы бойынша саралау қажет. Тұлға туралы қате нақты бір адамның өміріне немесе денсаулығына қол сұғамын деп, басқа адамға зиян келтіруден көрініс табады. Мұндай қатенің салдарынан болжалған объект зардап шеккен болса, егер бұл ретте қылмыс объектісі өзгеріп кетпесе онда мұндай қатенің қылмыстық-құқықтық мағынасы болмайды;

– Жасалған әрекеттің сипаты бойынша қате.

Бұл кінәлінің өзінің әрекетін қылмыс ретінде бағалауынан тұрады, ал іс жүзінде керісінше ол әрекет қылмыс болып табылмайды. Бірінші жағдайда қылмыстық жауаптылық қылмысқа оқталғандық үшін болады, ал екіншісінде – кінәлінің немқұрайлығы анықталған жағдайында ғана қылмыстық жауаптылық туындайды;

– Өзінің келтірген зардабының мөлшері туралы кінәлінің қате бағалауынан көрініс табатын қоғамға қауіпті зардапқа қатысты қате.

Егер келтірілген зардап кінәлі күткен зардаптан аз болатын болса, онда ол ауырлататын жағдай бойынша қылмысқа оқталу үшін жауаптылыққа тартылады. Ал егер келтірілген зардап кінәлі күткен зардаптан ауыр болса, онда қылмыстық жауаптылық егер жасалған қылмыс кінәнің абайсыздық нысанын қарастырған болса ғана туындайды;

– Себепті байланысқа қатысты қате.

Мұндай қате тек қылмыскер күткен зардаптан бөлек басқа зардап орын алған жағдайда ғана қылмыстық-құқықтық мағынаға ие болады.

1-тапсырма

Танашев өзінің көңілдесі Нұрпеисованың жүкті екендігін біліп, одан құтылуға бел буды. Ол өзінің ойын жүзеге асыру үшін Нұрпеисованы өзен жағасына серуендеуге шақырып, суға өзенге шомылуды ұсынады. Танашев қажет болған жағдайда оған көмектесуге уәде береді. Осындай шартпен Нұрпеисова өзенге шомылуға келіседі. Танашев пен Нұрпеисова өзен жағасынан біраз алыстағаннан кейін Нұрпеисова өзінің одан әрі жүзе алмайтындығын айтып, Танашевтан көмек сұрайды. Танашев болса оның сөзіне құлақ салмай, Нұрпеисованы дәрменсіз жағдайда қалдырып өзен жағасына оралады. Нұрпеисованың суға батып кеткендігіне көз жеткізген соң ол үйіне оралады.

1. Танашев жасаған қылмыстық әрекет бойынша кінәнің нысанын, қылмыс жасау себебін және мақсатын анықтаңыз.

2. Танашевтің әрекеті ҚР ҚК-нің қай бабы бойынша саралауға жатады?

2-тапсырма

Жангужин қылмыс жасағаны үшін полиция қызметкерлерімен ұсталған болатын. Полиция қызметкерлеріне қарсылық көрсету барысында ол біреуінің пистолетін суырып алып оқ жаудырды. Оның нәтижесінде полиция қызметкерлерінің біреуі ауыр дене жарақатын алып, өтіп бара жатқан бір адам қайтыс болады.

1. Жангужиннің кінәсінің нысанын анықтаныз.

3-тапсырма

Сағынбеков спирт ішімдіктерін ішіп алып «Адмирал Нельсон» түнгі клубында Мусаевпен төбелеседі. Төбелес барысында ол үстелде тұрған стейк үшін арналған пышақпен Мусаевтың санынан ұрып, ірі қан тамырға зақым келтіреді. Мусаев қатты қан жоғалту нәтижесінде ауруханаға барар жолда көз жұмады.

Сағынбеков алдын ала тергеу барысында Мусаевты өлтіруге ниетінің болмағандығын түсіндіріп береді.

1. Кінәлінің әрекет пен одан пайда болған зардапқа деген психикалық қатынасын сипаттап беріңіз.

4-тапсырма

Нуртаевсатымен (баспалдақ) төмен түсу барысында өзінің көршісі мас күйінде келе жатқан Жарболовпен кездесіп қалады. Жарболов жолды бөгеп, Нұртаевқа балағат сөздер айтып, тіл тигізе бастайды. Мас Жарболовтан өтіп кету үшін Нұртаев оны итеріп жібереді. Жарболов болса тепе-теңдігін жоғалтып, сатыға желкесімен құлап, нәтижесінде қайтыс болады. Нұртаев тергеу кезінде өзінің Жарболовты өлтіруге ешқандай ниетінің болмағандығын айтып берді.

1. Нұртаевтың кінәсінің нысанын анықтап, жауаптылық мәселесін шешеніз.

5-тапсырма

Жупаров әдемі шетел көлігін сатып алады. Өзінің танысының өтінішімен аэропортқа барады. Жолда автомобилінің техникалық жағынан жақсы екендігін көрсету барысында жол жүру жылдамдығын асырып жібереді. Танысының спидометрге қарап айтқан қорқынышына ол машинаның жаңа екендігін және оның реакциясының жақсы екендігін айтады.

Бұрылыстардың бірінде машинаның алдынан жолды жүгіріп өтіп бара жатырған қыз шыға келеді. Жупаров машинаны тоқтатып үлгері алмай қызды түйіп, нәтижесінде қыз көз жұмады.

1. Жупаровтың кінәсінің нысанын анықтаңыз.

9-бөлім. Қылмыс жасау сатылары

- 1. Қылмыс жасау сатыларының түсінігі мен мәні**
- 2. Қылмысқа дайындалу түсінігі мен нысандары**
- 3. Қылмыс жасауға оқталу түсінігі мен түрлері**
- 4. Қылмыс жасаудан өз еркімен бас тарту түсінігі мен белгілері**

5. Қылмыс жасау сатыларының түсінігі мен мәні

Қылмыс жасау сатылары - қылмыскердің қылмыстың объективтік жағын жүзеге асырудың белгілі бір кезеңдері. Қылмыстық кодекстің қылмыс жасаудың үш сатысын ажыратады: қылмысқа дайындалу; қылмысқа оқталу; аяқталған қылмыс.

Барлық қылмыстар бірдей өзінің дамуында аталған үш сатыдан өтуі міндетті емес.

Қылмыстық кодекске сәйкес адамның жасаған әрекетінде қылмыстық заңда көзделген қылмыс құрамының барлық белгілері болған жағдайда ғана қылмыс аяқталған болып саналады. Басқа сатыларға қарағанда аяқталған қылмыс заңда көзделген қылмыс құрамының объективтік және субъективтік белгілеріне жасалған әрекеттің толық сәйкес келуімен сипатталады.

Қылмыстың аяқталу кезеңі қылмыс құрамының түріне байланысты болады. Материалдық құрамдағы қылмыстар бойынша қоғамға қауіпті әрекет зардап туындаған кезден бастап, ал формальды құрамдағы қылмыстар

бойынша қоғамға қауіпті әрекетті жасаған кезден бастап қылмыс аяқталған болып саналады.

Қауіптілік құрамындағы қылмыстар бойынша қылмыс нақты зиян келтіру қауіпін тудырған кезден бастап аяқталған болып саналады. Қылмыс сатыларынан ниетті анықтауды ажырата білу керек. Соңғысы әрекет болып табылмайды, ол тек кінәлінің қылмыстық іс-әрекетті жасау ойы.

Қылмыстық заңнама қылмыс ретінде тек әрекетті ғана таниды, себебі тек әрекет қана қылмыстық заңмен қорғалатын қатынастарға зиян келтіруге қабілетті. Сондықтан қылмыстық ниетті анықтағына үшін қылмыстық жауаптылық жоққа шығарылады.

Қылмыс жасау сатыларының мәні мыналардан тұрады:

– Қылмыс жасау сатыларын анықтау қылмыстық жауаптылықтың негізі болып қылмыс құрамы танылатындықтан қылмыстық әрекетті қылмыстық емес әрекеттен ажырата білуге мүмкіндік береді;

– Әрбір саты әртүрлі қоғамға қауіптілік деңгейімен сипатталады. Қылмысқа оқталу қылмысқа дайындалуға қарағанда қоғамға қауіптілігі жағынан қауіпті саты, ал аяқталған қылмысқа қарағанда қауіптілігі төмен болып табылады. Тәжірибеде ол әрбір кейінгі саты жазаның ауырлауын көздейтіндігін білдіреді;

– Қылмыс сатылары қылмыс құрамының басқа да элементтерін анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, қылмысқа дайындалу тек қасақана ниетпен жасалады.

– ҚР Қылмыстық кодексі қылмыс жасауға дайындалуды тұлғаның қылмыс құралдарын немесе қаруларын іздестіру, әзірлеу немесе бейімдеп жасау, қылмысқа қатысушыларды іздестіру, қылмыс жасауға сөз байласу немесе қылмыс жасау үшін өзге де жағдайларды жасау, егер бұл ретте қылмыс адамның еркіне байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмейтін қасақана әрекет ретінде анықтайды.

Қылмыс жасауға дайындалу Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабы бойынша және ҚР ҚК 24-бабына сәйкес сараланады. ("Қылмыс жасауға дайындалу және қылмысқа оқталу"). Бұл кінәлі әрекетінің қауіптілігінің мазмұны мен деңгейін нақты анықтауға мүмкіндік береді.

Қылмысқа дайындалу объективтік жағынан төмендегідей әрекеттермен жасалады:

– қылмыс құралдарын немесе қаруларын іздестіру-кезкелгін тәсілмен қылмыс құралдарын иемдену әрекеттері. Иемдену әрекеттері заңды немесе заңсыз болуы мүмкін;

– қылмыс құралдарын немесе қаруларын әзірлеу немесе бейімдеп жасау - оларды ойлаған қылмысты табысты жүзеге асыру үшін жарамды қалыпқа келтіру әрекеттері. Қылмыс жасауға жағдай жасауға қарағанда аталған жағдайда қылмыс қарулары жаңадан жасалады;

– қылмыс жасауға жағдай жасау - қылмыс құралдары мен қаруларын қоғамға қауіпті әрекетті жасауда қолдануға жарамды ету;

– қылмысқа қатысушыларды іздестіру- басқа бір немесе бірнеше адамды, орындаушы, айдап салушы не көмектесуші ретінде қылмыс жасауға тарту әрекеттері.Іздестірудің тәсілі болып сатып алу, қорқыту, бопсалау, алдау және тағы басқалары болуы мүмкін.;

– қылмыс жасауға сөз байласу - нақты қылмысты бірігіп жасауға алдын-ала уәделескен кемінде екі адамнан тұратын топты ұйымдастыру.

Қылмысқа дайындалудың объективтік жағының тұлғаның еркіне байланысты емес объективті жағдайға байланысты үздіктілігімен сипатталады.

Жоғарыда көрсетілген әрекеттердің сипаттамасы қылмысқа дауындалуда ойластырылған объектіге тікелей әсер ету болмайды. Бұл аталған сатыны басқа сатылармен салыстырғанда қоғамға қауіптілігі жағынан төмен екендігін көрсетеді.

Бұған байланысты қылмыстық заң тек ауыр және аса ауыр қылмыстарға дайындалу үшін ғана қылмыстық жауаптылықты бекітеді.

Субъективтік жағынан қылмысқа дайындалу тек тікелей қасақаналықпен сипатталады.

3. Қылмысқа оқталудың түсінігі мен түрлері

Қылмысқа оқталу –бұл тұлғаның тікелей қылмыс жасауға бағытталған қасақана әрекеті немесе әрекетсіздігі, егер бұл орайда қылмыс адамға байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмеген болса.

Объективтік жағынан қылмысқа оқталу келесідей белгілермен сипатталады:Оқталу – бұл тікелей қылмыс жасауға бағытталған әрекет.Аталған сатыда қоғамға қауіпті әрекет іс жүзінде жүзеге асырыла бастайды, осыған байланысты объектіге қашан да зиян келтіріледі немесе тікелей зиян келтіру қаупі туындайды.

Оқталу оны жасау кезінде қылмыс адамға байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмейтіндігімен сипатталады. Материалдық құрамдағы қылмыстарды жасау кезінде ол қоғамға қауіпті зардаптардың туындамауынан көрінбейді. Ал формальдық құрамдағы қылмыстарда қылмысқа оқталуда нақты қылмыстың объективтік жағын құрайтын әрекеттер толық орындалмайды.

Әрекеттің аяғына дейін жеткізілмеуі аталған сатыны аяқталған қылмыстан ажыратуға мүмкіндік береді.

Қылмысқа оқталудың субъективтік жағы тек тікелей қасақаналықпен сипатталады.

Кінәлі тұлғаның қылмыстық әрекетінің аяқталу деңгейін бағалауына байланысты (субъективтік критерий) оқталуды аяқталған және аяқталмаған оқталу деп жіктейді.

Аяқталған оқталу болып егер кінәлі қылмысты жасай отырып қоғамға қауіпті зардаптардың туындауы үшін қажетті әрекеттердің (әрекетсіздік) барлығын жасадым деп ойлап, бірақ объективтік себептерге байланысты, яғни оның еркінен тыс себептермен қылмыстық нәтиже туындамаған жайдай танылады.

Аяқталмаған оқталу егер кінәлі өзінің пікірі бойынша қылмысты аяғына дейін жеткізуге қажет жасауға тиіс болатын барлық әрекеттерді (әрекетсіздік) жасай алмаған жағдайда орын алады. Сонымен қатар, жарамсыз объектіге және жарамсыз құралдармен оқталу болып бөлінетін жарамсыз оқталуды бөліп көрсетеді. Жарамсыз объектіге оқталу тұлғаның әрекеті оның іс жүзінде жіберген қатесіне байланысты шын мәнісінде қылмыстық-құқықтық қорғалатын объектіге зиян келтіре алмауынан тұрады.

Жарамсыз объектіге оқталу әдеттегі қылмысқа оқталу ретінде сараланып, жалпы негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықты көздейді.

Жарамсыз құралдармен оқталу - кінәлі қателесіп қылмыстық нәтижеге жету үшін объективті қасиеттері бойынша объектіге зиян келтіруге жарамсыз, қабілетсіз құралдарды қолдананып қылмыс жасайтын оқталудың түрі. Жарамсыз оқталудың аталған түрі де қылмыстық жауаптылықты көздейді.

Ерекшелік ретінде тұлғаның қылмыс жасау үшін әдетте жарамсыз болып табылатын құралдарды қолдану жағдайларын айтуға болады (мысалы, дуалау, үшкіру және тағы басқалары).

Мұндай әрекеттер тұлғаның аса білімсіздігіне (надандығына) негізделіп, қоғамға қауіптілікті тудырмайды, сондықтан қылмыстық жауаптылықты көздемейді.

4. Қылмыс жасаудан өз еркімен бас тарту түсінігі мен белгілері

Қылмыс жасаудан өз еркімен бас тарту - тұлғаның қылмысты ақырына дейін жеткізуге мүмкіндігі бар екендігін ұғына отырып, қылмысқа дайындалу немесе қылмыс жасауға оқталу іс-әрекеттерін(әрекетсіздігін) өз еркімен және біржола тоқтатуын білдіреді. Қылмыстың ұйымдастырушы мен айдап салушысының қылмыс жасаудан өз еркімен бас тартуы аталған бас тартудың қылмыс орындаушысының қылмысты ақырына дейін жеткізуінің алдын алатындығымен ерекшеленеді.

Егер ұйымдастырушы мен айдап салушының әрекеттері орындаушының қылмысты ақырына дейін жеткізуіне тосқауыл бола алмаса, онда жасалған шаралар сотпен жазаны жеңілдететін жағдайлар ретінде танылуы мүмкін.

Өз еркімен бас тартудың белгілері болып мыналар табылады:

– өз еркімен бас тартудың тек аяқталмаған қылмыс сатысында мүмкін болуы;

– бас тартудың еріктілігі. Бұл тұлғаның бастаған әрекетін аяғына дейін жеткізуге мүмкіндігінің бар екендігін ұғына отырып өз еркімен кейінгі әрекеттерін тоқтатуын білдіреді. Еріктілік, егер бас тарту қылмысты ақырына дейін жеткізуді қиындататын немесе мүмкіндік бермейтін жағдайдың пайда болуына байланысты болған болса жоққа шығарылады;

– бас тартудың түпкіліктігі. Оның мазмұны бастаған әрекетін белгілі бір уақытқа емес, түбегейлі тоқтатуынан тұрады. Сондықтан белгілі бір уақытқа үзілген немесе уақытша тоқтатылған әрекет түпкілікті бас тартуға жатпайды;

– бас тарту тек қылмысты жалғастырудан емес, барлық қылмыстан бас тартуды білдіруі керек.

Жоғарыда аталған белгілердің барлығы болған жағдайда, егер іс жүзінде жасалған әрекетте басқа қылмыстың құрамы болмаса, тұлға қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

1-тапсырма

Алматы мақта-мата комбинатында жұмыс жасайтын Зайнуллин өзінің көршісі Сұрғыбаевқа өзінің ұрлау үшін алдын-ала дайындап, цехта тығып қойған маталарын ұрлауды ұсынады. Олар кездесу уақыты туралы келісіп, сонымен қатар Зайнуллинге маталар алып шығарылатын комбинаттың аймағы туралы келіседі. Белгіленген уақытта Сұрғыбаев комбинатқа келеді. Көп кешікпей комбинаттан Зайнуллин шығып, матаны ала алмағандығын айтады.

1. Сұрғыбаев пен Зайнуллиннің әрекеттерінде аяқталмаған қылмыс белгісі бар ма?

2-тапсырма

Насенов өзінің көршісі Баймановтың отбасымен Анталияға демалысқа кеткендігін пайдаланып, оның мүлкін ұрлау мақсатында үйінің есігін бұзбақшы болады. Үйдіңтемір есігін бұзу барысындағы дыбыстан күзет дабылы іске қосылып, келген күзет жасағы Насеновты ұстап алады.

1. Насеновтың қылмыстық әрекеті қай сатыда тоқтатылған?

3-тапсырма

Өндірісінде жалған кәсіпкерлік туралы қылмыстық іс бар Алмалы АІБ тергеушісі Қожахметовке айыпталушының аға Сандықбаев келіп қылмыстық істі тоқтату үшін 10000 теңге көлемінде пара ұсынады. Қожахметов Сандықбаевты ұстауға байланысты барлық шараларды қолданып, болған мән-жай туралы прокурорға хабарлайды.

1. Сандықбаев қандай әрекет үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылады?

4-тапсырма

Кисиков мейрамханада Сахиповамен танысып, оны үйіне шығарып салуды ұсынады. Жолда олар шарап ішеді. Сахипова тұратын үйдің алдына келгенде ол Сахиповаға жыныстық қатынасқа түсуді ұсынады. Бұл ұсынысты Сахипова қабыл алмайды. Сахипованың қарсылығына қарамастан Кисиков оның үстіндегі киімдерін жыртып, онымен жыныстық қатынасқа түспекші болады. Алайда физиологиялық себептерге байланысты жыныстық қатынасқа түсе алмай, өзінің қылмыстық ниетінен бас тартады.

1. Аталған жағдайда қылмыс жасаудан өз еркімен бас тарту орын алады ма?

5-тапсырма

Кұрманбаев өзінің серіктесі Түсіповтан құтылмақ болады. Кұрманбаев өзінің ниетін жүзеге асыру үшін Түсіповті тауға серуендеуге шақырып, онда

олар спирттік ішімдіктер ішеді. Түсіпов масайған кезінде Құрманбаев оны құзға (таудың жарылған жері) құлатып жібереді. Құлау барысында Түсіпов омыртқасын зақымдап алады. Ол Құрманбаевтан көмек сұрағанда, соңғысы оның сөзіне құлақ аспай үйіне кетіп қалады. Алайда осы әрекеттерден кейін ол үш баласы бар Түсіповты аяйды. Құрманбаев ертеңіне танертен тауға қайтып келіп Түсіповке көмек көрсетіп, оны ауруханаға жеткізіп дәрігерлердің көмегімен оның өмірі құтқарылады.

1. Қылмыс қай сатысында тоқтатылған?
2. Бұл ретте Құрманбаев қылмыс жасаудан өз еркімен бас тартты деп айтуға болады ма?

10-тарау. Қылмысқа қатысу

1. Қылмысқа қатысудың түсінігі және мәні

1. Қылмысқа қатысу түрлері мен нысандары

1. Қылмысқа қатысудың түсінігі мен мәні

Қылмысқа қатысу – бұл екі немесе одан да көп адамдардың қасақана қылмыс жасауға қасақана бірлесіп қатысуы. Қылмысқа қатысудың объективтік белгілері болып мыналар табылады:

– Субъектілердің көптігі, яғни кем дегенде қылмыстық жауаптылыққа тартыла алатын екі тұлға қатысуы;

– Бірлескендік. Бірлескендік ақырында жалпы, бірыңғай қылмыстық нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін бір қатысушының әрекетін екінші қатысушының әрекеті толықтырып отыратындығын білдіреді (өзара келісілгендік). Бұл ретте қылмыстық нәтиже қатысушының әрқайсысының әрекетімен себепті байланыста болады;

– Қылмысқа қатысушылық тек қылмыс аяқталғанға дейін ғана мүмкін болады.

Қылмысқа қатысудың субъективтік белгілері:

– Қылмысқа қатысу тек қасақана жасалатын қылмыстарда ғана мүмкін болады;

– Қылмысқа қатысушылардың барлығы қасақана әрекет жасайды. Бұл қатысушылардың барлығы олардың бірлесулерінің жалпы қылмыстық нәтижесіне қол жеткізуге ұмтылатындығын және өздерінің бірлескен әрекеттері туралы хабардар екендігін білдіреді.

Қылмысқа қатысудан дәрменсіз зиян келтіруді ажырата білу керек. Яғни кінәлі қылмысты жас мөлшеріне, есінің дұрыс еместігіне және басқа да жағдайларға байланысты қылмыстық жауаптылыққа тартуға жатпайтын тұлғаларды пайдаланып жасаса қылмысқа қатысушылықты құрамайды. Аталған жағдайда субъектілердің көптігі белгісі орын алмағандықтан, мұндай адамдарды пайдаланып қылмыс жасаған қылмыскер жасалған қоғамға қауіпті әрекеттің орындаушысы болып табылады.

Қылмысқа қатысудан қылмысқа жанасушылықты ажырата білу қажет. Соңғысы қылмыс жасаумен байланысты болғанымен, себепті байланысы жағынан сәйкес келмейді. Жанасушылықтың екі нысанын ажыратады: қылмыс туралы хабарламау және қылмысты жасыру. ҚР қылмыстық кодексі (ерекше бөлім) бұрынғы заңнамаға қарағанда тек алдын ала уәде бермей және аса ауыр қылмыстарды жасырғаны үшін ғана қылмыстық жауаптылықты қарастырады.

Қылмысқа қатысу институтының мағынасы мынадан тұрады:

– Қылмысқа қатысуды ұқсас қылмыстық әрекет түрлерінен ажыратуға мүмкіндік беретін, бірнеше адамдардың бірлесуі жолымен жасалатын қылмыстарды жасаудың барлық жағдайларына тән объективтік және субъективтік белгілерді бекітеді;

– Бірнеше адамдармен жасалған қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықтың қағидаларын орнатады;

– Қылмысқа қатысушылардың әрқайсысына жаза тағайындаудың ерекшелігін анықтайды.

2. Қылмысқа қатысу түрлері мен нысандары

Қылмысқа қатысуды түрлерге бөлуге қылмысқа қатысушылар әрекеттерінің сипатындағы айырмашылық негіз болды. Осыған байланысты қылмысқа қатысушылықтың жай және күрделі қатысушылығын ажыратады.

Қылмысқа қатысуды нысандарға бөлудің негізінде қылмысқа қатысушылардың келісушіліктерінің деңгейі жатыр. Осыған байланысты қылмысқа қатысудың алдын ала келісілген және алдын ала келісілмеген қылмысқа қатысушылықты ажыратады.

Қылмысқа қатысудың түрлері мен нысандары бір-бірімен тығыз байланысты, себебі олар қылмысты саралауға әсер етеді, сонымен қатар қылмысқа қатысушылардың қылмыстық әрекеттерінің қоғамға қауіптілігінің деңгейі мен сипатын анықтауға мүмкіндік бередін.

Жай қатысу—бұл қылмысқа қатысушылардың әрқайсысы қылмыстың объективтік жағын орындайтын қылмысқа қатысудың түрі. Аталған жағдайда қылмыстың барлық қатысушылары қылмыстың орындаушылары болып табылады. Сондықтан жай қатысуды бірлесіп орындаушылық деп те атайды.

Күрделі қатысу қылмыстың жекеленген қатысушыларының арасында рөлдердің бөлінуімен сипатталады.

Орындаушы—бұл қылмысты тікелей жасаған немесе оны жасауға басқа адамдармен бірге тікелей қатысқан, сондай-ақ жасына, есінің дұрыс еместігіне немесе ҚР қылмыстық кодексімен көзделген басқа да мән-жайларға байланысты қылмыстық жауапқа тартуға болмайтын басқа адамдарды пайдалану арқылы қылмыс жасаған адам.

Егер орындаушы өзіне байланысты емес мән-жайларға қатысты қылмысты ақырына дейін жеткізбесе, басқа қатысушылар қылмысқа дайындалғандық немесе қылмыс жасауға оқталғандық үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Ұйымдастырушы—бұл қылмыс жасауды ұйымдастырған немесе оның орындалуына басшылық еткен, сол сияқты ұйымдасқан қылмыстық топ немесе қылмыстық қауымдастық (қылмыстық ұйым) құрған не оларға басшылық еткен адам. Қылмыстың ұйымдастырушысы қылмысқа қатысушылардың ішінде ең қауіптісі, өйткені ол қылмыс жасау ниетін тудырушы болып табылады. Сондықтан заң қылмыстың ұйымдастырушысына жоғарылатын жауаптылық жүктейді: ұйымдастырушы егер ол қылмыстар оның ниетімен қамтылған болса ұйымдасқан топтың мүшелерімен жасалған барлық қылмыстар үшін жауаптылыққа тартылады.

Айдап салушы—бұл басқа адамды азғыру, сатып алу, қорқыту жолымен немесе өзге де жолмен қылмыс жасауға көндірген адам. Айдап салушылық айдап сабынушы оны қандай қылмысты жасауға итермелеп отырғандығын нақты түсінетін нақтыланған нысандарда орын алуы керек. Қоғамға қауіпті әрекетті жасауға нақты тұлғаға бағытталмаған жалпылама шақырулар айдап салушылық болып табылмайды. Өзіне қатысты емес себептерге байланысты тұлғаны қылмыс жасауға көндіре алмаған айдап салушы қылмысқа дайындалғандық үшін жауаптылыққа тартылады.

Көмектесуші—қылмыстың жасалуына жәрдемдескен адам. Көмектесушіліктің екі түрін қарастыруға болады:

– Физикалық, орындаушыға қылмыстың объективтік жағын орындауға ықпал ететін материалдық сипаттағы әрекеттер жасаумен сипатталатын: қылмыс жасауға қажетті құралдарды жеткізу және қылмысты жасауға кедергілерді жоюмен байланысты және тағы да басқа әрекеттерді тануға болады;

– Интеллектуалдық, көмектесушінің орындаушыға кеңестер беру, нұсқаулар беру, ақпараттар беру, қылмысты жасыруға күні бұрын уәде беру және тағы басқалары нысанында психикалық әсер етуі.

Айдап салушыға қарағанда көмектесуші орындаушыда қылмыс жасауға деген батылдық тудырмайды, ол тек оны қолдап, оның қабылдаған шешімін бекітеді.

Алдын ала сөз байласпаған қылмысқа қатысу —бұл қылмысқа қатысудың бірінші нысаны. Ол қылмыс адамдар тобымен, яғни екі немесе одан да көп орындаушылардың алдын ала сөз байласпай қылмыс жасауы кезінде орын алады.

Жай қатысу қылмысқа қатысудың қауіпсіздеу түрі болып табылады, өйткені қылмысқа қатысушылар өздерінің қылмыстық қол сұғушылығының уақыты, тәсілі, орны, объектісі және тағы да басқалары туралы алдын ала сөз байласпайды. Сондықтан қылмысқа қатысушылардың әрекеттерінің келісушілігі аталған жағдайда минималды болып табылады. Аталған нысанда келісім болмайды, ол тек қоғамға қауіпті әрекетті жасау барысында пайда болуы мүмкін. Қылмысқа қатысудың бұл нысаны текқоса орындаушылық түрінде ғана орын алады.

Алдын ала сөз байласқан қылмысқа қатысушылық - бұл қылмысқа қатысушылар алдын-ала сөз байласып, яғни қылмысты жасағанға дейін күні бұрын қылмысты бірлесіп жасау туралы уағдаласудан көрініс табатын

қылмысқа қатысушылықтың екінші нысаны. Қылмысқа қатысудың бұл нысанының түрлері болып мыналар табылады:

– Алдын ала сөз байласқан адамдар тобының қылмыс жасауы. Мұндай қатысушылық қоса орындаушылықпен де және күрделі қатысушылықпен де болуы мүмкін. Алайда мұндай қылмысқа қатысуда міндетті түрде кем дегенде екі орындаушы қатысуы керек, себебі заңда қылмыстық топ туралы айтылған.

Келісушілік әртүрлі нысанда көрініс табуы мүмкін: ауызша, жазбаша, тіл қатпай келісу, қылмыстық әрекет жасауға келісім жасау және тағы басқа нысандар;

– Қылмысты ұйымдасқан топтың жасауы, яғни қылмысты бір немесе бірнеше қылмыс жасау үшін күні бұрын біріккен адамдардың тұрақты тобы жасауы.

Ұйымдасқан топтың белгілері болып табылады:

а) тұрақтылық, топ мүшелері арасындағы ұзақ мерзімге созылған және тұрақты қатынастың болуымен, қылмыстық әрекеттің жоспарының болуымен, қатаң тәртіптің болуымен, қару-жарақпен және техникамен қамтамасыз етілуімен сипатталады;

б) топты құрудың арнайы мақсатының болуы: бір немесе бірнеше қылмысты жасау үшін құрылуы;

– Трансұлттық ұйымдасқан топтың қылмыс жасауы, яғни бір немесе бірнеше қылмыстарды екі немесе одан көп мемлекеттің не бір мемлекеттің аумағында жасау үшін алдын ала біріккен, бірақ оған дайындалу, оны жоспарлау, басқару немесе оның нәтижесі бір мемлекетте, алайда әртүрлі мемлекеттердің азаматтарының қатысуымен жасалатын тұрақты адамдар тобыны қылмыс жасауы.

– Қылмысты ауыр және аса ауыр қылмыстар жасау үшін құрылған бірігіп ұйымдасқан топ болып табылатын қылмыстық сыбайластықтың жасауы.

Қылмыстық қауымдастықтың басты белгісі болып ұйымдасқандық табылады.

Ұйымдасқандық рөлдерді бөлу, сыбайластықтың ішкі құрылымының күрделілігімен, қатаң құпиялылық пен топтың қоғамнан оқшауланғандығымен, топ құрамының тұрақтылығымен сипатталатын сыбайластық қатысушыларының арасындағы келісушілігінің жоғары деңгейін білдіреді.

Қауымдастықтың міндетті белгісі және оны құрудың ерекше мақсаты болып – ауыр және аса ауыр қылмыстарды жасау табылады.

Қылмыс қылмыстық сыбайластықпен (қылмыстық ұйым) жасалған болып егер ол бір немесе бірнеше қылмыстарды жасау мақсатында құрылған бірнеше ұйымдасқан топтардың бірігуімен жасалса табылады.

Қылмыс трансұлттық қылмыстық сыбайластықпен (трансұлттық қылмыстық ұйым) жасалған болып егер ол бір немесе бірнеше қылмысты екі немесе одан көп мемлекеттің не бір мемлекеттің аумағында басқа мемлекеттің азаматтарының қатысуымен жасау үшін құрылған ұйымдасқан топтардың бірігуімен жасалған болса танылады.

Аталған қылмысқа қатысушылық түрінің жоғары қауіптілігін ескере отырып, заң шығарушы қылмыстық кодекстің ерекше бөлімінің баптарымен қарастырылмаған қылмыстық топты құрған жағдайда қылмыстық жауаптылық қандай қылмысты жасау үшін құрылғандығына байланысты сол қылмысқа дайындалғандық үшін туындайды деген арнайы норманы бекіткен.

Жоғарыда көрсетілген қылмысқа қатысудың барлық түрлері қылмыстық жауаптылықты ауырлататын мән-жайлар болып табылады(ҚР ҚК 54-бабының «в» тармағы).

11-тарау. Қылмыстардың көптігі

1. Қылмыстардың көптігінің түсінігі мен белгілері

2. Қылмыстардың көптігінің нысандары

1. Қылмыстардың көптігінің түсінігі мен белгілері

Қылмыстардың көптігі—бұл тұлғаның бұрын сол қылмысты жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылған-тартылмағандығына қарамастан бір немесе бірнеше қылмысты жасауы.

Көптіктің белгілері:

- тұлғаның екіден кем емес жекеленген қылмыстарды жасауы;
- жасалған әрбір қылмыс өзінің заңдық маңызын сақтап қалуы тиіс, яғни оларды жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі өтпеуі тиіс немесе соттылық жойылмаған және рақымшылық актісі не кешірім беру және тағы басқалары болмауы керек;

- әрбір қылмыс сотпен оның үкімінде бекітілген болуы керек. Егер тұлға қоғамға қауіпті әрекетті жасағанымен, алайда оған қатысты қылмыстық іс алдын ала тергеу сатысында немесе сотта қысқартылған болса, ол қылмыс жасамаған болып саналады;

- жасалған әрбір қылмыс аяқталған не аяқталмаған болуы мүмкін.

Қылмыстардың көптігі жалғаспалы, созылмалы, құрамалы қылмыстар түріндегі біртұтас күрделі қылмыстардан ажыратылады.

1) Жалғаспалы қылмыстар –бұл бір ниетпен және бір мақсатпен қамтылып, тұтас алғанда бір қылмысты құрайтын бір объектіге бағытталған бірқатар бірдей қылмыстық әрекеттерден тұратын қылмыс түрі(мысалы, компьютерді құрап шығу үшін оның бөлшектерін біртіндеп ұрлау).

2) Созылмалы қылмыстар—бұл үздіксіз ұзақ уақытқа созылған қылмыстар. Аталған жағдайда қоғамға қауіпті әрекет іс-қимыл сипатына ие болады (мысалы, қашқындық). Созылмалы қылмыстар кінәсін мойындап келумен немесе өкілетті органдарың әшкерелеуімен аяқталады.

3) Құрамалы қылмыстар, яғни әрқайсысы қылмыстық заңмен жеке жай қылмыс құрамы ретінде қарастырылғанекі немесе одан да көп әрекеттерден құралған қылмыс.Мысалы, қарақшылық – бұл тонау + денсаулыққа зиян келтіру. Алайда өзінің ішкі бірлігі мен арақатынасына байланысты аталған әрекеттер біріккен кезде қылмыстардың көптігіне жатпайтын бір құрама қылмысты құрайды. Құрама қылмыстарға сонымен қатар бір әрекетпен

жасалып, бірақ екі немесе одан да жекеленген зардаптарға әкеп соқтырған әрекеттерді де жатқызады.

2. Қылмыстардың көптігінің нысандары

Қылмыстардың көптігінің нысандары қоғамға қауіпті әрекеттің құрылымына байланысты ажыратылады. Қылмыстық заң көптіктің үш нысанын бөліп қарастырады: қылмыстардың бірнеше рет жасалуы, қылмыстардың жиынтығы және қылмыстардың қайталануы.

Қылмыстардың бірнеше рет жасалуы – бұл Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің белгілі бір бабында немесе бабының бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп әрекетті жасау.

Бірнеше реттілік ұқсас қылмыстармен, яғни объективтік және субъективтік белгілері бойынша сәйкес келетін әрекеттерден құралады (екі қарақшылық, екі кісі өлтіру, екі ұрлық және тағы басқалары).

Қылмыстық заң қылмыстардың бірнеше рет жасалуы Қылмыстық кодекспен жасағаны үшін неғұрлым ауыр жаза тағайындауды көздейтін мән-жай ретінде қарастырылған болса, онда тұлғамен жасалған қылмыс қылмыстардың көптігі үшін қылмыстық жауаптылық қарастырылған қылмыстық кодекстің сәйкесінше бөлігімен сараланады деп бекіткен. Мұндай ереже аса ауыр және кең тараған қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықты күшейтеді.

Қылмыстардың жиынтығы – бұл егер ол бұл қылмыстардың бірде-біреуі үшін сотталмаған немесе заңмен белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылмаған ҚР Қылмыстық кодекстің әртүрлі баптарында немесе баптарының бөліктерінде көзделген екі немесе одан да көп әрекеттерді жасаған адамның әрекеті.

Қылмыстардың жиынтығының белгілері:

- екі немесе одан да көп қылмыстарды жасау;
- әрбір қылмыс Қылмыстық кодекстің әртүрлі баптармен не бір баптың әртүрлі бөліктерімен сараланады;
- барлық қылмыстар тұлғамен олардың біреуі үшін сотталғанға дейін жасалады.

Қылмыстардың жиынтығының екі түрі ажыратылады: реалды және идеалды.

Реалды жиынтық – тұлғаның бірнеше әрекеттерімен қылмыстық заңның әртүрлі баптарында көзделген екі немесе одан да көп қылмыстарды жасауы.

Мұндай жиынтықты қылмыстық құқықтық нормалардың бәсекелестігінен ажырата білу керек, оған сәйкес егер қылмыс жалпы және арнаулы нормалармен қарастырылған болса, онда қылмыстардың жиынтығы болмайды және қылмыстық жауаптылық тек арнаулы норма бойынша туындайды.

Идеалды жиынтық – бұл тұлғаның Қылмыстық кодекстің екі немесе одан да көп баптарында қарастырылған қылмыстардың белгілерін құрайтын бір әрекетті жасауы. Идеалды жиынтықтың мысалы ретінде қарақшылық кезінде

қасақана біреудің өмірін қиюды айтуға болады (ҚР ҚК 96-бабы 179-бапты ескере отырып).

Рецидив –бұлбұрын жасаған қасақана қылмысы үшін соттылығы бар адамның қасақана қылмыс жасауы.

Рецидивтің белгілері:

- кем дегенде екі жекеленген қылмыстың болуы;
- қылмыстың қасақаналық нысанында жасалуы;
- алынбаған (жойылмаған) соттылықтың болуы.

Рецидивтің үш түрін бөліп қарастырады: жай, қауіпті және аса қауіпті.

Жай рецидив болып бұрын қасақана қылмыс жасағаны үшін соттылығы бар адамның кез-келген қасақана қылмыс жасауы танылады.

Қауіпті рецидив болып тұлғаның мыналарды жасауы танылады:

– бас бостандығынан айыруға сотталатын қасақана қылмыс жасауы, егер бұл тұлға бұрын екі рет қасақана қылмыс жасағаны үшін сотталған болса;

– ауыр қылмыс жасаса, егер ол бұрын ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталған болса.

Аса қауіпті қайталану болып табылады, егер тұлға мына әрекеттерді жасаса:

– жасағаны үшін бас бостандығынан айыру көзделген қасақана қылмыс жасаса, егер бұл тұлға бұрын ауыр немесе орташа ауырлықтағы қылмыстарды жасағаны үшін кемінде үш рет бас бостандығынан айыруға сотталған болса;

– жасағаны үшін бас бостандығынан айыру көзделген қасақана ауыр қылмыс жасаса, егер бұл тұлға бұрын ауыр және аса ауыр қылмыс жасағаны үшін екі рет бас бостандығынан айыруға сотталған болса;

– аса ауыр қылмыс жасаса, егер бұл тұлға бұрын ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталған болса.

Қылмыстардың қайталануын тануда мынадай соттылықтар ескерілмейді:

- 18 жасқа толмаған тұлғамен жасалған қылмыстар;
- Қылмыстық кодексте белгіленген тәртіп бойынша алынып тасталған немесе жойылған соттылық қылмыстың қайталануын тану кезінде ескерілмейді.

ҚР ҚК көзделген негіздер мен шектерде қылмыстардың қайталануы қатаң жазаны көздейді.

1-тапсырма

Чужегулов героинді заңсыз алып, сақтағаны үшін айыпталды. Алдын ала қамауда кезінде ол Алматы қаласы Бостандық аудандық ішкі істер басқармасынан жауап алу үшін тергеу изоляторынан тергеуші кабинетіне адып келген кезінде қашып кетті. Чужегулов 8 ай өткен соң тәтесінің пәтерінен ұсталды.

1. Чужегуловтың жасаған әрекеті жекеленген қылмыстың қай түріне жатады?

2. Созылмалы қылмыстардың ұқсас қылмыстардан айырмашылығы неде?

2-тапсырма

Жанар-жағармай материалдар қоймасының меңгерушісі Матаков өзінің қоймасында 90 литр көлемде трансмиссиондық май мен 65 литр көлемде тосол артылып қалғандығын анықтап, оларды ұрлауға бел буады. Осы мақсатта ол күн сайын бір ай бойы қоймадан барлық артылған 2-3 литрлеп май мен тосолды алып шығады.

1. Бірыңғай күрделі қылмыстың түрін анықтаңыз.
2. Қылмыстың аяқталу кезеңін анықтаңыз.

3-тапсырма

Мерзімдік қызметтегі әскери қызметші Сихымбаев әскери қызметтің қиыншылығын көтеруге шыдамай өзіне қызмет бабы бойынша сеніп тапсырылған қаруды алып әскери бөлімнің орналасқан жерін тастап кетеді. Жол бойында ол қарумен қорқыта отырып азамат Тұраровтың автокөлігін иемденіп алады. Екі күннен кейін Сихымбаев басқа қалада ұсталады.

1. Аталған жағдайда қылмыстардың көптігі орын алады ма?
2. Сихымбаевпен жасалған әрекет күрделі қылмыстардың қай түріне жатады?
3. Құрама қылмыстардың балама әрекетті қылмыстардан айырмашылығы неде?

4-тапсырма

Махметов еңбекке жарамсыз деп танылған бұрынғы зайыбын асырауға арналған қаражатты төлеуге міндеттейтін соттың шешіміне қарамастан оны асыраудан және оған қаражат төлеуден бас тартады. Бұрынғы зайыбынан және материалдық шығындардан құтылу мақсатында ол түнде зайыбының үйіне бензин құйылған канистрді алып келеді. Бензинді есік пен табалдырық арасындағы саңылауға құйып, өрт тұтандырады. Жалын барлық үйді өртке орап, нәтижесінде Махметовтың бұрынғы зайыбы мен оның анасы өртеніп кетеді.

1. Бір немесе бірнеше қылмыстар үшін Махметов қылмыстық жауаптылыққа тартылады ма? ҚР ҚК 96 және 187-баптарының мазмұнымен танысыңыз.
2. Аталған жағдайда қылмыстардың көптігінің қай нысаны орын алады?

5-тапсырма

Барлыбаев 16 жасында қарақшылық пен зорлау үшін 10 жылға бас бостандығынан айыруға сотталып, жазасын толық мөлшерде өтеп шығады. Жазасын өтеп шыққаннан кейін 1 жылдан соң Барлыбаев Абдуллаевпен бірлесе отырып ірі мөлшерде бөтеннің мүлкін қорқытып алушылық жасап 9 жылға бас бостандығынан айыруға сотталады.

1. Жасалған қорқытып алушылықты қауіпті не аса қауіпті қайталану деп тануға негіз бар ма?

12-тарау. Іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын мән-жайлар

1. Іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын мән-жайлардың түсінігі мен түрлері

- 2. Қажетті қорғану**
- 3. Қылмыс жасаған тұлғаны ұстау кезінде зиян келтіру**
- 4. Аса қажеттілік**
- 5. Жедел-ізвестіру шараларын жүзеге асыру**
- 6. Күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу**
- 7. Орынды тәуекел ету**
- 8. Бұйрықты немесе өкімді орындау**

Іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын мән-жайлардың түсінігі мен түрлері

Іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын мән-жайлар—бұл нақты қауіпті жоюға бағытталған қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар үшін арналған мақсатқа сай әрекеттер.

Қылмыстық кодексіс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын жеті мән-жайларды қарастырады: қажетті қорғану; қылмыс жасаған тұлғаны ұстау кезінде зиян келтіру; аса қажеттілік; жедел-ізвестіру шараларын жүзеге асыру; күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу; орынды тәуекел ету; бұйрықты немесе өкімді.

Аталған мән-жайлар оларды қылмыстық құқықтың бірыңғай институты ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін жалпы белгілермен сипатталады.

ҚР ҚК 32-37 баптарында көрсетілген кез-келген жағдайда құқықпен қорғалатын мүдделерге ҚК баптарының белгілеріне сәйкес келетін зиян келтіріледі. Қарастырылып отырған жағдайларда зиян ерекше жағдайлардың болуымен түсіндірілетін саналы және ерікті әрекеттің нәтижесінде келтіріледі.

Жағдайлардың көп бөлігіне қоғамға пайдалы уәждің болуы тән (физикалық және психикалық мәжбүрлеуді қоспағанда).

Әрекеттің қылмыстылығын жоятын жағдайлардың әрқайсысы оларды бұзу қылмыстық жауаптылықты көздейтін заңдылықтың нақты белгілерімен шектелген.

9. Қажетті қорғану.

Қажетті қорғану—бұл қорғанушыөзініңнемесеөзгебірадамныңқұқықтарын, мүдделерін, қоғамныңнемесемемлекеттіңзаңменқорғалатынмүдделерінқажеттіқорғанушегіненшығуорыналмағанжағдайдақоғамғақауіптіқолсуғушылықтанқорғаудықол сұғушыадамғазиянкелтіреотырыпжүзегеасыруы.

Қылмыстық заң қол сұғушылықтың сипатына қатысты шарттар және қорғану әрекеттеріне қатысты шарттар болып бөлінетін қажетті қорғанудың заңдылық шарттарын бекітеді.

Қол сұғушылық болуы тиіс:

– Қоғамға қауіпті, яғни адамның, қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен мүдделеріне елеулі зиян келтіруге қабілетті болуы тиіс;

– Қолсұғушылық нақты орыналуы қажет, яғни басталған бірақ аяқталмаған болуы тиіс. Алайда, істің мән-жайлары бойынша егер қорғанушыға қылмыстық қол сұғушылықтың аяқталу сәті белгісіз болса, онда қажетті қорғану жағдайы орын алды;

– Қолсұғушылық айқын, шын мәнінде жасалуы қажет. Бұл қылмыстық әрекет объективтік шындыққа сай, яғни қорғанушының қиялында емес болуы керек. Егер қол сұғушылық іс жүзінде болмаған болса, онда ол жалған қорғану, яғни іс жүзінде жоқ қылмыстан қорғану болып есептеледі.

Егер жалған қорғануда адам жасалған шабуылдың жалғандығын ұғынбай, зиян келтіретін болса, бірақ істің мән-жайы бойынша мұны ұғына алатын және ұғынуға міндетті болса, онда мұндай адамның әрекеті абайсызда зиян келтіргені үшін жауаптылықты көздейтін Қылмыстық кодекстің баптарымен сараланады.

Қорғану әрекеттеріне қатысты шарттар:

– Тек өзінің құқықтары мен мүдделерін ғана емес, сонымен қатар басқа адамдардың да, қоғам мен мемлекеттің де мүдделерін қорғауға рұқтас етіледі. Бұл ретте мұндай құқық тұлғаға қоғамға қауіпті қол сұғушылықты болдырмау мүмкіндігі немесе басқа адамдарға не билік органдарына көмекке жүгіну мүмкіндігінің болуына байланыссыз беріледі;

– Қорғану кезінде зиян үшінші тұлғаларға емес, тек жәбірленушінің өзіне ғана келтірілуі керек;

– Қорғану уақылы болуы қажет, яғни қоғамға қауіпті қол сұғушілік уақытымен сәйкес болуы керек;

– Қорғану әрекеті қажетті қорғанудың шегінен асып кетпеуі керек.

Қажетті қорғанудың шектен шығушылығы болып қол сұғушылықтың қоғамға қауіптілігінің сипаты мен дәрежесіне көрінеу сай келмейтін тек қасақана әрекеттер танылады.

Қылмыс жасаған адамды ұстау кезінде зиян келтіру

Қылмыстық кодекске сәйкес қылмыс жасаған адамға оны мемлекеттік органдарға жеткізу және оның жаңа қол сұғушылық жасау мүмкіндігін тыю үшін ұстау кезінде зиян келтіру, егер мұндай адамды өзге амалдармен ұстау мүмкін болмаса және бұл орайда осы үшін қажетті шаралар шегінен шығуға жол берілмесе, қылмыс болып табылмайды.

Қылмыскерді ұстау кезінде зиян келтірудің заңдылығының шарттары:

– кінәлі тұлғаның қымыс жасауы. Басқа құқық бұзушылық жасаған адамға зиян келтіруге жол берілмейді (әкімшілік, тәртіптік және тағы басқалары) және жалпы негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықты көздейді;

– тек қоғамға қауіпті әрекетті жасаған тұлға ғана ұсталып, оған зиян келтіріледі;

– ұсталатын адамға қатысты қолданылатын шаралар мәжбүрлі түрде болады, яғни кінәлі тұлғаны басқа құралдармен ұстау мүмкін болмағанда ғана қолданылуы қажет;

– қылмыс жасаған адамға зиян, оны ұстау және тиісті өкімет органдарына жеткізу және оның жаңа қол сұғушылық жасау мүмкіндігін тыю мақсатында ғана келтірілуі тиіс;

– қылмыскерді ұстау кешіктірілмей уақытылы жүзеге асырылуы қажет;

– ұстау кезінде осы үшін қажетті шаралар шегінен шықпауы қажет.

Қылмыс жасаған тұлғаны ұстау кезінде зиян келтірудің шектен шығушылығы болып мұндай шаралардың ұсталатын адам жасаған қылмыстың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесіне және ұстаудың мән-жайына көрінеу сай келмеуі табылады. Алайда мұндай зиян келтіру үшін қылмыстық жауаптылық қасақана зиян келтірілген жағдайда ғана көзделген.

10. Аса қажеттілік

Аса қажеттілік – бұл заңмен қорғалатын мүдделерге, яғни адамның немесе қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделеріне тікелей төніп тұрған қауіпті жою үшін қылмыстық заңмен қорғалатын басқа мүдделерге адамның зиян келтіруі.

Аса қажеттіліктің заңдылығының шарттары төніп тұрған қауіптілікке қатысты шарттар, қауіптілікті тойтару әрекетіне қатысты шарттар болып бөлінеді.

Төніп тұрған қауіптіліктің сипатына қатысты шарттар:

– төніп тұрған қауіптің қайнар көздері әртүрлі болуы мүмкін: дүлей апат, механизмдер мен көлік құралдарының жарамсыздығы, адамдар мен жануарлардың әрекеттері, физиологиялық процесстер, түрлі аурулар және тағы басқалары;

– қауіп заңмен қорғалатын объектілерге елеулі зиян келтіруді тікелей төндіруі қажет;

– қауіп шын мәнінде нақты орын алған болуы қажет;

– қауіпті үшінші тұлғалардың мүдделеріне зиян келтірумен байланысты емес өзге құралдармен тойтару мүмкін болмайтындай сипаттағы қауіп орын алуы қажет.

Қауіпті тойтару әрекеттері келесідей талаптарға сай болуы тиіс:

– қауіпті тойтарудың ерекше мақсаты болуы керек: ол төнген қауіптілікті тойтару кезінде келтірілген зияннан да ауыр зиянды тойтаруға бағытталған болуы керек;

– қауіпті тойтару нәтижесінде зиян үшінші тұлғаларға келтіріледі;

– қауіпті тойтару уақылы болуы тиіс;

– аса қажеттіліктің шегінен шығуына жол берілмеуі тиіс.

Аса қажеттіліктің шегінен шығушылығы болып құқық қорғау мүдделеріне алды алынғанға тең немесе одан гөрі елеулі зиян келтірілген, төнген қатердің сипаты мен дәрежесіне және қатер жойылған жағдайға

көрінеу сәйкес келмейтін зиян келтіру табылады. Мұндай шектен шығушылық тек қана қасақана зиян келтірген жағдайларда ғана қылмыстық жауаптылықты көздейді.

11. Жедел-іздістіру шараларын жүзеге асыру

Уәкілетті мемлекеттік орган қызметкерінің не осы органмен қызметтес өзге адамның осындай органның тапсырмасы бойынша жедел-іздістіру шараларын орындауы кезінде заңға сәйкес жасаған әрекетімен қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге келтірген зияны, егер бұл әрекет бір топ адам, алдын ала сөз байласу арқылы бір топ адам, ұйымдасқан топ немесе қылмыстық қауымдастық (қылмыстық ұйым) жасаған қылмысты болғызбау, анықтау, ашу немесе тергеу мақсатымен жасалса қылмыс болып табылмайды.

Жедел-іздістіру шараларын жүргізудің заңдылығының шарттары:

- жедел-іздістіру шараларын жүргізудің заңды болуы;
- келтірілген зиян аталған қылмыстан келтірілетін зиянға қарағанда онша мәнді болмауы;
- қылмыстады болғызбау, оларды ашу немесе тергеудің зиян келтірумен байланысты емес өзге тәсілмен жүзеге асыру мүмкін болмауы.

12. Күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу

Егер күштеп мәжбүрлеудің салдарынан адам өзінің іс-әрекетіне (әрекетсіздігіне) ие бола алмай, нәтижесінде қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіру қылмыс болып табылмайды.

Күштеп мәжбүрлеу- бұл адамға дене жарақатын салу, оны соққыға жығу, бас бостандығынан заңсыз айыру және тағы да басқа әсер етотырып, тұлғаны қандай да бір әрекет жасауға не оны жасаудан тартынуға мәжбүрлеу.

Психикалық мәжбүрлеу – бұл адамның психикасына объектісі оның өмірі, денсаулығы, ар-намысы мен қадыр-қасиеті және тағы басқалары болуы мүмкін қорқытулармен әсер ету.

Қылмыстық заң күштеп мәжбүрлеудің екі түрін қарастырады: тойтарылатын және тойтарылмайтын. Психикалық мәжбүрлеу әрдайым тойтарылуға жатады.

Тойтарылмайтын күштеп мәжбүрлеуде тұлға өзінің әрекетін басқару мүмкіндігінен толығымен айырылады, сондықтан аталған жағдайда қылмыстық жауаптылық көзделмейді.

Егер тұлға қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге өзінің әрекеттерін басқару мүмкіндігін сақтай отыра күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу нәтижесінде зиян келтіретін болса, онда тұлғаның қылмыстық жауаптылығы туралы мәселе аса қажеттілік туралы ережелер бойынша шешіледі.

Сондықтан аталған жағдайда қылмыстық жауаптылық тек тойтарылған зиян келтірілген зияннан көп болғанда ғана жоққа шығарылады. Әйтпесе қылмыстық жауаптылық орын алады. Алайда тұлғаға қатысты қолданылған күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу жазаны жеңілдететін мән-жай ретінде қарастырылады.

13. Орынды тәуекел ету

Қылмыстық кодекс қоғамдық мақсатқа қол жеткізу үшін орынды тәуекел еткен ретте қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіру қылмыс болып табылмайды деген норманы алғаш рет бекітіп отыр.

Орынды тәуекел етудің негізділігінің белгілері болып төмендегілер табылады:

- орынды тәуекел қоғамға пайдалы мақсаттарға қол жеткізуге бағытталуы қажет;
- мұндай мақсатқа тәуекелмен байланысты емес өзге әрекеттермен (әрекетсіздікпен) қол жеткізу мүмкін болмауы қажет;
- адам оның ойынша заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтірілуін болғызбау үшін жеткілікті барлық шараларды қолдануы қажет.

Орынды тәуекел егер көптеген адамдардың өміріне қауіп төндірумен, экологиялық апат қаупімен немесе қоғамдық күйзеліске ұштасатын болса орынды деп танылмайды. Мұндай ереже елдегі экологиялық жағдайдың нашарлауымен түсіндіріледі. Орынды тәуекел етудің шарттарын бұза отырып қылмыс жасау жазаны жеңілдететін мән-жай болып табылады.

14. Бұйрықты немесе өкімді орындау

Қылмыстық заң өзі үшін міндетті бұйрықты немесе өкімді орындау жөнінде іс-әрекет жасаған адамның қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіруі қылмыс болып табылмайтындығы туралы норманы қарастырады. Қылмыстық жауаптылыққа мұндай зиян келтіргені үшін заңсыз бұйрық немесе өкім берген адам тартылады.

Бұйрықты орындау бойынша жасалған әрекеттің заңдылығының шарттары келесідей:

- берілген бұйрық немесе өкім оны орындаушы тұлға үшін міндетті болса;
- бұйрық не өкім тиісті нысанда (реквизиттермен) және соны беруге өкілетті адам арқылы берілген болса;
- міндетті бұйрықты не өкімді орындау кезінде орындаушы мұндай бұйрық не өкімнің заңсыз екендігін ұғынбаған болса.

Көрнеу заңсыз бұйрықты немесе өкімді орындағаны үшін қасақана қылмыс жасаған адам жалпы негіздер бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Аталған жағдайда рөлдерді бөлі арқылы қылмысқа қатысу орын алады.

Көрнеу заңсыз бұйрықты немесе өкімді орындамау қылмыстық жауаптылықты жоққа шығарады.

1-тапсырма

Феткулов клубқа би алаңына мас күйінде келіп, өзін дөрекі ұстап айналасындағы билеп тұрғандарға тиіседі. Нәтижесінде жанжал шығып, ол соққыға жығылып, клубтан қуылады. Көшеде Феткулов металл трубамен қаруланып, клубқа қарай бет алады. Алдынан шыққан Кошумов Феткуловтың қолындағы трубасын тартып алып, тоқтатпақшы болғанымен еш нәтиже шықпады. Клубтан сыртқа жүгіріп шыққан жасөспірімдер

қолындағы трубасын жан-жаққа сілтеп тұрған Феткуловтың құқыққа қайшы әрекетін тоқтату мақсатында оған бет алады. Жасөспірім Сақтағанов Феткулинге жақындап, қолындағы трубасын алмақшы болған кезде, Феткулин оған қолындағы трубасымен соққы жасап, соның нәтижесінде Сақтағанов ауруханада көз жұмады.

Бірінші сатылы сот Феткулин қажетті қорғану жағдайында болды деп танып, оған қатысты қылмыстық істі қылмыс құрамының жоқтығына байланысты қысқартты.

1. Соттың шешімі негізді ма?

2-тапсырма

Түнде кәмелетке толмағандар Рахатов пен Епишев Нусуровқа тиесілі автокөлік тұрған үйдің ауласына кіріп, көлік қақпағын (колпак) тонауға әрекеттенеді. Өз көлігін күзетіп тұрған Нусуров аулада күдікті дыбыс естіп, Рахатов тұрған бағытқа аңшы мылтығымен екі рет оқ жаудырып, оған қолын көтеруді бұйырды. Нусуровтың бұйрығын орындаған қорқып қалған Рахатов өзінің ешнәрсе жасамағандығын айтып, оқ атпауды өтінеді. Алайда Нусуров қолдарын көтеріп тұрған Рахатовқа екі рет оқ атады. Атылған оқтың біреуі Рахатовқа тиіп, оның денсаулығына ауыр зиян келтіреді. Нәтижесінде жәбірленушінің қолы кесіп алынып тасталады.

Бірінші сатылы сот Нусуровты мүлкіне жасалған қол сұғушылыққа қарсы қажетті қорғану жағдайында әрекет етіп, оның шегінен шықты деп таниды. Нусуров қажетті қорғану шегінен шығып кісі өлтіруге оқталғандық үшін жауаптылыққа тартылды.

1. Соттың шешімі заңды ма?

3-тапсырма

Ласкерров пен Мухиев әйелдерімен Ласкерровтың пәтерінде спирттік ішімдіктер ішеді. Мухиев әйелдермен ұрысса бастап, Ласкерровтың әйеліне тіл тигізеді, содан соң оған ас бөлмесіне барып сөйлесуді ұсынады. Әңгіме барысында Мухиев кенеттен Ласкерровты асүй пышағымен ұрып, шаншып-кесілген мойын жарақатын келтіреді. Ласкерров мойнында тұрып қалған пышақты жұлып алып жауап ретінде Мухиевқа екі рет төсіне соққы жасап, өкпесіне зақым келтіре отырып, шаншып-кесілген жарақат салады. Нәтижесінде Мухиев қылмыс орнында көз жұмды.

Алдын ала тергеу мен сотта Ласкерров Мухиевтің қолымен қайтадан пышаққа ұмтылғанын айтады. Ол: «менің санамда кім пышақты бірінші жұлып алады, сол тірі қалады деген ой болды», деп көрсетті.

1. Ласкерровтың әрекеті қажетті қорғану жағдайында жасалды ма?

4-тапсырма

Күзет полициясының қызметкері Закирьянов ұсақ бұзақы Артықбаевты ұстау мақсатында оған қарсы оқ жаудырып, оның нәтижесінде Артықбаев көз жұмады.

1. Закирьяновтың әрекетіне құқықтық баға беріңіз.

5-тапсырма

Ет комбинатының күзетшісі Сафин объектіні күзету барысында комбинат аумағында екі бейтаныс ер адамды көріп қалады. Оларды ұстау мақсатында Сафин олардың тоқтауын сұрап, ескертушілік оқ атады. Алайда бұл тұлғалар кейін анықталғандай Қараманов пен Пімбетов еткомбинатының аумағын қоршап тұрған дуал жаққа қарай жүгіреді. Сафин олар еткомбинатының аумағынан қашып кетпекші болғанда екі рет оқ жаудырады. Жаудырылған оқтың нәтижесінде Примбетов көз жұмып, Қарамановтың денсаулығына жеңіл жарақат келтіріледі.

1. Әрекеттің қылмыстылығын жоққа шығаратын мән-жайлар туралы көзқарас негізінде Сафиннің әрекетін бағалаңыз.

13-тарау. Жазаның түсінігі мен оның мақсаттары

- 1. Жазаның түсінігі**
- 2. Жазаның мақсаттары**
- 3. Жаза жүйесі**

1. Жазаның түсінігі

Жаза—бұл соттың үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттің мәжбүрлеу

шарасы.Жазақылмысжасауғакинәлідептанылғанадамғақолданыладыжәнеолад амдықұқықтары мен бостандықтарынанҚылмыстық кодекспен көзделгенайырунемесеолардышектеуден көрініс табады.

Қылмыстық жазаның белгілері:

- оны тағайындаудың негізі болып тек тұлғаның қылмыс жасауы табылады;
- жария сипатқа ие:жаза мемлекет атынан тағайындалады;
- қатаң жеке сипатқа ие: жаза тек қылмыс жасаған тұлғаға қатысты қолданылады;
- тек заңды күшіне енген соттың үкімі бойынша тағайындалады.

2. Жазаның мақсаттары

Қылмыстық заң жазаның келесідей мақсаттарын қарастырады:

Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру.Бұл кінәліге жаза тағайындау қылмыстық әрекет жасау нәтижесінде жеке және қоғамдық мүддеге келтірілген зиянның қалпына келтірілетіндігін білдіреді.

Сотталған адамды түзеу. Аталған мақсат нәтижесінде тұлға қылмыстық заң талаптарын сақтау қажеттілігін ұғынуға әкеп соқтыратын кінәлініңбойындағыжағымсыз бағалы құндылықтар бағытын өзгертуге бағытталған. Сотталған адамды түзеу мақсаты кінәлі болашақта жаңа қылмыстар жасамайтын жағдайға жеткенде ғана орындалды деп есептеледі. Сондықтан бұл мақсатты арнайы сақтандырушы мақсат деп те атайды.

Жаңа қылмыс жасаудан сақтандыру. Бұл мақсат әлі жаза тағайындалмаған адмдарға қатысты. Оған әрбір жасалған қылмыс үшін

қылмыстық жауаптылықты бекіту және жаза тағайындау мен жазаның орындалуының қамтамасыз етілуі жолымен қол жеткізіледі..

Қылмыстық жазаның мақсаты болып тән азабын шектіру немесе адамның қадір-қасиетін қорлау табылмайды.

3. Жаза жүйесі

Жаза жүйесі –бұл белгілі бір ретпен орналасқан, қылмыстық заңда бекітілген жазалар түрінің түпкілікті тізімі. Жазалар түрінің тізімі жазаның ауырлығы ескеріліп орналасқан: жеңіл жазадан бастап қатаң жазаға қарай орналасқан.

Жазалар үш санатқа бөлініп қарастырылады: тек негізгі; тек қосымша; негізгі де қосымша да жаза ретінде тағайындалатын жазалар.

Негізгі жазалар–бұл жазаның дербес түрі ретінде ғана тағайындалатын түрлері, оларды басқаларына қосымша ретінде біріктіруге болмайтын жаза түрлері.

Неізгі жазалар әрқашан қылмыстық-құқықтық нормалардың санкцияларында қарастырған.

Қылмыстық кодекс тек негізгі жаза болып табылатын жаза түрлеріне мыналарды жатқызады:түзеу жұмыстары; әскери қызмет бойынша шектеу; бас бостандығын шектеу;абактыда ұстау; белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыру; өмір бойы бас бостандығынан айыру; өлім жазасы.

Қосымша жазалар жеке дара тағайындала алмайды, олар тек қылмыстық жазаның ауырлығын күшейте отырып негізгі жазаға қосымша ретінде тағайындалады.

Тек қосымша жазалар түріне жататын жазалар мыналар: арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру; мүлкін тәркілеу.

Қылмыстық кодекс негізгі жазаның да қосымша жазаның да міндеттерін атқаруға қабілетті жазаларды да қарастырады. Ондай әмбебап (универсалды) жазаға жататындар: айыппұл салу және белігілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, қоғамдық жұмыстарға тарту жазалары жатады.

14-тарау. Жаза түрлері

- 1. Айыппұл**
- 2. Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру**
- 3. Қоғамдық жұмыстарға тарту**
- 4. Түзеу жұмыстары**
- 5. Әскери қызмет бойынша шектеу**
- 6. Бас бостандығын шектеу**
- 7. Абактыда ұстау**
- 8. Белгілі бір мерзімге бас босатндығынан айыру**
- 9. Өмір бойы бас бостандығынан айыру**

10. Өлім жазасы

11. Арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру

12. Мүлкін тәркілеу

1. **Айыппұл**—бұл ҚР қылмыстық кодексінде көзделген шекте, заңмен белгіленген және жаза тағайындау сәтінде қолданылып жүрген айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір мөлшеріне сәйкес келетін мөлшерде не сотталған адамның жалақысының немесе ол қылмыс жасаған сәтіне белгілі бір кезең ішіндегі өзге де табысының мөлшерінде тағайындалатын ақша өндіріп алу.

Айыппұл айлық есептік көрсеткіштің жиырма бестен жиырма мыңға дейінгі шегінде тағайындалады. Айыппұл мөлшері жасалған қылмыстың ауырлығы мен сотталған адамның мүлктік жағдайын ескере отырып сот белгілейді.

Айыппұлды төлеуден әдейі жалтарған жағдайда ол айлық есептік көрсеткіштің үш еселенген мөлшеріне сәйкес келетін айыппұл сомасының орнына тиісінше бір ай түзеу жұмыстарына немесе сексен сағат қоғамдық жұмыстарға тарту есебімен қоғамдық жұмыстарға, түзеу жұмыстарына тартумен ауыстырылады.

Әдейі жалтару - бұл өзінің мүлкін жасыру, тұрғылықты жерін ауыстыру, көрнеу жалған ақпарат беру және тағы басқа өзіне тағайындалған айыппұлды төлеуден босауға бағытталған кінәлінің қасақана әрекеттері.

2. **Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру** мемлекеттік қызметте, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында белгілі бір лауазымды атқаруға, не белгілі бір кәсіптік немесе өзге де қызметпен айналысуға тыйым салудан тұрады.

Кәсіби қызмет—бұл іске асыру үшін арнайы білім мен кәсіби даярлықты талап ететін (заңгер, бухгалтер, дәрігер) қызметті тұрақты негізде іске асыру.

Өзге де қызмет—бұл , мысалы аңшылық, жеке тасымалдаулар және басқа да салыстырмалы түрде тұрақты қызмет.

Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру жазаның негізгі түрі ретінде бір жылдан бес жылға дейінгі мерзімге және жазаның қосымша түрі ретінде алты айдан үш жылға дейінгі мерзімге белгіленеді.

Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан қосымша жаза ретінде айыру, егер сот жасалған қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін және кінәлі адамның жеке басын ескере отырып, оның белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығының сақталуы мүмкін емес деп таныса, ол Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі тиісті бапта көзделмеген жағдайда да тағайындалуы мүмкін.

Бұл жазаны қосымша жаза ретінде қоғамдық жұмыстарға тарту, түзеу жұмыстарына, сонымен қатар шартты түрде соттауда тағайындаған жағдайда оның мерзімі соттың үкімі заңды күшіне енген сәттен бастап есептеледі.

Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыруды бас бостандығынан шектеу, абақтыда ұстау, бас бостандығынан айыруға қосымша жаза ретінде тағайындау кезінде ол жазалаудың аталған негізгі түрлерін өтеудің барлық уақытына қолданылады, бірақ бұл орайда оның мерзімі олардың өтелген сәтінен бастап есептеледі.

3. Қоғамдық жұмыстарға тарту

Түрлері жергілікті атқарушы органдардың немесе жергілікті өзін-өзі басқару органдарының актілерімен белгілене отырып қоғамдық жұмыстар сотталған адамның негізгі жұмыстан немесе оқудан бос уақытта тегін қоғамдық пайдалы жұмыстарды орындауынан тұрады.

Қоғамдық жұмыстар алпыс сағаттан екі жүз қырық сағатқа дейін белгіленеді және күніне төрт сағаттан аспайтын уақытта өтеледі.

Кінәлі қоғамдық жұмыстарды өтеуден әдейі жалтарған жағдайда олар бас бостандығын шектеумен немесе бас бостандығынан айырумен ауыстырылады. Бұған дейін сотталған адамның қоғамдық жұмыстарды өтеген уақытын есептеген кезде, бас бостандығын шектеудің немесе бас бостандығынан айырудың бір күні қоғамдық жұмыстардың төрт сағатына есептеледі.

ҚР қылмыстық атқару кодексіне сәйкес қоғамдық жұмыстарды өтеуден жалтару кінәлінің бір ай ішінде еңбек тәртібін екі реттен артық бұзуы немесе бір ай ішінде ешқандай себепсіз қоғамдық жұмыстарға екі реттен артық шықпай қалуы әдейі жалтару деп есептеледі. Сонымен қатар жазаны өтеуден әдейі жалтару болып қоғамдық жұмыстардан сотталған адамның қашып тығылып қалуы да танылады (ҚР ҚАК 34-бабы).

Қоғамдық жұмыстар мыналарға тағайындалмайды: әскери қызметшілерге; 58 жастан асқан әйелдерге; 63 жастан асқан ер адамдарға; жүкті әйелдерге; 3 жасқа дейін баласы бар әйелдерге; 1 және 2 топ мүгедектері ретінде танылғандарға тағайындалмайды.

4. Түзеу жұмыстары сотталған адамды оның негізгі жұмысы бойынша мәжбүрлеп жұмысқа тарта отырып, оның табысынан соттың үкімімен белгіленген, алайда бес проценттен жиырма процентке дейінгі шектен аспайтын мөлшерде, мемлекеттің кірісіне ұстап қалудан көрініс табады.

Түзеу жұмыстарына сотталған адам жазасын өтеуден әдейі жалтарған жағдайда сот түзеу жұмыстарының өтелмеген мерзімін нақ сол мерзімге бас бостандығынан шектеу немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазамен ауыстыра алады.

Түзеу жұмыстарын өтеуден әдейі жалтару болып егер сотталған адам оған жазбаша ескерту жасалғаннан кейін қайтадан жазаны өтеу тәртібі мен жағдайларын бұзған кезде (мысалы, қайталап жұмысқа келмеу), сондай-ақ сотталған адам өзінің тұрғылықты жерінен жасырынып, оның жаңа тұрғылықты жері белгісіз болған жағдайда табылады. Жазаны өтеу мерзімі болып мына уақыт ескерілмейді:

- Сотталған адам жұмыс жасамаған уақыт (ауырған кезінен басқа);

- Сотталған адамның ауырған уақыты, егер ол спирттік ішімдіктер мен есірткі заттарын пайдалану салдарынан болған болса;
- Қамау немесе түзеу жұмыстары түріндегі әкімшілік жазаны өтеу уақыты;
- Жазаны өтеу кезінде басқа іс бойынша бұлтартпау шарасы түріндегі қамауда болған уақыты.

5. Әскери қызмет бойынша шектеу келісім-шарт бойынша әскери қызмет өткеріп жүрген, сотталған әскери қызметшілерге, сондай-ақ шақыру бойынша әскери қызметін өтеп жүрген офицерлерге ҚР Қылмыстық кодексінің ерекше бөлімінің тиісті баптарында көзделген жағдайларда әскери қызметке қарсы қылмыс жасағаны үшін, сондай-ақ келісім-шарт бойынша әскери қызмет өткеріп жүрген, сотталған әскери қызметшілерге Қылмыстық кодекстің ерекше бөлімінің тиісті баптарында көзделген түзеу жұмысының орнына үш айдан екі жылға дейінгі мерзімге әскери қызмет бойынша шектеуден көрініс табады.

Бұл ретте әскери қызмет бойынша шектеуге сотталған адамның үлес қаражатынан соттың үкімімен белгіленген, бірақ жиырма проценттен аспайтын мөлшерде мемлекеттің кірісіне ақша ұстап қалады. Осы жазаны өтеу кезінде сотталған адамның лауазымын, әскери атағын көтеруге болмайды, ал жаза мерзімі кезекті әскери атақ беру үшін еңбек сіңірген жылдар мерзіміне есептелмейді. Аталған жаза сотталған адамды қызметінен төмендетуді қарастырмайды.

6. Бас бостандығын шектеу соттың сотталған адамға оның бас бостандығын шектейтін белгілі бір міндеттер жүктеуі мен қоғамнан оқшауламай бір жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге мамандандырылған органның қадағалауымен оның тұрғылықты жері бойынша өтелуінен тұрады.

Қоғамдық жұмыстарға тарту немесе түзеу жұмыстарына тарту жазалары бас бостандығын шектеуге ауыстырылған жағдайда, ол бір жылға жетпейтін мерзімге тағайындалуы мүмкін.

Сот бас бостандығын шектеу түрінде жаза тағайындай отырып, сотталған адамға: мамандандырылған органға хабарламай тұрақты тұратын, жұмыс істейтін және оқитын жерін өзгертпеу, мамандандырылған органның рұқсатынсыз белгілі бір жерлерге бармау, оқудан және жұмыстан бос уақытта тұрғылықты жерінен кетпеу, басқа да жерлерге бармау міндеттерін орындауды жүктейді. Сот, бас бостандығын шектеуге сотталған адамға оның түзелуіне ықпал ететін басқа да міндеттерді орындауды: алкогольге салынудан, нашарлықтан, уытқұмарлықтан, жыныс жолдары арқылы жұғатын аурулардан емделу курсынан өтуді, отбасын материалдық қолдауды жүзеге асыруды жүктей алады.

Бас бостандығынан шектеуге сотталған адам жазаны өтеуден қасақана жалтарған жағдайда сот бас бостандығын шектеудің өтелмеген мерзімін нақ сол мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жазамен ауыстыра алады. Бұл ретте бас бостандығын шектеуді өтеу уақыты бас бостандығын шектеудің бір күні үшін бас бостандығынан айырудың бір күні есебінен бас бостандығынан айыру мерзіміне есептеледі.

Қасақана жалтару болып табылады:

- егер сотталған адам демалыстан келіп демалыстың өту орны туралы дәлелді себептерсіз уақытылы хабарламаған болса;
- заңды талаптарды орындаудан бас тартса;
- жұмыс орнын не тұрғылықты жерін, оқу орнын тастап кетсе.

Бас бостандығын айыру мына адамдарға: ауырнемесе аса ауырқылмыс жасағаны үшін сотталғандығы бар адамдарға, әскери қызметшілерге, сондай-ақ тұрақты тұратын жері жоқ адамдарға қолданылмайды.

7. Абақтыда

ұстау сотталған әскери қызметшінің тағайындалған жазаның барлық мерзімінде қоғамнан қатаң оқшаулау жағдайында ұстауды білдіреді. Аталған жаза әскери қызметке қарсы жасалған қылмыстарды жасағаны үшін Қылмыстық кодекстің ерекше бөлімінің тиісті баптарымен қарастырылған жағдайларда бірайдан үш айға дейінгі мерзімге белгіленеді. Сотталған әскери қызметшінің абақтыда болған кезеңі оның іс жүзіндегі әскери қызметінің мерзіміне есептелмейді.

8. Белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыру— бұл сотталушыны колония-қонысқа жіберу, жалпы, қатаң, ерекше режимдегі түзеу колониясынан немесе түрмеге отырғызу жолымен оқшаулау. Үкімші ғару кезінде он сегіз жасқа толмай бас бостандығынан айыруға сотталған адамдар жалпы немесе күшейтілген режимдегі тәрбиелеу колонияларына орналастырылады.

Бас бостандығынан айыру алты айдан жиырма жылға дейін, бұл ретте түзеу жұмыстары немесе бас бостандығын шектеуді бас бостандығынан айырумен ауыстырған жағдайда ол алты айға жетпейтін мерзімге тағайындалуы мүмкін. Қылмыстардың жиынтығы бойынша жаза тағайындау кезінде бас бостандығынан айыру мерзімдерін ішінара немесе толық қосқан жағдайда бас бостандығынан айырудың ең жоғары мерзімі жиырма бес жылдан, ал үкімдердің жиынтығы бойынша отыз жылдан артық болмауға тиіс.

Қылмыстық кодекс соттың сотталған адамның оған тағайындалған жазаны өтейтін түзеу мекемесінің түрін анықтау ережелерін қарастырады.

Бас бостандығынан айыруды өтеу тағайындалады:

а) абайсызда жасаған қылмыстар үшін бас бостандығынан айыруға сотталған, сондай-ақ қасақана қылмыс жасағаны үшін бір жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жаза тағайындалған, алғаш рет сотталған адамдарға - колония-қоныстарға;

б) қасақана кішігірім немесе ауырлығы орташа және ауыр қылмыс жасағаны үшін бір жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға тұңғыш рет сотталған адамдарға және қоғамдық жұмыстарға, түзеу жұмыстарына тарту немесе бас бостандығын шектеу алты ай мерзімге бас бостандығынан айыруға ауыстырылған адамдарға - жалпы режимдегі түзеу колонияларына;

в) аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға тұңғыш рет сотталған адамдарға, сондай-ақ сотталған адам бұрын бас бостандығынан айыру жазасын өтеген болса, қылмыстардың қайталануы кезінде және қылмыстардың аса қауіпті қайталануы кезінде әйелдерге қатаң режимдегі түзеу колонияларына;

г) қылмыстардың аса қауіпті қайталануы кезінде, сондай-ақ өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға - ерекше режимдегі түзеу колонияларына тағайындалады.

Аса ауыр қылмыс жасағаны үшін бес жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға, сондай-ақ қылмыстардың аса қауіпті қайталануы кезінде жаза мерзімінің бір бөлігін түрмеде өтеу түрінде, бірақ бес жылдан аспайтын мерзімге тағайындалуы мүмкін.

Сот үкімімен тағайындалған түзеу мекемесінің түрін өзгерту Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасына сәйкес үкім шығарған сотпен жүзеге асырылады.

9. Өмірбойы

бас

бостандығынан айыру өлім жазасына баламартінде өмірге қол сұғатын аса ауыр қылмыс жасағаны үшін, сондай-ақ сот өлім жазасын қолдану қажет емес деп таныған жағдайларда белгіленуі мүмкін. Өмірбойы бас бостандығынан айыру әйелдерге, сондай-ақ он сегіз жасқа толмай қылмыс жасаған адамдарға және үкім шығару кезінде алпыс бес жасқа толған еркектерге тағайындалмайды. Өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандар жазасын ерекше режимдегі түзеу колонияларында өтейді.

10. Өлім жазасы – сотталған адмның өмірін қиюдан тұратын ерекше жаза түрі.

Бұл жаза түрі сотпен аса ауыр қылмыстарды жасағаны үшін тағайындалады. ҚР Қылмыстық кодексі ондай қылмыстардың 18 құрамын қарастырады.

Өлім жазасы мыналарға: әйелдерге, сондай-ақ он сегіз жасқа толмай қылмыс жасаған адамдарға және сот үкім шығарған сәтте алпыс бес жасқа толған еркектерге тағайындалмайды.

Қылмыстық заң өлім жазасын кешірім жасау тәртібімен жазаны өмір бойы бас бостандығынан айыруға немесе жиырма бес жыл мерзімге бас бостандығынан айыруға ауыстыру мүмкіндігін қарастырады.

11. Арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру жазаның бір түрі ретінде кінәлінің тұлғасын ескере отырып сотпен тағайындалады.

Арнаулы атақ және сыныптық шендер ІІМ, прокуратура, СІМ (МИД), су, ауа, теміржол көлігі және тағы басқа органдарда мемлекеттік қызмет атқаратын тұлғаларға беріледі.

Аталған жаза кінәлінің жоғары кәсібилігін қуәландыратын атақтарға қатысты қолданыла алмайды: ғылыми дәрежесі мен атағы, спорттық атағы (спорт шебері және тағы басқалары).

Әскери атақтар ҚР «Әскери міндет пен әскери қызмет туралы» 08.07.2005 жылғы заңына сәйкес беріледі.

Құрметті атақтар ғылым, өнер, мәдениет, саласындағы еңбегі үшін және ерлік іс және т.б. жасағаны үшін беріледі. Мысалы, «ҚР еңбек сіңірген заңгері», «Халық әртісі», «Халық қаһарманы».

Мемлекеттік наградалар –ҚР ордендері, медальдар мен ерекшелік белгілері және тағы басқалары.

12. Мүлікті тәркілеу - сотталған адамның меншігі болып табылатын мүліктің бәрін немесе бір бөлігін, сондай-ақ қылмыс жасау қаруы немесе құралы болып табылатын мүлікті мемлекеттің меншігіне мәжбүрлеп өтеусіз алу.

Мүлікті тәркілеу пайда күнемдік ниетпен жасалған қылмыстар үшін белгіленеді және тек Қылмыстық кодекстің ерекше бөлімінің тиісті баптарында қарастырылған жағдайларда ғана тағайындалуы мүмкін. Қылмыстық заң ҚР Қылмыстық-атқару кодексінде қарастырылған тізімге сәйкес сотталған немесе оның асырауындағы адамдарға қажетті мүлік тәркіленбеуге тиіс деген ереже бекіткен.

1-тапсырма

Қалибаев 120 сағат қоғамдық жұмыстарға сотталғаннан кейін 2 топтағы мүгедек деп танылды.

1. Қалибаевқа тағайындаған жаза орындалуға жатады ма?
2. Сотталғаннан кейін Қалибаевты 3 топтағы мүгедек деп таныса сіздің шешіміңіз өзгерер ма еді?

2-тапсырма

ҚР ҚК 178-бабының 1-бөлігі бойынша сотталған Сейдалиев айыптау үкімін шығару сәтінде 15 жас 10 айға толған болатын.

1. Соттың үкімі бойынша Сейдалиевке бас бостандығынан айыру жазасы тағайындала алады ма?

3-тапсырма

Саниязов ұйымдасқан топ құрамында адам ұрлау қылмысын жасағаны үшін бірінші рет 14 жылға бас бостандығынан айыруға жазаланған.

1. Саниязов қандай түзеу колониясында жазасын өтеуі тиіс?

4-тапсырма

Егеубаев есірткі заттарын қорқытып алушылық үшін үш жылға қатаң режимдегі түзеу колониясында жазасын өтеуге сотталған. Бұрын Егеубаев қылмыстық жауаптылыққа тартылмаған.

1. Соттың Егеубаевты жазасын өтеу үшін қатаң режимдегі түзеу колониясына жүберуі заңды ма?

5-тапсырма

17 жасар Сатыбалдин ірі мөлшерде мүлікті иемдену мақсатында

қорқытып алушылық қылмысын жасағаны үшін жеті жылға күшейтілген режимдегі тәрбиелеу колониясында жазасын өтеуге сотталған.

Сатыбалдинді 18 жасқа толғаннан кейін жазасының өтелмеген бөлігін өтеу үшін жалпы режимдегі түзеу колониясына ауыстыру туралы соттың үкімде көрсетуі заңды ма?

15-тарау. Жаза тағайындау тәртібі

1. Жаза тағайындаудың жалпы негіздері

2. Жазаны ауырлататын және жеңілдететін мән-жайлар

3. Заңда белгіленген жазадан гөрі жеңілірек жаза тағайындау

4. Аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындау

5. Қатысушылықпен жасалған қылмыс үшін жаза тағайындау

6. Қылмыстардың қайталануы жағдайында жаза тағайындау

7. Қылмыстардың және үкімдердің

жиынтығы бойынша жаза тағайындау

8. Жаза мерзімдерін есептеу және жазаны есепке алу Определение сроков наказаний и зачет наказания

1. Жаза тағайындаудың жалпы негіздері

Жаза тағайындаудың жалпы негіздері – бұл іс бойынша жаза тағайындау кезінде сот басшылыққа алуы тиіс заңмен бекітілген белгілер. Оларды сақтау әділ жаза тағайындауды, яғни заңды әрі негізді үкім шығаруды қамтамасыз етеді. Оған қол жеткізу соттың жаза тағайындаудың жалпы негіздері талаптарын сақтаған жағдайында ғана мүмкін болады:

– Сот Жалпы бөлімнің ережелерін ескере отырып, тек Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабымен қарастырылған шекте ғана жаза тағайындайды;

– Сот жасалған қылмыс үшін қарастырылған жаза түрлерінің аса каталын, егер жеңілірек жаза түрі жазаның мақсаттарына жетуді қамтамасыз ете алмайтын жағдайлар орын алғанда таңдауы мүмкін;

– Жасалған қылмыс үшін қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті баптарымен қарастырылған жазадан гөрі қатаңырақ жаза тек қылмыстардың жиынтығы және үкімдердің жиынтығы бойынша тағайындалуы мүмкін;

– Соттың жасалған қылмыс үшін Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабымен қарастырылған жазадан гөрі жеңілірек жаза тағайындауының негіздері болып ерекше мән-жайлардың, соның ішінде жеңілдететін мән-жайлардың болуы табылады;

– Жаза тағайындау кезінде сот қылмыстың қоғамға қауіптілігінің сипаты мен деңгейін және кінәлінің тұлғасын, соның ішінде жазаны ауырлататын және жеңілдететін мән-жайларды, сонымен қоса

тағайындалатын жазаның қылмыскердің түзелуіне және оның отбасының өмір сүру жағдайына әсерін ескеруі қажет.

2. Жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар

Жазаны жеңілдететін мән-жайлар болып танылады: мән-жайлардың тоғысуы салдарынан алғаш рет кішігірім ауырлықтағы қылмыс жасау; кінәлінің кәмелетке толмауы; жүктілік; кінәлінің жас балаларының болуы; қылмыс жасағаннан кейін зардап шегушіге медициналық немесе өзге де көмек көрсету, қылмыс салдарынан келтірілген мүліктік залал мен моральдық зиянның орнын толтыру, сонымен қатар қылмыспен келтірілген зиянды жоюға бағытталған өзге де әрекеттер; жеке басындық, отбасылық немесе өзге де ауыр мән-жайлар тоғысуының салдарынан не жаны ашығандық себебімен қылмыс жасау; күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу салдарынан не материалдық қызметтік немесе өзге де тәуелділігі себебінен қылмыс жасау; қажетті қорғанудың құқықтық дұрыстығының шартын бұзу, аса қажеттілік, қылмыс жасаған адамды ұстау кезінде, орынды тәуекел, бұйрықты немесе өкімді орындау, жедел-іздістіру шараларын жүргізу жағдайында қылмыс жасау; қылмыс жасау үшін түрткі болған жәбірленушінің заңға қайшы немесе адамгершілікке жатпайтын қылығы; шын жүректен өкіну, кінәсін мойындап келу, қылмысты ашуға, қылмысқа басқа басқа қатысушыларды әшкерелеуге және қылмыс жасау нәтижесінде алынған мүлікті іздеуге белсенді жәрдемдесу.

Жазаны жеңілдететін мән-жайлар тізімі шектелмеген, сондықтан сот жаза тағайындау кезінде жоғарыда көрсетілген мән-жайлардан басқа да жағдайларды жазаны жеңілдететін мән-жай ретінде ескеруі мүмкін.

Қылмыстық заң егер жеңілдететін мән-жай Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабында қылмыс белгісі ретінде көзделген болса, ол өзінен-өзі жаза тағайындау кезінде қайталап ескеріле алмайды деген ережені қарастырады. Қылмыс жасағаннан кейін зардап шегушіге медициналық немесе өзге де көмек көрсету, қылмыс салдарынан келтірілген мүліктік залал мен моральдық зиянның орнын толтыру, сонымен қатар қылмыспен келтірілген зиянды жоюға бағытталған өзге де әрекеттер; шын жүректен өкіну, кінәсін мойындап келу, қылмысты ашуға, қылмысқа басқа басқа қатысушыларды әшкерелеуге және қылмыс жасау нәтижесінде алынған мүлікті іздеуге белсенді жәрдемдесу сияқты жазаны жеңілдететін мән-жайлар болған жағдайда және жазаны ауырлататын мән-жайлар болмаған жағдайда, жаза мерзімі немесе мөлшері Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабында көзделген жазаның неғұрлым қатаң түрінің ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің ауыр емес және орташа ауыр қылмыс жасаған кезде - жартысынан, ауыр қылмыс жасаған кезде - үштен екісінен, аса ауыр қылмыс жасаған кезде төрттен үшінен аспауға тиіс.

Егер Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің адамды кінәлі деп тануға негіз болған бабының санкциясында, Қылмыстық кодекстің 53-бабының бірінші бөлігінде көзделген жеңілдететін мән-жайлар болған кезде, жазаның әрқилы (балама) түрлерін қарастыратын болса, кішігірім және орташа ауырлықтағы қылмыстар үшін бас бостандығынан айыру тағайындалмайды.

Егер Қылмыстық Кодекстің 7-тарауында (экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар) көзделген, сол бойынша адам кінәлі деп танылған баптың санкциясында жазаның әрқилы (балама) түрлері көзделсе, азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке қылмыспен келтірілген мүліктік залал толық көлемде өз еркімен өтелген кезде бас бостандығынан айыру тағайындалмайды.

Жазаны жеңілдететін мән-жайлардың түрлері:

Мән-жайлардың тоғысуы салдарынан алғаш рет кішігірім ауырлықтағы қылмыс жасау.

Тұлға қылмысты бірінші рет жасаған болып егер бұл қылмысқа дейін тұлға қылмыс жасамаған немесе қылмыс жасаған, алайда жаңа қылмыс жасау уақытына бұрын жасалған қоғамға қауіпті әрекеті үшін қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі өтіп кеткен, соттылығы алынған немесе жойылған, үкімді орындаудың ескіру мерзімі өтіп кеткен болса танылады.

Мән-жайлардың кездейсоқ тоғысуы бағаланушы санатқа жатқызылып, сотпен анықталады. Мұндай жағдайларға мысалы, тұлғаның күтпеген жерден қылмыстық топқа кіріп кетіп, өзінің еркінен тыс себептермен қылмыс немесе заңға бағынушы тәртіпті азаматқа тән емес басқа да әрекет жасауға мәжбүр болған жағдайды жатқызуға болады.

Кінәлінің кәмелет жасына толмауы.

Қылмыстық заңға сәйкес кәмелетке толмаған болып қылмыс жасау кезінде он төрт жасқа толған, бірақ он сегіз жасқа толмаған тұлға есептеледі. Мұндай жаста тұлғаның санасы (психикасы) енді қалыптасып келе жатқандықтан, ол қалыптасқан жағдайды толық, дәлме-дәл бағалай алмай басқа адамдардың ықпал етуіне және тағы басқа жағдайларға ұшырайды. Мұндай факторларды қылмыстық заңның ескермеуі мүмкін емес.

Жүктілік.

Мұндай жағдай қылмыстық құқықтың адамгершілік қағидасының көрінісімен және болашақ бала мен анасының денсаулығына қамқорлық білдірумен түсіндіріледі.

Кінәлінің жас балаларының болуы.

Жас балалар деп жасы он төрт жасқа толмаған жасөспірімдер танылады, бұл ретте мұндай жауаптылық пен жазаны жеңілдететін мән-жайды қолдану, егер кінәлінің аталған жас мөлшеріндегі бір баласы болса да қолданылады. Аталған жағдай жазаны жеңілдететін болып егер кінәлі ата-ана құқығынан айырылған, ұзақ уақыт бойы отбасымен бірге тұрмаған, балалар тәрбиесімен айналыспаған, оларға материалдық қолдау көрсетпеген, оларға қатал қарау немесе балаларының біреуіне қатысты қылмыстық әрекет жасаған жағдайда қолданылмайды.

Қылмыс жасағаннан кейін зардап шегушіге медициналық немесе өзге де көмек көрсету, қылмыс салдарынан келтірілген мүліктік залал мен моральдық зиянның орнын толтыру, сонымен қатар қылмыспен келтірілген зиянды жоюға бағытталған өзге де әрекеттер кінәлінің қоғамға қауіптілік дәрежесінің төмен екендігін куәландырады. Көрсетілген

мән-жайлар кінәлінің жасаған әрекеті үшін шын өкінгендігін куәландырып, жазаны жеңілдететін мән-жайлар ретінде қарастырылуы мүмкін.

Ауыр өмірлік мән-жайлар салдарынан немесе жаны ашығандық себебімен қылмыс жасау.

Ауыр өмірлік мән-жайлар кінәлінің немесе оның жақындарының ауыр сырқатқа шалдығуы, ауыр материалдық немесе тұрмыстық жағдайлар, отбасындағы жанжалдар және тағы басқаларынан көрініс табуы мүмкін. Бұл ретте ауыр өмірлік мән-жайлар жасалған қылмыспен тығыз байланыста болуы керек (мысалы, өзінің төмен тұрмыстық жағдайын тезірек жақсарту мақсатында пара берген болса). Әйтпесе жеңілдететін мән-жай жоққа шығарылады.